

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redaktor ROMAN CZAJA

TOM V

MAŁOPOLSKA

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

ZESZYT 3

WIELICZKA

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

Autorzy

ZBIGNIEW BEIERSDORF, ANTONI JODŁOWSKI, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZDZISŁAW NOGA

Opracowanie kartograficzne: TOMASZ SZPYTMA

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA
MUZEUM ŻUP KRAKOWSKICH WIELICZKA
UNIwersYTET PEDAGOGICZNY W KRAKOWIE

TORUŃ-KRAKÓW 2015

HISTORICAL ATLAS OF POLISH TOWNS

Editor ROMAN CZAJA

VOLUME V

MAŁOPOLSKA LESSER POLAND

Editor ZDZISŁAW NOGA

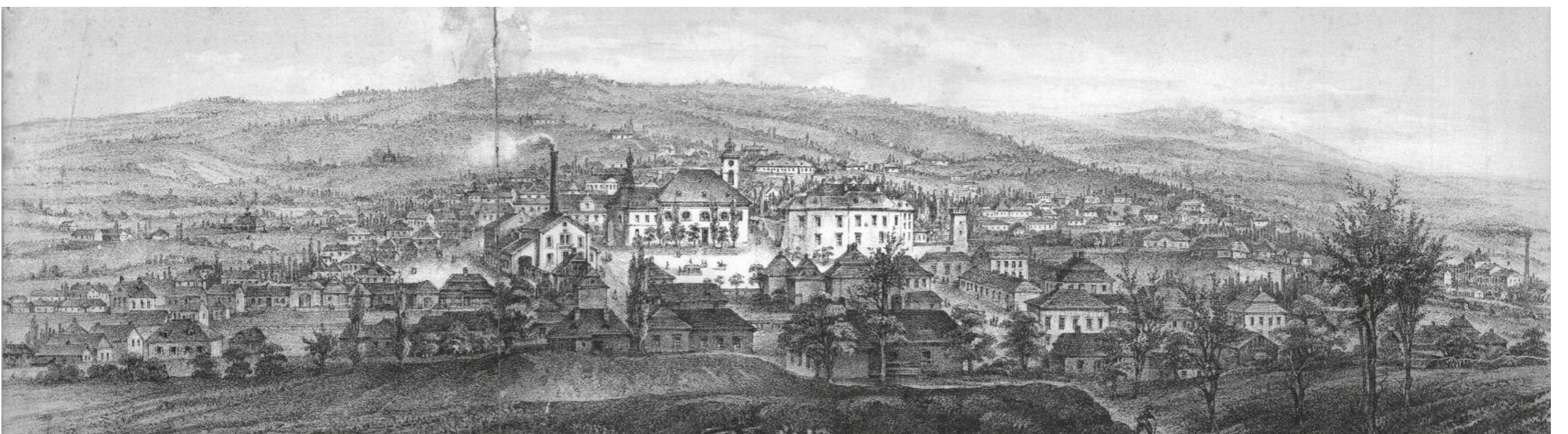
FASCICLE 3

WIELICZKA

Editor ZDZISŁAW NOGA

Authors

ZBIGNIEW BEIERSDORF, ANTONI JODŁOWSKI, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZDZISŁAW NOGA

Cartographic elaboration: TOMASZ SZPYTMA

NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY PRESS IN TORUŃ
KRAKÓW SALTWORKS MUSEUM IN WIELICZKA
PEDAGOGICAL UNIVERSITY OF CRACOW

TORUŃ-KRAKÓW 2015

WSTĘP

Atlas historyczny Wieliczki jest kolejnym zeszytem piątego tomu Małopolska, publikowanego w serii „Atlasu historycznego miast polskich”. Atlasy te wydawane są z inicjatywy i pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast (The International Commission for the History of Towns), która na kongresie w Wiedniu w 1965 roku uznała publikację *Atlasu miast europejskich* za jeden z głównych celów swojej działalności naukowej. Podstawowe zasady edycji atlasów zostały wypracowane na konferencji w Oxfordzie w 1968 roku, a następnie ponownie przedyskutowane i uzupełnione na konferencji wydawców „Atlasów” w Münster w 1995 roku. Zgodnie z tymi wskazówkami atlasy narodowe powinny być wydawane w formie odrębnych zeszytów poświęconych poszczególnym miastom. Najważniejszym celem tego przedsięwzięcia jest stworzenie bazy źródłowej do badań porównawczych nad urbanizacją Europy i przemianami przestrzennymi miast. Ponadto zawarty w *Atlasach* materiał kartograficzny może być wykorzystywany:

- 1) dla celów komunalnych, prac urbanistycznych, architektonicznych, konserwatorskich i ochrony środowiska,
- 2) dla celów pedagogicznych i dydaktycznych w szkołach i uczelniach wyższych,
- 3) do popularyzacji wiedzy o przeszłości miast.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast najważniejszą mapą każdego zeszytu jest plan pomiarowy z epoki przedprzemysłowej w skali 1:2500. Do kanonu edytorskiego należą jeszcze: współczesna mapa miasta, historyczna mapa regionu w skali od 1:25 000 do 1:100 000, mapa rozwoju przestrzennego miasta. Poza tym *Atlasy* mogą odpowiednio do możliwości wydawców zawierać mapy tematyczne oraz reprodukcje najbardziej interesujących

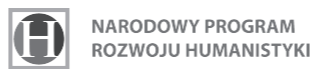
źródeł kartograficznych i widoków. Integralną część *Atlasu* stanowi część tekstowa przedstawiająca dzieje miasta ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i wyników badań urbanistycznych oraz opis reprodukcji i wskazówki bibliograficzne.

Dotychczas pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast ukazały się atlasy ponad 500 miast z 18 krajów Europy (zob. lista atlasów: <http://www.ria.ie/research/ihta/european-project.aspx>). Projekt „Atlas historyczny miast polskich” został zapoczątkowany przez prof. Antoniego Czacharowskiego w 1993 roku w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W następnych latach prace nad atlasami historycznymi miast Śląska podjął zespół wrocławski pod kierunkiem prof. Marty Młynarskiej-Kaletynowej oraz zespół krakowski, wydający atlasy miast małopolskich, pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi. Efektem dotychczasowych badań jest opublikowanie atlasów 19 miast oraz przygotowanie do druku kilku kolejnych zeszytów.

Wydawca i Autorzy *Atlasu miasta Wieliczki* za punkt wyjścia do swoich prac przyjęli założenia edytorskie zaproponowane przez Międzynarodową Komisję Historii Miast. Jednocześnie jednak podjęli trud publikacji szerokiego wyboru reprodukcji map i widoków Wieliczki oraz przedstawienia na mapach obecnego stanu badań urbanistycznych i historycznych nad rozwojem przestrzennym miasta od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych. Celem prezentowanego wydawnictwa jest włączenie do międzynarodowego programu badawczego nad urbanistyką europejską źródeł kartograficznych i map autorskich dotyczących jednego z najciekawszych miast Małopolski.

Roman Czaja

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016.

WPROWADZENIE

Królewskie miasto Wieliczka wyrosło na soli. Dzieje funkcjonującej od XIII wieku żupy wielickiej są dosyć dobrze znane i pozostają wciąż przedmiotem badań. Nie znalazły jednak swojego miejsca w niniejszym *Atlasie*, który zgodnie z zasadami serii został poświęcony rozwojowi przestrzennemu miasta, od jego lokacji po czasy współczesne.

Atlas składa się z dwóch zasadniczych części – kartograficznej i opisowej. W części kartograficznej opublikowano ważniejsze, wybrane plany miasta. Zgodnie z wytycznymi Międzynarodowej Komisji Historii Miast znalazł się tu najstarszy zachowany plan miasta z 1638 roku autorstwa Marcina Germana, następnie najdawniejszy plan pomiarowy z epoki przedindustrialnej, czyli wykonany w 1847 roku plan katastralny miasta w jego ówczesnych granicach, przeskalowany do skali 1:2500. Oddzielnie opublikowano połączone plany katastralne miasta i tych terenów, które dziś należą do Wieliczki, przeskalowano je do skali 1:10 000. Dołączono nadto współczesną ortofotomapę i mapę topograficzną miasta i okolic w skali 1:50 000. Ponieważ aktualnego planu miasta brak, zdecydowano się opublikować współczesną mapę topograficzną w skali 1:10 000. Opublikowano także ważniejsze widoki miasta, z najstarszym pochodzącym z przełomu XVIII i XIX wieku. Warto dodać, że na kilku publikowanych starszych planach zamieszczono także widoki Wieliczki i fragmenty kopalni soli. Wieliczka pełniła także w czasach austriackich funkcję twierdzy, co znalazło odbicie na wybranych do druku materiałach kartograficznych. W *Atlasie* powinna się również znaleźć współczesna do najstarszego planu pomiarowego mapa topograficzna miasta i okolic. Najlepszą mapą topograficzną odpowiadającą tym kryteriom jest zdjęcie józefińskie Galicji, tzw. Mapa Miega, wykonane w latach 1779–1782 w skali 1:28 800. Zrezygnowano z tego, ponieważ niedawno został opublikowany tom zawierający Wieliczkę i jej okolice¹.

Obok planów dawnych *Atlas* zawiera współczesne rekonstrukcje rozwoju przestrzennego Wieliczki. Intencją Autorów było, aby zakres owych rekonstrukcji uzupełniał kształt przestrzenny miasta przedstawiony na planach zachowanych.

W części tekstowej *Atlasu* przedstawiono główne etapy rozwoju przestrzennego miasta i jego zaplecza od czasów przedlokacyjnych do współczesnych. Dołączone wskazówki bibliograficzne obejmują podstawowe źródła drukowane, opracowania ogólne historii miasta i ważniejsze prace monograficzne wykorzystane w niniejszym *Atlasie*.

Mamy nadzieję, że *Atlas miasta Wieliczki* będzie mógł być wykorzystany, zgodnie z założeniem serii, do badań porównawczych nad miastami europejskimi, do planowania przestrzennego i ochrony krajobrazu, wreszcie do celów dydaktycznych i popularyzacji, także za granicą, jednego z bardziej znanych miast polskich o niepowtarzalnej atmosferze. Dlatego zdecydowano się na wydanie dwujęzyczne, w języku polskim i angielskim.

Atlas nie mógłby powstać bez życzliwości kierownictwa instytucji przechowujących podstawową dokumentację kartograficzną. Szczególne słowa podziękowania kierujemy do prof. dra hab. Antoniego Jodłowskiego – Dyrektora Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce i współwydawcy *Atlasu* – za życzliwość i pomoc daleko wykraczającą poza standardowe relacje. Słowa podziękowań kierujemy także do prof. dra hab. Mariana Wolskiego – Prezesa Fundacji Książąt Czartoryskich – za życzliwe udostępnienie do publikacji widoków Wieliczki. Dziękujemy Dyrekcji Archiwum Narodowego w Krakowie i Dyrekcji Biblioteki Narodowej w Warszawie za udostępnienie do druku planów miasta.

Zdzisław Noga

¹ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782*, t. 2, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, cz. A, s. 27, cz. B, sekcja 31 i 32.

FOREWORD

The historical atlas of Wieliczka is another book of the fifth volume of *Lesser Poland* published within the series of *Historical Atlas of Polish Towns*. The atlas is published on the initiative and under the patronage of the International Commission for the History of Towns which, at the congress in Vienna, decreed the publication of the atlas of European towns to be one of the major aims of its academic activity. The fundamental rules of the edition of atlases were generated at the conference in Oxford in 1968; they were later discussed and completed at the conference of publishers of *Atlases* held in Münster in 1995. According to the new guidelines, national atlases should be issued in the form of separate books devoted to individual towns. The most important aim of the venture is to create a source database to do comparative research on the urbanisation of Europe and spatial changes of cities. Moreover, the cartographic material included in *Atlases* may be used:

- 1) for communal purposes as well as urban, architectural, and conservation works including the environmental protection;
- 2) for pedagogical and teaching purposes in schools and universities,
- 3) for disseminating knowledge about the history of towns.

In accordance with the suggestions of the International Commission for the History of Towns, the most important map of every book is the measurement scheme from the pre-industrial period on a scale of 1:2500. The editing canon also comprises: a contemporary map of the city, a historical map of the region on a scale from 1:25 000 up to 1:100 000, as well as a map of the spatial development of the city. Atlases may also include thematic maps and reproductions of the most interesting cartographic sources and sites. An integral part of *Atlas* is a text

presenting the history of the city with special emphasis on the spatial development, the results of urban development research, descriptions of reproductions and bibliographic guidelines.

Atlases of five hundred towns from 18 European countries (see the list of atlases: <http://www.ria.ie/research/ihta/European-project.aspx>) have been published so far under the patronage of the International Commission for the History of Towns. The project *Historical Atlas of Polish Towns* was initiated by Prof. Antoni Czacharowski in 1993 in the Institute of History and Archival Science of the Nicolaus Copernicus University in Toruń. In the subsequent years the work on the historical atlases was conducted by a Wrocław team supervised by Prof. Marta Młynarska-Kaletynowa, and a Kraków team publishing atlases of towns from Lesser Poland under the supervision of Prof. Zdzisław Noga. As a result of the research, nineteen atlases of towns have been published and several atlases are awaiting printing. The editor and authors of the *Atlas of Wieliczka* have adopted the editorial principles laid down by the International Commission for the History of Towns as their point of departure. In addition, they have undertaken to publish a broad selection of reproductions of maps and views of Wieliczka, and to present maps showing the current state of research in town planning and historical studies on Wieliczka's spatial development from the early Middle Ages to the present time. Their aim was to include the cartographic sources and their own maps for one of the most fascinating towns in Lesser Poland into the international research programme.

Roman Czaja

The research and publication was funded as part of the project of the Ministry for Science and Higher Education entitled "The National Programme for the Development of the Humanities" in 2012–2016.

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

INTRODUCTION

The royal town of Wieliczka has grown thanks to salt. The history of the Wieliczka Saltworks, dating back to the 13th century, is well known, yet there is still a lot of research being carried out into this field. However, according to the assumptions of this publishing series, the history of the mine lies outside of the scope of the present publication as it concentrates on the town's spatial development from the granting of the charter up to the present day.

The atlas consists of the two principal sections – cartographic and descriptive. The cartographic section includes the most important maps and plans selected according to the guidelines of The International Commission for the History of Towns. This part of the atlas contains i.a. the oldest surviving plan of a town by Marcin German (1638) and the oldest measurement scheme from the pre-industrial period i.e. the cadastral plan of a town within its contemporaneous limits (1847), scaled down to 1:2500. Additionally, the combined cadastral plans of the town and the surrounding area that lies within the city limits of today, are published in a 1:10 000 scale. Also included are: the modern orthophoto as well as the present-day topography map of the town and its surrounding area in a 1:50 000 scale. Due to a lack of the updated plan of Wieliczka, we decided to publish the present-day topography map in a 1:10 000 scale. Moreover, the main views of the town are published in this volume, with the oldest one originating from the turn of the 19th century. It is worth mentioning that some of the older maps and plans contain partial views of Wieliczka and the salt mine. The cartographic materials presenting the elements of fortifications are the reflection of the fact that the town of Wieliczka was a stronghold under Austrian rule. The *Atlas* should also contain a topographic map contemporaneous to the oldest cadastral plans. The topographic map that would best meet this criterion is the military survey of Galicia, the so-called Mieg's map, created between 1779 and 1782 in a 1:28 800 scale. However, such a map depicting Wieliczka and its surrounding

area was published recently in another volume¹. Alongside the historical plans, the atlas contains the present-day reconstructions of the spatial development of Wieliczka. The use of such reconstructions fulfills the authors' intent to complete the spatial structure of the town extracted from the archival material.

The descriptive section presents the principal stages of spatial development regarding both Wieliczka and the surrounding area supporting it, analysed from pre-charter times to the present day. The appended bibliographic information includes the main published source materials and general publications focusing on the history of the town, as well as the major monographic works used in the present atlas.

It is our hope that the *Atlas of the City of Wieliczka* will be used in accordance with the intent of the series, i.e. for comparative studies of European cities, for spatial planning and landscape protection, and also as a reference work for educational purposes and for a general readership, promoting this unique Polish town at home and abroad. This is why the present edition is published in Polish and in English.

The Atlas could not have been created without the effective cooperation of the heads of the institutions entrusted with the principal cartographic documentation. We would like to express our gratitude to Prof. Antoni Jodłowski, Director of the Krakow Saltworks Museum in Wieliczka and a co-publisher of the Atlas, for his kindness and help that far exceeded the duties of his office. We are truly grateful to Professor Marian Wolski, President of the Princes Czartoryski Foundation for making the views of Wieliczka available for publication. We would like to extend our thanks to the Directorate of the National Archives in Krakow and the Directorate of the National Library in Warsaw for giving the permission to print the plans of the town.

Zdzisław Noga

¹ "Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782" [*Mieg's Map*], vol. 2, ed. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, part A, p. 27, part B, section 31 and 32.

I. OPRACOWANIA TEKSTOWE

ZDZISŁAW NOGA

ŚRODOWISKO NATURALNE

Wieliczka powstała na granicy dwóch regionów fizycznogeograficznych: Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej¹. Najbardziej na zachód wysuniętą częścią Kotliny Sandomierskiej jest Wysoczyzna Wielicko-Gdowska, obejmująca północną część miasta. Natomiast jego południowa część leży na obszarze Pogórza Karpackiego, nazywanego w tej części wielickim. Efektem położenia miasta na obszarze dwóch struktur geologicznych, na granicy nasunięcia karpackiego i zapadliska przedkarpackiego, jest bogata, urozmaicona rzeźba terenu, inna w południowej, a inna w północnej części. Na południu Wieliczki występują liczne, strome wzgórza o wysokości ponad 350 m n.p.m., poprzecinane dolinami, parowami i osuwiskami. Północny obszar miasta zajmują niskie garby o wysokości dochodzącej do 250 m n.p.m., przedzielone szerokimi, nieckowatymi obniżeniami.

Miasto lokacyjne, czyli dzisiejsze centrum, zostało założone w kotlinie otwartej w kierunku zachodnim, zamkniętej od północy i wschodu wzniesieniami Lekarki i Za-

¹ Więcej informacji o środowisku geograficznym Wieliczki zob.: R. Kurowski, J. Wiewiórka, *Środowisko geograficzne Kotliny Wielickiej*, [w:] *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1939)*, Kraków 1990, s. 21–37.

ANTONI JODŁOWSKI

OSADNICTWO WCZESNOŚREDNIOWIECZNE (PRZEDLOKACYJNE) Z XI–XIII WIEKU

Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Wieliczki grupowało się głównie w pobliżu rzeki Srawy (Serafy) na południowym, północnym i wschodnim stoku Kotliny Wielickiej. Duży wpływ na rozwój układu przestrzennego ówczesnego osadnictwa miał główny szlak drożny, prowadzący z zachodu na wschód wzdłuż doliny Srawy, a także ukształtowanie topograficzne terenu.

Bogate materiały archeologiczne z XI–XIII wieku wskazują, że w tym okresie (do 1290 r., tj. do lokacji miasta na prawie niemieckim, frankońskim) istniał zespół składający się z trzech osad mieszkalnych (stanowiska I, II, X), dwóch kościołów (Św. Krzyża i św. Klemensa), kompleksu urządzeń solankowych (stanowisko IV) i dwóch szybów („Goryszowskiego” i poszukiwawczego, dziś na dziedzińcu zamku żupnego).

Główna osada, która dała początek późniejszemu miastu lokacyjnemu, znajdowała się na terenie dzisiejszego śródmieścia, w rejonie zamku, kościoła parafialnego św. Klemensa, szybu „Regis” i tzw. Rynku Dolnego, obejmując częściowo także prawy brzeg rzeki Srawy. Jej zasięg wyznaczają odkryte w kilkunastu miejscach warstwy kulturowe, datowane na XI–XIII wiek, z obiektami mieszkalnymi, gospodarczymi i licznymi zabytkami ruchomymi.

Druga, mniejsza osada, pochodząca z X–XI wieku, istniała w pobliżu kościoła Św. Krzyża (do dziś niezachowanego), usytuowanego na terenie obecnego Parku Mickiewicza, w kierunku zachodnim od miasta. Poza śladami domów mieszkalnych z ceramiką z XI wieku, odkryto tutaj negatywy fundamentów budowli sakralnej, o wymiarach 12 × 7–7,5 m, wzniesionej z kamieni, prawdopodobnie pod koniec XIII wieku. Świątyni tej zapewne dotyczy wzmianka w przekazie z 1411 roku, wspominająca o preporcie szpitala, znajdującego się pod Wieliczką.

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

ROZWÓJ PRZESTRZENNY OD LOKACJI DO CZASÓW WSPÓŁCZESNYCH

Lokacja na prawie frankońskim i lokacyjny układ urbanistyczny

Lokacji miasta na prawie frankońskim dokonał książę Henryk IV Probus (1288–1289), co w roku 1290 potwierdził Przemysław II w dokumencie wystawionym dla zasadźców – Jeszka i Hinsibolda. Było to bezpośrednią konsekwencją odkrycia i rozpoczęcia eksploatacji soli kamiennej w końcu lat osiemdziesiątych XIII wieku (ok. 1288). Po wystawieniu przywileju lokacyjnego nastąpił proces lokacji przestrzennej. Wytyczono układ urbanistyczny. Jego nieregularności wynikały przede wszystkim z ukształtowania terenu (cypel wzgórza opadającego ku pn., o stokach od wsch. i zach.) i może adaptacji elementów przedlokacyjnych. Zasadniczą miarą zastosowaną przy wytyczaniu miasta był sznur (125 stóp, czyli ok. 37,5 m; stopa = 0,3 m), a zasadniczą kanwą układu – sieć kwadratów o boku długości 2 sznurów. Na planie takiego kwadratu wytyczono rynek i związane z nim bloki zabudowy; w kwadraty takie wpisać można także skraję miasta: północną (z kościołem parafialnym i najstarszą partią zamku żupnego) i południową (gdzie warunki terenowe decydują o poważnych odkształceniach). Z narożników rynku wyprowadzono po dwie ulice (szerokości po 2 ½ pręta; pręt = 4,5 m). Bloki zabudowy – o zróżnicowanej strukturze – podzielono na działki siedliskowe (o szerokości 2 ½ pręta oraz głębokościach zasadniczo 1 sznura lub nieco mniejszych, w zależności od konstrukcji bloku). Modułarna powierzchnia miasta daje się wpisać w prostokąt o wymiarach 6 × 10 sznurów, co nie odbiega od obszaru lokacyjnych miast małopolskich średniej wielkości. Bloki przyrynkowe otrzymały struktury trójfrontowe (podobnie jak w układzie urbanistycznym Krakowa), z ośmioma (w bloku północnym), siedmioma (we wschodnim i zachodnim) oraz sześcioma (w południowym) działkami orientowanymi do rynku i czterema parami dzia-

lorów, a od południa wzgórzami Sierczy i Rożnowy. Z kotliny tej wypływa niewielki potok Serafa, który obok Zabawki i kilku mniejszych dopływów stanowi podstawową, niezbyt bogatą sieć hydrograficzną.

Wieliczka leży na dobrych glebach, które niewątpliwie sprzyjały osadnikom, ale największym bogactwem miasta jest odkryta tu przed wiekami sól kamienna, która stała się fundamentem rozwoju miasta. Występowanie soli w tym miejscu jest ściśle związane z budową geologiczną regionu. W miocenie, około 14 mln lat temu, w płytkim morzu w wyniku sedymentacji powstały pokłady soli kamiennej, które później zostały przeformowane ruchami tektonicznymi związanymi z wypiętrzaniem się Karpat. Eksploatacja solanek naturalnych, a zwłaszcza soli kamiennej, przez kilka wieków miała niebagatelny wpływ na środowisko, czego najbardziej widocznym przejawem było powstawanie zapadlisk, a także osiadanie gruntów. Zjawiska te występują po dzień dzisiejszy. Rozwój osadnictwa na terenie pierwotnej i dawno wyciętej puszczy spowodował powstanie wielu zmian naturalnych w pierwotnym ukształtowaniu terenu, a także takich, które nastąpiły w wyniku bezpośredniej działalności człowieka (wciążenia drogowe, nasypy, wkopy, hałdy).

Trzecia osada mieszkalna – Mierziączka – datowana na XII–XIII wiek była zlokalizowana w kierunku wschodnim od średniowiecznych murów miejskich, pomiędzy ulicami Mierziączka i Mieszczkańska. Stwierdzono tutaj pozostałości warstw osadniczych, chaty, obiekty o charakterze gospodarczym, w tym paleniska otwarte, nieregularnie rozmieszczone na powierzchni ok. 10 arów.

Charakterystycznym elementem dla Wieliczki przedlokacyjnej był kompleks urządzeń solankowych przy ulicach Mikołaja Daniłowicza i Edwarda Dembowskiego, składający się z warzelni z X–XI wieku i studni solankowej z XII–poł. XIII wieku. W rejonie tym zapewne prowadzone były też intensywne poszukiwania złóż soli kamiennej.

Uzupełniając powyższe materiały zabytkami wczesnośredniowiecznymi z ponad 30 stanowisk powierzchniowych, otrzymujemy pełny obraz zasięgu przestrzennego wielickiego zespołu osadniczego w XI–XIII wieku. Była to stosunkowo duża osada określana w przekazach pisanych już od początku XII wieku nazwą „Magnum Sal” (Wielka Sól). O jej randze i znaczeniu gospodarczym świadczy m.in. dokument legata Idziego z lat 1123–1127, wymieniający w Wielicze cztery karczmy i cztery targi (zapewne rocznie) oraz dochody dla klasztoru Benedyktynów w Tyńcu. Uposażenie solne posiadało tutaj również wiele innych klasztorów, kościołów i instytucji świeckich, co świadczy o istnieniu już co najmniej od XI wieku dobrze rozwiniętego solowarstwa. Oprócz warzelnictwa mieszkańcy Wieliczki przedlokacyjnej trudnili się także garncarstwem, szewstwem, kowalstwem, powroźnictwem, bednarstwem i ciesielstwem, które to usługi świadczyli przeważnie na rzecz przemysłu solnego.

lek zwróconych ku ulicom. Blok w środkowym paśmie w południowej części układu miał strukturę dwufurtową, bloki w pasmach skrajnych – jednofurtową. Można przypuszczać, że najbardziej prestiżowe działki były orientowane do rynku, mniej cenne znajdowały się na zapleczach bloków przyrynkowych, a najmniej wartościowe (nie licząc przedmiejskich) przy ulicach na obrzeżach układu.

Murowany kościół parafialny pw. św. Klemensa wzniesiono zapewne w związku z lokacją, może w miejscu starszego, fundowanego przez benedyktynów tyńieckich w XI wieku. Parafia jest jednak potwierdzona źródłowo znacznie później, dopiero w spisach świętopietrza z lat 1325–1327. Natomiast najstarsze założenie zamkowe, murowane z łamanego kamienia, składało się z wolnostojącego, prostokątnego budynku (wschodnia część późniejszego Domu pośród Żupy) i otaczającego go muru obronnego o narysie owalu. W obrębie muru znalazła się też studnia solankowa, może ślad poszukiwań soli kamiennej. Kształt, a nawet istnienie pierwotnych umocnień miejskich nie znalazło dotąd archeologicznych potwierdzeń; analogicznie jak w lokowanej wcześniej (1253) salinarnej Bochni, można domyślać się, że to był wał. Rolę obronną grać mogły potoki (sztucznie spiętrzone?) opływające od północy, wschodu i zachodu cypel miejski „odcięty” od południa sztucznym przekopem (?). Polokacyjne zagospodarowanie wnętrza rynku (budowle targowe) i działek siedliskowych nie jest znane; zapewne była to zabudowa drewniana, może na murowanych z kamienia piwnicach.

Układ urbanistyczny powiązany został z traktem północ–południe. Odcinek północny – to *via prasolka* (prasol – handlarz solą), biegnąca przez przeprawę na Wiśle (charakterystyczna nazwa wsi: Przewóz) i wieś Mogiłę ku Słomnikom. Odcinek południowy prowadził w kierunku Dziekanowic, Dobczyc i Myślenic. Po stronie północnej

miasta lokacyjnego, w dolinie, przy równoleżnikowym trakcie „ruskim” i „śląskim” (dzisiejsze ulice Edwarda Dembowskiego i Krzyszkowicka) rozwijało się przedmieście z warzelnią soli, najstarszym szybem „Goryszowskim” („Gieraszkowskim”) i targowiskiem solnym. Znaczenie handlu solą wielicką i traktu „śląskiego” w tym okresie dokumentują daty dotyczące miast na granicy z Małopolską: lokacji Zatora (1292) i poszerzenia przywilejów Oświęcimia (1291).

Znaczne zagęszczenie osadnictwa na żyznych ziemiach w okolicach Krakowa umożliwiło pozyskanie większego zaplecza rolnego dla miasta. Określone w przywileju z 1290 roku uposażenie wójtowskie (4 łany frankońskie) należy identyfikować z późniejszym folwarkiem wójtowskim Tur, który graniczył od północy i południa z wsiami Bogucice i Siercza. Znane z późniejszych czasów granice linearne tych wsi identyfikować należy z granicami uposażenia wójtowskiego. Przy tym założeniu wspomniane role wójtowskie stanowiłyby modularny romb o podstawie 180 prętów i wysokości (w linii pn.–pd.) 288 prętów. Wydaje się, że do uposażenia wójtowskiego przylegało od wschodu uposażenie miejskie (określone w 1290 r. jako grunt „Goreth”) o granicach potwierdzonych fragmentarycznie na dawnych planach oraz przez częściowo zachowaną do dziś sieć drożną; byłby to modularny czworobok o bokach równoległych długości 300 i 232 pręty oraz wysokości (pn.–pd.) 360 prętów, co odpowiada 6 łanom frankońskim.

Przeniesienie na prawo magdeburskie i przekształcenia w czasach króla Kazimierza Wielkiego (1333–1370)

Polityka tego monarchy wobec miast górniczych (ordynacja górnicza, 1368) owocowała powstaniem kolejnych szybów na północnym przedpolu miasta („Wodna Góra”, 1334; „Świątkowski”, ok. 1338; „Świętosławski”, ok. 1338) i w obrębie osadniczego centrum („Regis”, zapewne 1355), wreszcie przeniesieniem miasta na prawo magdeburskie (1361), budową fortyfikacji miejskich i rozbudową zamku żupnego. Fortyfikacje – wyjątkowo silne w porównaniu z innymi miastami Małopolski – były złożone z kamiennego muru z ok. 18 basztami (zachowana przy północno-zachodnim narożu obwodu i fundamenty trzech kolejnych od strony zachodniej), biegnącego krawędzią skarpy miejskiej, i parą bram w linii traktu północ-południe (określanymi później jako Krakowska i Kłosowska). Nadal istotną rolę grała fosa wykorzystująca naturalne ciekły wodne, przy czym północny odcinek koryta potoku, znacznie odsunięty od muru obronnego, obejmował też przedmieście, które mogło być dodatkowo zabezpieczone umocnieniami drewnianymi.

W zespole zamkowym rozbudowa późniejszego Domu pośród Żupy (do obecnego zasięgu rzutu), dokonana przez królewski, wawelski warsztat budowlany, oznaczała dobudowę od wschodu reprezentacyjnej sali o żebrowym, trójpodporowym sklepieniu wspartym na centralnym filarze (analogicznie jak na Wawelu) oraz ukształtowanie nowego obwodu obronnego, od północy i zachodu tożsamego z odcinkami muru miejskiego, od południa i wschodu wydzielającego teren zamkowy od miasta. Przy północnym odcinku muru powstała niewielka dobudowa, początek późniejszego Domu Żupnego. W rezultacie dawny, owalny obwód obronny zaczął funkcjonować jako mur o charakterze gospodarczym; po stronie zachodniej dobudowano kuchnię żupną, której funkcjonowanie zapewniała wspomniana ordynacja górnicza. W systemie obronnym miasta odpowiednikiem zamku żupnego (siedziby żupnika), zlokalizowanej przy północno-zachodnim narożniku miejskiego obwodu obronnego, był – przy narożniku północno-wschodnim – niezachowany dwór bachmistrza (późniejsze zagospodarowanie rejestruje plan Wieliczki Marcina Germana z 1638 r.). Najpóźniej z dobą kazimierzowską wiązać należy zagospodarowanie wnętrza rynku, gdzie powstały niezachowane dziś budynki kramów, określone na planie Germana jako rzeźnicze i masarskie. Były to zapewne drewniane budowle z murywanymi piwnicami, złożone z dwóch rzędów komór rozdzielonych przechodem – sienią, a więc o dyspozycji typowej dla średniowiecznych miast prawa niemieckiego w Europie Środkowej. Ich budowę można hipotetycznie łączyć z przywilejem Kazimierza Wielkiego dla Mikołaja Wierzyńka jako wójta wielickiego (1336). Natomiast powstanie ratusza należy wiązać z przeniesieniem Wieliczki z prawa frankońskiego na magdeburskie. Ze wzmianki z 1443 roku wynika, że stał on w pierzei rynkowej, może w miejscu uwidocznionym na planie Germana, tj. pośrodku górującej nad rynkiem pierzei południowej.

Na wspomnianym przedmieściu, w obrębie placu (zwanego z czasem Rynkiem Dolnym), Kazimierz Wielki ufundował szpital górniczy z murywanym kościołem Ducha Św. Ta nieistniejąca dziś świątynia, położona w miejscu dzisiejszego budynku Urzędu Miasta przy ul. Powstania Warszawskiego 1, znana jest z ikonografii. Sklepienie prezbiterium zamknięte było trójbocznie, kwadratowy korpus nakrywał strop lub sklepienie trójpodporowe na centralnym filarze. Silnie umocniona Wieliczka była ważnym ogniwem systemu obronnego wokół Krakowa. Samo miasto liczyło wówczas ponad 1000 mieszkańców.

Od końca XIV do połowy XVII wieku

Na ostatnią ćwierć XIV i początek następnego stulecia przypada systematyczne powiększanie niewielkiego dotąd arealu rolnego we wszystkich kierunkach. Tereny te, o zorganizowanym wcześniej osadnictwie wiejskim, pozyskiwała gmina miejska drogą zakupów i nadań królewskich.

W 1377 roku miasto nabyło od Marcina, syna Floriana z Drużkowa, wieś Udamba (zapewne od U Dębu), zwaną też Gieraszków (nazwa ta kojarzona jest z Gieraszem – Gerasiusem, uważanym za organizatora budowy wspomnianego szybu „Gieraszkowskiego”). W 1363 roku wieś tę przeniósł na prawo średzkie Kazimierz Wielki. Była to zapewne część późniejszego Kłosowa, położona między ówczesną Wielicką a Sierczą, w rejonie traktu na południe, odpowiadającego południowemu odcinkowi obecnej ul. Mikołaja Kopernika (do dzisiejszej ul. Rożnowskiej), gdzie do dziś zachowały się działki z zabudową wiejską. Kontynuacją tego układu ruralistycznego ku południowi jest zabudowa przy dzisiejszej ul. Rożnowskiej, którą wiązać należy z Rożnową, wsią benedyktynów tynieckich notowaną od 1312 roku, pozyskaną w bliżej nieokreślonym czasie przez Wielickę.

W latach 1381–1389 Wieliczka sukcesywnie nabywała – od Tomsika i od Ratołda z Koczcy – wieś Lednicę Dolną; za jej średniowieczne centrum uznać należy zespół zabudowy przy dzisiejszej ul. Mietniowskiej. Ważnym elementem były tu pozyskane

w 1384 roku stawy i młyny, odpowiadające zapewne czytelnym do dziś stawom lednickim w dolinie potoku Zabawka. Stawy te znane są z przekazów kartograficznych z początku XIX wieku, dotyczących ówczesnej budowy wodociągu zaopatrującego miasto, kontynuującego tradycje wodociągów miejskich, zasilanych przez wspomniane stawy zapewne już w XV stuleciu.

Pod koniec XIV wieku miasto nabyło wieś Marcinkowice, identyczną z późniejszymi (i dzisiejszymi) Grabówkami (nazwa ta odnosiła się pierwotnie do gaju, wzmiankowanego m.in. w 1427 r.), położoną po stronie południowo-zachodniej, wciskającą się między granice Sierczy, Krzyszkowic, Podstolic i Golkowic charakterystycznym klinem, sięgającym po dolinę Wilgi, gdzie znajdował się młyn. W 1393 roku zakupiono od Jeszka z Marcinkowic karczmę Rozpąd z rolami, a w roku 1398 Władysław Jagiełło nadał Wielicze całą wieś, którą wykupił od braci Imbrama i Jana z Czulic i przeniósł na prawo magdeburskie; mieszczanie uzyskali tu wówczas prawo do wymierzenia łąnów. Centrum czytelnego do dziś wiejskiego zespołu osadniczego (wytyczonego zapewne w związku z nadaniem prawa magdeburskiego) stanowią regularne działki z zabudową przy dzisiejszej ul. Babiny.

W 1413 roku miasto nabyło folwark wójtowski Tur (późniejsza Turówka), który 10 lat wcześniej otrzymał od Władysława Jagiełły prawo magdeburskie; ostatecznie włączony został do Wieliczki w 1609 roku.

Być może już w schyłku średniowiecza Wieliczka pozyskała tereny rolne po północnej stronie miasta, wydzielone z przyległych do niej części wsi Czarnochowice i Zabawa. Ówczesną granicę Wieliczki w tym rejonie ukazują plany katastralne miasta i wymienionych wsi z 1847 roku.

Rozwój miasta był związany ściśle z rozbudową kopalni soli: przy szybach „Seraf” (1442) i „Boner” (1532–1533) koncentrowały się nowe, niewielkie skupiska zabudowy; liczba mieszkańców wzrastała (do ok. 2 tys. w 1518 r.). Rozbudowa zamku żupnego po pożarach (1453, 455) przyniosła ukształtowanie – w obecnym zasięgu rzutu – Domu Żupnego, dobudowanego do północnego odcinka muru obronnego; renesansową przebudowę przyniosły prace prowadzone w latach 1536–1539 z udziałem włoskiego, wawelskiego warsztatu Bartholomeo Berrecciego. W pierwszej połowie XVI wieku nastąpiła też modernizacja fortyfikacji miejskich.

Przekształcenia postępujące od połowy XVI do połowy XVII wieku przyniosły rozwój satelitarnych układów osadniczych, konkurencyjnych dla miasta, co w połączeniu z klęskami żywiołowymi i kryzysem gospodarczym prowadziło do spadku liczby mieszkańców: do ok. 1000 w 1569 i niespełna 700 w 1629 roku. Pozytywnym zjawiskiem był dalszy rozwój kopalni i drążenie kolejnych szybów.

W roku 1549 miasto zakupiło od kanclerza Jana Ocieskiego wieś Mierzączkę (nazwa notowana była od 1497 r.; oznaczała wówczas karczmę, której domyślać się można u zbiegu dzisiejszych ulic Lednickiej i Wincentego Pola) w przyległej do granicy Wieliczki, zachodniej części Lednicy Dolnej; jednocześnie mieszczanie wielicki podzielili pozyskany teren na działki siedliskowe. W 1564 roku, po zakwestionowaniu legalności zakupu, Mierzączka przeszła na własność żupy. Staraniem żupnika Hieronima Bużeńskiego wybito tu szyb „Bużenin” oraz wytyczono kolejne działki „na osadzenie robotników”. Ukształtowany wówczas układ przestrzenny o charakterze wiejskiego „półwisia” zachował się do dzisiaj po wschodniej stronie dawnej granicy między Wielicką a Lednicą, tj. przy obecnej ul. Lednickiej. Niekorzystna dla Wieliczki zmiana własnościowa nastąpiła w 1588 roku, gdy Sebastian Lubomirski otrzymał od Zygmunta III w dożywocie posiadanie Lednicę z Mierzączką, na terenie której w latach 1601–1602 wybił prywatny szyb „Lubomierz”, przejęty przez królewską żupę w 1607 roku. Zapewne bezpośrednio po objęciu funkcji żupnika krakowskiego (1581) Lubomirski ufundował w pobliżu, na Sandrowej, drewniany kościół pw. św. Sebastiana (konsekwentny w 1596 r.), który miał obsługiwać wspomnianą osadę górniczą. Stała się ona poważną konkurencją dla Wieliczki, gdy w 1628 roku z osąd Anny z Branickich, wdowy po Sebastianie Lubomirskim, otrzymała prawo magdeburskie. Zapewne wówczas doszło do kolejnej regulacji przestrzennej z wytyczeniem znormalizowanych działek w północnej części wspomnianego układu; według lustracji z XVII i XVIII wieku obejmował on 10–11 zagród oraz karczmę. Na własność żupy Mierzączka przeszła w 1651 roku, zachowując jednak prawo miejskie.

Może już na przełomie XVI i XVII wieku (w wyniku przywileju Zygmunta Augusta z 1566 r. potwierdzającego zakaz osiedlania się Żydów w Wielicze?) rozwinęło się na terenie Sierczy – wsi należącej do Sebastiana Lubomirskiego – „miasto żydowskie” na Kłaśnie, położone bezpośrednio przy granicy Wieliczki. W najbliższym sąsiedztwie owej osady po 1620 roku powstała kolejna kopania soli należąca do Lubomirskich z szybem „Kunegunda”.

Racjonalnej gospodarce służyć miał wykonany w latach 1631–1638 najstarszy i bardzo precyzyjny plan kopalni i miasta geometry Marcina Germana. Rozwój żupy królewskiej znamionowało powstawanie kolejnych szybów, koncentrujących zabudowę w rejonie nadszybi: „Loiss” (1577–1579, staraniem braci Loiss), „Górsko” (1620, z inicjatywy żupnika Andrzeja Górskiego), „Daniłowicz” (1635–1640 staraniem podskarbiego wielkiego koronnego Jana Mikołaja Daniłowicza), „Boża Wola” (1645), „Leszno” (1651, staraniem żupnika Mikołaja Łaszczka z Leszna, dla zahamowania ekspansji kopalni w dobrach Lubomirskich). W rejonie dzisiejszych ulic Edwarda Dembowskiego i Adama Mickiewicza rozwijała się warzelnia („karbaria dolna” zwana też „starą”); druga („górna”, „nowa”) powstała po 1577 roku przy szybie „Bużenin”.

Przekształcenia architektoniczne w duchu renesansu i manieryzmu objęły w pierwszym rzędzie zamek żupny – pojawiły się tu attyki, a Dom pośród Żupy i Dom Żupny przed 1581 roku połączyła drewniana przewiązka (niezachowana) z reprezentacyjną salą. Po południowej stronie zespołu, w miejscu zaanektowanych działek siedliskowych, rozwijał się ogród zamkowy (sad żupny) z altaną i studnią. Po stronie zachodniej, poza obwodem obronnym, znalazł się folwark zamkowy (określany jako „dwór żupny”) z drewnianą zabudową. Rozwijały się fundacje kościelne: w 1623 roku bachmistrz Piotr Grochowicz ufundował na Turówce klasztor Reformatorów (fundatorem drewnianej początkowo zabudowy – z kościołem – był król Zygmunt III), w tymże roku przy dzisiejszej ul. Henryka Sienkiewicza jezuiti wzniesli kaplicę (niezachowaną). Zabudowa mieszkalna zarejestrowana na planie Germana, reprezentowana w centrum miasta przez drewniane, parterowe domy o dyspozycji szczytowej, kontynuowała średniowieczną tradycję, podobnie jak ratusz i śródmiejskie kramy. Niepokojącym zjawiskiem było zaniedbanie obronności: nie pojawiły się żadne nowożytnie dzieła obronne, a wspomniany plan odnotował destrukcję wschodniego odcinka muru.

Regres miasta (druga połowa XVII–XVIII wiek)

Związany z ogólnym kryzysem miast Rzeczypospolitej i zniszczeniami wojennymi („potop” szwedzki lat 1655–1657, Wojna Północna na pocz. XVIII w.), przyniósł zahamowanie rozwoju i częściową destrukcję zabudowy. W 1665 roku w centrum (w obrębie dawnych fortyfikacji) odnotowano 44 place puste, w roku 1706 – 66. Liczba mieszkańców początkowo spadała (ok. 560 w 1665 r.), by potem wzrastać (ok. 1000 na początku XVIII w.); degradacji uległy jednak warunki mieszkaniowe. Nieliczne inwestycje budowlane wiązały się z kościołem parafialnym (w końcu XVII w. powstały kaplica Morsztynów i dzwonnica fundacji króla Jana III Sobieskiego) i popadającym w zaniebanie zamkiem żupnym, remontowanym przed 1725 rokiem, z przekształceniem sadu żupnego w barokowy, kwaterowy ogród, wytyczony „manierą włoską” (przed 1717). Szybciej przewyżczono regres żupy; w latach 1681–1685 nowy szymb „Janina” zahamował ekspansję kopalni Lubomirskich, którą ostatecznie (wraz z szymbem „Kunegunda”) włączono do żupy w 1717 roku. W czasach saskich podjęto próbe modernizacji kopalni, gdy nadzór techniczny objął Jan Gotfried Borlach (1677–1741), sprowadzony z Saksonii, który w latach 1718–1727 opracowywał plany kopalni i miasta oraz prowadził prace wydobywcze przy użyciu nowego typu kieratów, tzw. saskich.

Pod zaborem austriackim

W początkach panowania austriackiego nastąpiło przewyżczenie regresu miasta i kopalni. Ukształtowano nowoczesną sieć drożną, nastąpił dynamiczny rozwój zabudowy murowanej.

Jedną z pierwszych inwestycji było otoczenie miasta wraz z szerokim przedpołem ziemnymi fortyfikacjami (w niewielkim stopniu czytelnymi do dziś w terenie), przeprowadzone w obliczu groźby konfliktu w Prusami. Fortyfikacje są udokumentowane na licznych planach oraz projektach opracowywanych w latach 1778–1779. Obwód obronny wykorzystywał naturalne warunki terenu: front południowy powiązany z grzbieciem wzgórza sierczańskiego, północny z przeciwległym wzgórzem w obrębie Zadorów i Lekarki. Obwód złożony był z wału i wzmacniających go niewielkich szańców-redut; narożniki były wyznaczone przez adaptowane na koszary zespoły architektury murowanej (dwór w Sierczy od południowego zachodu, dwór i browar w Lednicy Dolnej od południowego wschodu, klasztor Reformatorów koło narożnika północno-zachodniego). Dodatkowym wzmocnieniem były dwa niezachowane szańce wysunięte przed linię obronną, zabezpieczające wzgórze, przesłaniające od północnego pole ostrzału. Dowództwo zlokalizowano w przebudowanym zamku żupnym.

Istotnym usprawnieniem komunikacji było przeprowadzenie przez miasto nowych traktów, zaznaczonych po raz pierwszy na mapie z 1784 roku, wytyczanych ze stosowaniem długich, prostych odcinków, wysadzanych pierwotnie drzewami. Droga określana jako „nowa solna” (Neuer Salz Weg) połączyła Wieliczkę ze składami solnymi w Podgórzu; odpowiadają jej dzisiejsze ulice Brata Alojzego Kosiby, Gabriela Narutowicza i Krakowska, a także ul. Wielicka, dziś w granicach Krakowa. W przeciwległym, południowo-wschodnim kierunku, wytyczona została „nowa droga pocztowa” (Neue Post Straße), prowadząca do Gdowa, gdzie łączyła się z wytyczanym od 1779 roku (głównie w latach 1784–1785) traktem „cesarskim” (Kaiserliche Route, Wiener Postroute), łączącym Wiedeń ze Lwowem; w granicach Wieliczki odpowiada jej wybiegająca z Rynku Dolnego dzisiejsza ul. Juliusza Słowackiego, a w dalszym przebiegu ul. Gdowska. Krótsze połączenie z Bochnią stanowił odgałęziający się od Neue Post Straße trakt, odpowiadający dziś ul. ks. Zygmunta Goliańskiego i wschodniemu odcinkowi obecnej ulicy Józefa Piłsudskiego. Trakt ten po wschodniej stronie Wieliczki, w Ochmanowie, rozgałęział się na drogi „bocheńską” i „niepołomicką” (do znajdujących się tam, nad Wisłą, składów solnych).

Przy wspomnianej drodze do Gdowa (ul. Gdowskiej) wytyczona została w 1785 roku kolonia dla niemieckojęzycznych osadników, jedno z ponad stu tego rodzaju założeń w Galicji. Powstała ona jako Lednica Niemiecka (Deutsch Lednica) na przejętych przez władze austriackie gruntach browaru w Lednicy Dolnej. Po południowej stronie drogi wytyczono zespół regularnie rozplanowanych działek siedliskowych, o zachowanych do dziś granicach; nie przetrwało natomiast pierwotne zagospodarowanie (rejestrowane na dawnych planach), realizowane według powtarzalnego schematu: murowany dom w układzie szczytowym – podwórze z zabudową gospodarczą – zamykająca jej stodoła – ogród. W 1797 roku Lednica z Mierzączką – jako dawne posiadłości żupy – zostały wykupione przez miasto. W 1802 roku ze stawów lednickich przeprowadzono wodociąg do centrum miasta, zapewne na miejscu wodociągu istniejącego od średniowiecza.

Dynamiczny rozwój odnotowało w latach osiemdziesiątych XVIII wieku żydowskie Klasno; dzięki poparciu właściciela Sierczy, bogatego przedsiębiorcy Ignacego Przychockiego, powstał tu wówczas zwarty, zachowany zasadniczo do dziś zespół murowanej, parterowej i piętrowej zabudowy mieszkalnej, z którym sąsiadowały dwie bożnice (Wielka i niezachowana już dzisiaj Mała) oraz cmentarz (kirkut).

Pożar miasta w 1776 roku przyczynił się do opracowania planów regulacyjnych dla centrum oraz do – ograniczonego jeszcze – wypierania zabudowy drewnianej przez murowaną. Korekty urbanistyczne polegały na „wyprostowaniu” pierzei północnego bloku przyrynkowego i północnej pierzei dzisiejszej ul. Jana Kilińskiego. Likwidacji uległa zabudowa śródrynkowa. Począwszy od lat osiemdziesiątych XVIII wieku pojawiały się pierwsze domy murowane o barokowo-klasycystycznych formach stylowych, projektowane niewątpliwie przez urzędowych budowniczych austriackich. Dwa niezachowane, a znane z ikonografii, stały przy Rynku 4/5 („Pod Opatrznością Bożą”) i 15. Znacznie okazałej prezentowały się zachowane (po przekształceniach) piętrowe pałace, kryte wysokimi, łamanymi dachami, wznoszone ok. 1784 roku dla przedsiębiorców prowadzących handel solą: wspomnianego Przychockiego przy Rynku 2 (w miejscu dawnego ratusza), Jana i Piotra Konopków przy dzisiejszej ul. Juliusza Słowackiego 22 oraz Wojciecha Siodelkiewicza przy dzisiejszej ul. Jana Kilińskiego 11/13. Miejsce dawnego dworu bachmistrza zajęła (już w latach siedemdziesiątych XVIII w.?) niezachowana dziś siedziba władz miejskich. Kasata zakonu Duchaków (1786) zapoczątkowała przekształcenia zespołu dawnego kościoła szpitalnego Ducha Św. Zniszczony w znacznym stopniu przez zawały górnicze i częściowo rozebrany kościół parafialny został odbudowany jako klasycystyczny, według projektów i pod kierunkiem budowniczego salinarnego Mathiasa von Lebzeltera w latach 1804–1806. Rozwijała

się kopalnia; na terenach dawnego wójtostwa wybito w 1790 roku szymb „Józef” (dziś „Kościszko”).

Przekształcenia z lat 1809–ok. 1860 obejmują krótki okres wspólnych rządów sprawowanych w imieniu cesarza Austrii i króla Saksonii (1809–1813) oraz dalszy rozwój miasta pod rządami austriackimi.

Utrata strategicznej roli przez twierdzę wielicką po wojnach napoleońskich oznaczała częściową parcelację jej terenów. Na zachodnim przedpołu twierdzy wytyczono nowe drogi: do wspomnianego szymbu „Józef” (dziś ul. Tadeusza Kościuszki) i do szymbu „Janina” (dziś ul. Jana Matejki). Między nimi, w sąsiedztwie szymbu „Józef” powstała kolonia Nowy Świat, z drewnianą zabudową, usytuowaną po obu stronach drogi – ulicy o zachowanej do dziś nazwie, zaznaczona po raz pierwszy na planie z 1818 roku; ogólne rozplanowanie kolonii jest wciąż czytelne. Od północy, po zewnętrznej stronie dawnej „drogi krytej” (ciąg dzisiejszych ulic Marii Konopnickiej i Henryka Siemiradzkiego), w miejscu splantowanego wału, wytyczono analogiczne działki, obecnie wtopione w nowsze osiedle willowe.

Dalsze postępy zabudowy murowanej o skromnych, klasycystycznych cechach stylowych, to m.in. budowa kolejnych domów przy Rynku (dziś nr 7 i 9), domów pracowniczych na terenie dawnej karbarii (ul. Edwarda Dembowskiego 1 i 3), dworów przedmiejskich (zachowany przy ul. Henryka Sienkiewicza 14), rozbudowa siedziby urzędu cyrkularnego z lat osiemdziesiątych XVIII wieku (ul. Adama Mickiewicza 10, 12). Najokazalszą budowlą stała się hala produkcyjna w kompleksie warzelni soli, realizowanym w latach 1812–1813 na Turówce pod kierunkiem hutmistrza Alojzego Hrdiny z Ebensee jako wspólna inwestycja cesarza Austrii i króla Saksonii; nigdy nie uruchomiona, funkcjonująca później jako magazyn. W zespołach nadszybi (nowym szymbem był wybity w 1812 roku „Francisci”, dzisiejszy „Paderewski”) wznoszono rotundy dla kieratów konnych (niezachowane) i skromne domy pracownicze (częściowo zachowane). Na Sandrowej, z funduszu po zlikwidowanym szpitalu Ducha Św., wzniesiono szpital górniczy (1839); budynek zachował się przy dzisiejszej ul. Bolesława Limanowskiego 34. Dopiero w 1833 roku założono dzisiejszy cmentarz parafialny (w rejonie splantowanego szańca dawnej twierdzy, na terenie wcześniejszego uposażenia szpitala Ducha Św.) z kaplicą błogosławionej Kingi (1834); nieco wcześniej (1831) powstał pobliski cmentarz choleryczny, zachowany obecnie w postaci kopca.

Istotne znaczenie dla kształtowania nowoczesnego krajobrazu miejskiego miała działalność Feliksa Boczkowskiego, lekarza salinarnego i jednego z pierwszych badaczy dziejów Wieliczki. Z jego inicjatywy w latach trzydziestych XIX wieku, w ramach akcji upiększania miasta, wybrukowano Rynek (po uprzednim niwelowaniu) i wybiegające zeń ulice oraz oświetlono centrum lampami olejowymi, a także utworzono uzdrowisko, zakładając w tym celu w 1837 roku spółkę akcyjną. Otwarty w roku następnym zakład zdrojowy z łazienkami, usytuowany po północnej stronie miasta, składał się z budynku i otaczającego go parku; relikty przetrwały w zespole szkoły przy ul. Stanisława Moniuszki 1. Elementem programu uzdrowiskowego było przekształcenie dawnego kościoła Ducha Św. (po wyburzeniu prezbiterium i nadbudowaniu korpusu) w salę reductową i teatralną; jednocześnie dawny budynek szpitalny stał się zachowaną do dziś kordegardą z dobudowanym kolumnowym portykiem. Z rozwojem uzdrowiska i ruchu turystycznego wiązała się budowa hotelu „Pod Złotym Aniołem” (1838), zachowanego po przebudowie z 1899 roku (dzisiejszy pl. Tadeusza Kościuszki 1). Rezultatem akcji upiększania było też założenie parku miejskiego, nazwanego wówczas Berndtówką, od nazwiska starosty Carla Berndta – (dzisiejszy Park Mickiewicza), położonego po zachodniej stronie miasta, w widłach rzeki Serafy (Srawy) i jej dopływu; z krajobrazową kompozycją ze stawem związane były niezachowane pawilony.

W dobie industrializacji (1860–1918)

Impulsem dla szybszego rozwoju zabudowy było doprowadzenie linii kolejowej (1867) jako odgałęzienia kolei im. Arcyksięcia Karola Ludwika Kraków–Lwów. Dworzec kolejowy zlokalizowano w 1876 roku przy wytyczonym wówczas zachodnim odcinku dzisiejszej ul. Edwarda Dembowskiego. Istotne znaczenie dla przyspieszenia przekształceń architektonicznych miały pożary centrum (1877) i żydowskiego Klasna. Współczesna zabudowa obu zespołów ukształtowana została zasadniczo do końca XIX wieku. Materiał budowlany dostarczano z cegielni miejskiej uruchomionej ok. 1880 roku w miejscu późniejszego osiedla „Kościszki” oraz z prywatnej cegielni Hirsza Friedmanna, zlokalizowanej przy drodze do Bogucic (obecnie adaptowana na hotel).

Architekturę użyteczności publicznej reprezentują m.in. neogotyckie budynki magistratu (1893; przebudowany ze wspomnianego teatru), dawnej szkoły górniczej i dawnego muzeum salinarnego (ul. Edwarda Dembowskiego 2; 1897–1899, architekt Tadeusz Mostowski ze Lwowa) oraz modernistyczny dawnej szkoły żeńskiej na Zadorach (dziś I Gimnazjum, ul. Józefa Piłsudskiego 20) z 1913 roku. Regulacja średniowiecznego, przedmiejskiego Rynku Dolnego jako pl. Kościuszki związana była z budową kilku kamienic. Szeroką działalność prowadził na przełomie XIX i XX wieku miejscowy budowniczy Jan Hojarczyk. Ciekawą kreacją urbanistyczną jest położone po wschodniej stronie miasta osiedle górnicze „Niwa” (w rejonie ul. Bartosza Głowackiego, Fryderyka Chopina, Władysława Łokietka, Górniczej), złożone z 15 domów cztero- i 7 dwurodzinnych, zrealizowanych według powtarzalnych projektów, wraz z zabudową gospodarczą i ogrodami (1908–1910). Gruntownym przemianom uległa zabudowa salinarna. Miejsce niewielkich nadszybi z rotundami dla kieratów (ostatnie zburzone w 1881 r.) zajęły okazałsze, murowane budynki ze stalowymi wieżami wyciągowymi, m.in. nad szymbami: „Regis” (ówczesny „Franciszka Józefa”); zespół nadszybia kształtowany w latach 1860–1861, 1890–1892 i po 1908), „Daniłowicza” (przed 1873), „Kościszki” (ówczesny „Józefa”; 1890). Likwidacji nieczynnych szymbów towarzyszyło wybitcie szymbu „Elżbiety” (dzisiejszy „Kingi”) w latach 1863–1864. W latach 1910–1913 przy Turówce powstała „nowa” warzelnia z parą wież do odparowywania solanki. Staraniem kopalni, jak i miasta, powstawały parki. Pomiędzy rokiem 1861 a 1869 założono park przy szymbie „Daniłowicza”; w 1912 roku otwarto w nim łazienki salinarnie, wznosząc zachowany do dziś, modernistyczny budynek projektu arch. Władysława Ekielskiego. Park ten poszerzono ok. 1873 roku, łącząc go – jako dzisiejszy Park św. Kingi – z kompozycją zieleni przy ówczesnym szymbie „Elżbiety”. W kompozycji tej, powiązanej z trzema willami dla pracowników, wykorzystano dawny staw wójtowski. Po 1900 roku poszerzony został park miejski (wiązało się to z niezrealizowa-

nym zamiarem reaktywowania uzdrowiska), nazwany imieniem Mickiewicza w związku z ustawionym tu w 1903 roku pomnikiem (rzeźbiarz Tadeusz Błotnicki); ok. 1957 roku pomnik przeniesiono na teren tzw. Plant, założonych ok. 1869 roku w obrębie dawnego Rynku Dolnego, po likwidacji szybu „Wodna Góra”. Z restauracją kościołka św. Sebastiana związane było wykonanie polichromii przez Włodzimierza Tetmajera (1906). Liczba mieszkańców wzrosła do ok. 7 tys. w 1914 roku.

Od II do III Rzeczypospolitej (1918–2015)

Pierwsza wojna światowa nie przerwała rozwoju Wieliczki, ale też nie dokonano żadnych godnych wzmianki zmian w zabudowie miasta. Te nastąpiły dopiero w okresie międzywojennym. Istotne zmiany przyniósł okres międzywojenny (1918–1939). Od lat dwudziestych XX wieku kształtowała się dzielnica willowa na terenach Zadorów i Lekarki (Kolonia Lekarka z nowo wytyczonymi ulicami: Jana Kochanowskiego, Księcia Józefa Poniatowskiego, Tadeusza Rejtana); oprócz miejscowych budowniczych czynni tu byli architekci krakowscy, m.in.: Teodor Hoffman, Henryk Lamensdorf, Zygmunt Gawlik. Po 1927 roku powstał Stadion Miejski, u zbiegu ulic Wincentego Pola i Adama Asnyka (dziś nieistniejący), użytkowany przez KS „Wieliczka”. Zasklepieno koryto Serafy przy centrum. W 1934 roku poszerzono granice miasta: w kierunku północno-wschodnim (włączono część wsi Zabawa, koło Lekarki) i południowym (przyłączono Lednicę Dolną z kolonią Lednica Niemiecka i żydowskie Klasno). Prowadzona była restauracja zamku i związanej z nim pozostałości muru obronnego z basztą (projekty opracowywali arch. arch. Zygmunt Hendel i Henryk Jasiński). Przed budynkiem Urzędu Miasta stanął pomnik mieszkańców miasta poległych w latach 1914–1920 (przywrócony po upadku PRL). Liczba mieszkańców wzrosła od 7,3 tys. w 1921 do 11,6 tys. w 1939 roku Zmieniał się krajobraz przemysłowy: parowe maszyny przy szybach zastępowano elektrycznymi, z czym łączyła się likwidacja wysokich kominów (ostatni szyb – „Kinga” – zyskał elektryczne urządzenie wyciągowe w 1939 r.). W latach 1913–1920 wybito szyb wentylacyjny „Wilson”.

Okupacja hitlerowska (1939–1945) nie przyniosła istotnych przekształceń urbanistycznych poza przeregulowaniem na całej długości obecnej ulicy Józefa Piłsudskiego (z wytyczeniem odcinka przez Zadory) i włączeniem jej w ciąg wybudowanej w latach 1942–1944 drogi strategicznej na front wschodni, wyprowadzonej z Wieliczki przez Sułków i Przebieczany. Wymordowana została czterotysięczna żydowska społeczność Wieliczki; zdemastowany został cmentarz żydowski na Kłaśnie (miejsce rozstrzelani). Część zabudowy (12,5%) uległa zniszczeniu; w 1945 roku bomba zniszczyła część zamku z Domem pośród Żupy.

W okresie PRL-u (1945–1989) w obręb miasta włączono sąsiednie wsie: Bogucice z fragmentem Czarnochowic (1954 r.) i Krzyszkowice (1973 r.), odłączono natomiast Grabówki (średniowieczne Marcinkowice). Liczba mieszkańców początkowo spadała (od 11 tys. w 1945 do 8,9 tys. w 1949 r.), by potem wzrastać (17,1 tys. w 1980 r.). Wieliczka pozostała miastem górniczym, mimo iż w roku 1964 zakończono eksploatację soli kamiennej, kontynuowano jednak produkcję z solanki (definitywnie zaniechana w 1996 r.). Miejsce przemysłu od lat sześćdziesiątych XX wieku zajmuje w coraz większym stopniu funkcja turystyczna i muzealna. Muzeum Żup Krakowskich, założone w roku 1951 dzięki inicjatywie i badaniom Alfonsa Długosza, otwarte w 1961 roku, rozwinięte przez wielickie środowisko naukowe, zapewniło ochronę i szerokie udostępnienie zabytkowej kopalni o światowej randze. Istotne znaczenie uzyskała funkcja lecznicza; podziemne sanatorium uruchomiono w roku 1964.

Od lat pięćdziesiątych XX wieku w Wieliczce rozwijają się spółdzielcze osiedla blokowe. Dwa bloki pojawiły się nawet na obrzeżu historycznego centrum miasta, u zbiegu ulic Edwarda Dembowskiego i Mikołaja Daniłowicza. Pierwsze osiedla tego typu powstały w latach 1958–1964 po wschodniej stronie miasta, w rejonie zasypanych szybów „Boża Wola” i „Loiss”, jako zespoły stosunkowo niskiej, dwupiętrowej zabudowy w zieleni: „Boża Wola” i „Asnyka I”. Strukturę blokową ma osiedle „Kościuszki” (1965–1966), zlokalizowane na zachód od historycznego centrum, u zbiegu ulic Krakowskiej i Tadeusza Kościuszki. Kolejne osiedla blokowe, które powstały po wschodniej stronie miasta: „Sienkiewicza”, z lat 1969–1973 i „Asnyka II” („Wincentego Pola”) z lat 1976–1980, z wyższymi budynkami pięciokondygnacyjnymi, wznoszono w technice „wielkiej płyty”.

Jednocześnie rozwijało się budownictwo jednorodzinne. W 1965 roku rozpoczęto budowę nowego osiedla domów jednorodzinnych „Przyszłość” i rozbudowę osiedla „Lekarka” (które systematycznie zagęszczane przesłoniło północne przedpole miasta). Natomiast na przyłączonych terenach Bogucic w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku powstała zabudowa przemysłowo-składowa. Na terenie salinarnym, po południowej stronie Parku św. Kingi, zlokalizowano stadion sportowy dla założonego w 1947 roku KS „Górnik”.

W 1975 roku Wieliczka znalazła się w granicach utworzonego wówczas niewielkiego Województwa Miejskiego Krakowskiego, dla którego w roku 1977 powstał „Plan Krakowskiego Zespołu Miejskiego” [KZM]; przewidywał on pełną integrację Wieliczki z aglomeracją krakowską. Zakładano znaczny rozwój budownictwa mieszkaniowego, czego rezultatem było rozpoczęcie w latach osiemdziesiątych budowy kolejnych, dużych osiedli blokowych z wielkiej płyty: „Wincentego Pola” (po stronie wschodniej) i „Karola Szymanowskiego” (po zachodniej stronie ul. Tadeusza Kościuszki). W centrum nowe inwestycje ograniczyły się do powstania Domu Handlowego „Kinga” przy Rynku Dolnym (1985).

Równocześnie uwzględniono ochronę konserwatorską historycznego centrum, którego układ urbanistyczny został wpisany w roku 1977 do Rejestru Zabytków. Wcześniej, w 1976 roku, rozpoczęto prace konserwatorskie na zamku żupnym (zakończone w 1996 r.). W roku 1978 wielicka kopalnia soli została wyróżniona przez umieszczenie jej na I liście Pomników Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO, wraz z historycznym centrum Krakowa.

Polowa lat siedemdziesiątych XX wieku przyniosła budowę obwodnicy drogowej, biegnącej w kierunku wschód–zachód, przy północnej granicy miasta; odciążała ona centrum od ruchu tranzytowego.

Istotne zmiany w polityce przestrzennej i działalności budowlanej przyniosła doba III Rzeczypospolitej (od 1990 r.). Krytyka i odrzucenie planu KZM spowodowały powstanie odrębnych planów zagospodarowania przestrzennego dla miast, które miały go tworzyć. Miasto i gmina Wieliczka otrzymała „Miejscowy Plan Ogólny” w roku 1993, opracowany w Biurze Rozwoju Krakowa pod kierunkiem arch. Jerzego Grzymka. Plan ten został znowelizowany w 2006 roku. Wcześniej, 1 stycznia tegoż roku, włączono do Wieliczki niewielki fragment Czarnochowic, odcięty od tej wsi przez obwodnicę północną. Kolejna nowelizacja „Planu Miejsowego” nastąpiła w 2010 roku.

Przemiany architektoniczno-urbanistyczne Wieliczki, w najnowszej fazie jej dziejów, postępują na podstawie wymienionych planów oraz strategii poprzemysłowej rewitalizacji miasta jako ośrodka kulturalnego, turystycznego i uzdrowiskowego. Bazą dla tych funkcji jest tradycja górnictwa solnego (historyczna kopalnia, której status jako Pomnika Światowego Dziedzictwa rozszerzony został w 2013 roku o zamek żupny, mieszczący Muzeum Żup Krakowskich). W rezultacie podjęto remonty i adaptacje budynków kopalnianych do obsługi ruchu turystycznego: szybu „Regis” ze zrekonstruowaną wieżą wyciągową, stanowiącego początek trasy podziemnej, szybu „Górsko” (adaptacja na hotel od 2006 r.), wspomnianych dawnych łazienek salinarnych z początku XX wieku (z rekonstrukcją fasady; hotel „Grand Sal”). Budynek warzelni soli na Turówce – po całkowitej wymianie substancji w latach 2004–2006 – stał się hotelem. Teren warzelni z początku XX wieku, po wyburzeniu komina i wież chłodniczych, zajęły: tężnia solankowa (2014), parking i zakład utylizacji podziemnych wód zasolonych, który służy technicznemu zabezpieczeniu muzealnej kopalni.

Rewitalizacja obiektów i terenów poprzemysłowych dotyczy także dawnej cegielni Friedmanna adaptowanej na hotel „Lenart” z restauracją „Pod Kominem” oraz pobliskiego wyrobiska piasku (na „Psiej Górcie”), rekultywowanego jako stadion lekkoatletyczny (Małopolska Arena Lekkoatletyczna).

W historycznym centrum kontynuowano prace konserwatorskie i remontowe, głównie w zakresie elewacji budynków i porządkowania przestrzeni publicznych. Odnowiono elewacje kościoła parafialnego, zakończono remont Pałacu Konopków (1988–1992), który w 2001 roku stał się siedzibą Instytutu Pamięci Narodowej, odnowiono wielicki magistrat i wyremontowano budynek dawnej szkoły górniczej, adaptowany dla Urzędu Powiatowego. Zrekonstruowano ogród żupny (1995), urządzono parkowe połączenie między zamkiem a szybem Daniłowicza jako Aleję Jana Pawła II (1999), rewaloryzowano Rynek Dolny i Plandy, a wewnątrz Rynku Górnego zyskało nową aranżację w latach 2009–2010.

Katastrofalny wyciek wód kopalnianych w Poprzeczni „Mina” (1992–2007) spowodował poważne uszkodzenia kościoła i klasztoru oo. Reformatorów, w rezultacie remontowanego w latach 1993–1996. Z tego samego powodu zlikwidowano końcowy odcinek linii kolejowej (adaptujący dawną bocznice do szybu „Regis”).

Mimo rozmachu prac konserwatorskich Wieliczka utraciła sporo budynków o charakterze zabytkowym, głównie drewnianych, a także murowanych: m.in. na Kłaśnie (w mieście żydowskim) i w Lednicy Niemieckiej (wyburzony józefiński zajazd pocztowy); wiele znalazło się w złym stanie technicznym.

Ostatni okres dziejów Wieliczki przyniósł intensyfikację zabudowy mieszkalnej na terenach podmiejskich. Zmodernizowana także została obsługa miasta w zakresie handlu (wielkopowierzchniowe markety), rekreacji, sportu i oświaty. Przyrost zabudowy jest zgodny z kierunkiem, który określony został w „Planie ogólnym Wieliczki” z roku 1993. Utrzymał on zasadnicze wytyczne wcześniejszego Planu KZM w zakresie przeznaczenia całego terenu miasta i gminy pod zabudowę mieszkaniową, rozmieszczoną dywanowo, z pozostawieniem enklaw zieleni publicznej w postaci parków i w dolinach cieków wodnych. Korzystne dla krajobrazu miasta okazały się wytyczne dotyczące ograniczeń wysokości dla indywidualnych i szeregowych domów mieszkalnych do 2 kondygnacji, z dachami dwuspadowymi i niewielkich osiedli blokowych wielorodzinnych z domami do 4 kondygnacji, również nakrytych wysokimi dachami.

Nowa zabudowa mieszkalna (głównie w formie domów szeregowych) szczególnie intensywnie rozwijana jest w rejonie osiedla „Karola Szymanowskiego” i na terenie Krzyszkowic, gdzie oprócz domów jednorodzinnych wzniesiono nowe osiedla, m.in. „Przedmieście Krakowskie” (2000–2015). Powstała tu też nowa parafia z kościołem pw. św. Pawła Apostoła (arch. Adam Paniak, 2002–2012).

Istotnym uzupełnieniem zmieniającego się oblicza miasta są okazałe kompleksy edukacyjno-rekreacyjne: „Solne Miasto” w pobliżu osiedla „Karola Szymanowskiego” (kryta pływalnia, korty, lodowisko, siłownia; arch. Artur Jasiński, 2007–2013), sąsiadujące z zespołem boisk i kortów (2012) przy Parku Mickiewicza oraz „Kampus Wielicki” przy osiedlu „Wincentego Pola”, otwarty w 2014 roku.

Utworzeniu nowej zabudowy towarzyszy modernizacja sieci drogowej. W ostatnim okresie powstała obwodnica wschodnia, między drogą bocheńską a ulicą Gdowską; aktualnie budowane jest rondo u zbiegu ulic Dobczyckiej, Gdowskiej, Juliusza Słowackiego i Adama Asnyka, z czym połączone jest wyburzenie kilku domów przedmiejskich.

Wieliczka położona w obszarze oddziaływania metropolii krakowskiej coraz bardziej staje się atrakcyjną „sypialnią Krakowa”. Nawet rozdzielenie obu miast przez autostradę Kraków–Przemyśl (odcinek do Targowiska, budowany w latach 2007–2009, przeszedł styczeń do północno-zachodniej granicy miasta), nie eliminuje zagrożenia utraty charakteru Wieliczki jako autonomicznego ośrodka miejskiego. Miasto to zachowuje przecież w swojej zabudowie i układzie przestrzennym wielowiekowe doświadczenia znaczącego ośrodka górniczego.

DAWNE PLANY I WIDOKI WIELICZKI

Wieliczka jako miasto salinarne ma wyjątkowo duży zasób dawnych planów; w niniejszym *Atlasie* zreprodukowano tylko wybrane, o szczególnym znaczeniu dla badań nad miastem. Większość planów powstawała staraniem władz salinarnych i znajduje się dzisiaj w zbiorach wielickiego Muzeum Żup Krakowskich, pozyskana z archiwum Dyrekcji Żupy Solnej w roku 1954 przez wybitnie dla Wieliczki zasłużonego twórcę Muzeum Alfonsa Długosza¹. Po raz pierwszy całość tego materiału omówił, zreprodukował i zestawił Bogusław Krasnowolski w niepublikowanym opracowaniu wykonanym dla potrzeb konserwatorskich². Egzemplarze niektórych planów znajdują się w innych polskich zbiorach³. Szczególnie cenne są pochodzące z końca lat siedemdziesiątych wieku XVIII plany austriackiej twierdzy w wiedeńskim Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, ujawnione przez Mirosława Holewińskiego i opublikowane – w wyborze – przez Marka Skubisza⁴.

Najstarsze plany objęły zarówno miasto, jak i kolejne poziomy kopalni. Te ostatnie zostały w niniejszym opracowaniu pominięte, podobnie jak inne plany kopalni⁵, jako wykraczające poza formułę *Atlasu*. Najdawniejsze, niezachowane dzisiaj plany kopalni (i miasta?) sporządził na początku XVII wieku Jan Brożek (1585–1652), matematyk i astronom, profesor Uniwersytetu Krakowskiego⁶. Najstarszymi zachowanymi są plany Marcina Germana z lat 1631–1638 (tabl. 2)⁷. Dla architektury miasta mają one także znaczenie ikonograficzne, ponieważ ukazują Wieliczkę w ujęciu bliskim wedyce. Aż do lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku, gdy zostały odkryte i skopiowane przez Alfonsa Długosza, znane były wyłącznie z późniejszych, miedziorytniczych replik, z których najokazalsze i najwcześniejsze sporządził na polecenie Adama Kazanowskiego – marszałka wielkiego koronnego i żupnika wielickiego – w 1645 roku Wilhelm Hondius (1597–1652), nadworny rytownik Władysława IV, czynny w Gdańsku⁸. Plan miasta rytowany przez Hondiusa (tabl. 3) zaopatrzony został – niewątpliwie przez niego – winiętą ukazującą widok miasta od północy, z uwzględnieniem ważniejszych obiektów: kościoła parafialnego, zamku żupnego i zabudowy nadszybi. Jako uproszczenie planów Germana i Hondiusa można traktować rycinę niemieckiego rytownika Jakuba Sadrata (1630–1708), opublikowaną w 1685 roku⁹.

Plany Marcina Germana były podstawą dla większości planów miasta i kopalni, powstających – z uwzględnieniem kolejnych pomiarów – do schyłku I Rzeczypospolitej. Informację o pracach kolejnych mierniczych daje opis zamieszczony przy ostatnich z nich, rytowanych przez J. E. Nilsona i wydanych w 1766 roku w Augsburgu staraniem króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (tabl. 5)¹⁰. Istotny wkład wniósł tutaj – w okresie około 1718–1727 – Jan Gotfryd Borlach (1687–1768), od 1717 roku saski geometra, a w latach 1743–1750 administrator żup krakowskich¹¹. Prace Borlacha kontynuowali jego rodacy: Jan Fryderyk Müllendorf (1742), Jan Gotfryd Gerhard (1744)¹² i Jan Gotfryd Schober (1752) oraz Polak Jan Stolarski (1862), całość zaś opracował Austriak Antoni Friedhuber. Spośród dzieł wspomnianych geometrów – jeśli nie liczyć prac wycinkowych – zachował się jedynie plan autorstwa Müllendorfa z roku 1742 (il. 13)¹³.

Jeszcze przed upadkiem I Rzeczypospolitej (przed połową XVIII w.?) powstał plan miasta wraz z przekrojem kopalni autorstwa Friedricha Cyglera (tabl. 6)¹⁴. Plan ma istotne znaczenie dla ikonografii miasta, bowiem w powiązaniu z nim i przekrojem ukazano tu – w widoku od północy – nadszybia i kilka budowli: dwór w Lednicy, kościoły św. Sebastiana i parafialny oraz zamek żupny.

Odrębną pozycję zajmuje plan zatytułowany *Delineacya Okolicy Miasta JKranci Skarbowego y przy niey Miasteczka Mierzączki do Zupp należącego, tako też Dobr Lednice wymierzona y odrysowana, przez niektórych przy Zuppach tutejszych służących in Anno 1753*¹⁵. Ukazuje on – zgodnie z tytułem – także sąsiadujące z miastem tereny, włączone do uposażenia miejskiego względnie żupnego. Podobne informacje zawierają uproszczone wersje tegoż planu, jedna z analogicznym podpisem, druga podpisana *Charta von dem Bezirk der zu Königl. Sessellgebörigen Stadt Wieliczka und dabey zu denen Salinen gehörigen Gutbes Mierzączka und Lednica [...]*, z sygnaturą Borlacha¹⁶.

Ważną pozycję zajmują plany austriackiej twierdzy polowej ujmującej Wieliczkę, powstające w latach 1777–1779¹⁷. W *Atlasie* opublikowano tylko wybór (tabl. 7–9); pozostałe znajdują się zarówno w muzeum wielickim¹⁸, jak w archiwum wiedeńskim¹⁹. W granicach twierdzy przedstawiono Wieliczkę na często reprodukowanym planie autorstwa Karla Franza Nicolassy'ego [Nicolaschy'ego] i Josepha Fleckhammera z lat 1784–1785 (tabl. 11).

Bardzo dokładny, rzadko wykorzystywany w publikacjach jest plan opracowany w 1818 roku przez wielickiego mierniczego (markszajdera) Ludwika Emanuela Hrdinę²⁰, z udziałem współpracowników, obejmujący aż 25 arkuszy (reprod. partii centralnej: tabl. 12). Na uwagę zasługuje też plan z 1834 roku ukazujący miasto łącznie z górnym poziomem kopalni (il. 13) oraz plan autorstwa mierniczego Franza Fischera z 1835 roku, rejestrujący liczne nazwy miejscowe (il. 14). Jak dla całej Galicji – istotne znaczenie ma plan katastralny, różnicujący zabudowę murowaną i drewnianą, rejestrujący kompozycje ogrodowe (il. 1); jedna z jego późniejszych aktualizacji powstała na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych wieku XIX (il. 15). Dalsze przekształcenia urbanistyczne i architektoniczne (postępy zabudowy murowanej) ukazują m.in. plany z lat 1835 (il. 16), ok. 1880 (il. 17) i aktualizacja planu katastralnego z roku 1900 (il. 18). W *Atlasie* nie uwzględniono kilku planów z drugiej połowy XIX i początku XX wieku, znajdujących się w zbiorach Muzeum Żup Krakowskich: *Plan der K.K. freies Bergstadt Wieliczka* sprzed 1861 roku sygnowany przez Ludwika Hrdinę²¹, aktualizację planu katastralnego z 1878 roku²², *Plan regulacji ulic miasta Wieliczki* z 1897 roku²³, oparty na podkładzie planu katastralnego *Plan warstwowy miasta Wieliczki* z początku XX wieku²⁴ oraz plan rejestrujący zapadliska z lat dwudziestych XX wieku, podpisany *Sytuacja światowa nad kopalnią soli w Wieliczce z uwzględnieniem dawnych zawalisk i szybów [...]* z oryginalnej mapy zawalisk L. E. Hrdiny²⁵.

W *Atlasie* pominięto liczne plany wycinkowe, dotyczące zwłaszcza żupnych własności i inwestycji, sporządzane przez salinarnych mierniczych od drugiej połowy XVIII do XX wieku²⁶, znajdujące się głównie w Muzeum Żup Krakowskich. Przykładowo można tu wymienić plany odbudowy centrum miasta po pożarze z 1776 roku²⁷, plany tegoż rejonu autorstwa Stanisława Fischera z ok. 1842 roku²⁸, plan regulacyjny części miasta w rejonie Rynku Dolnego (dzisiejszych Plant i pl. Tadeusza Kościuszki) z 1840 roku²⁹, plany wodociągu (o średniowiecznej genezie) prowadzącego wodę ze stawów lednickich do miasta³⁰. Spośród jeszcze liczniejszych planów i projektów poszczególnych budynków³¹, stanowiących głównie własność żupną, uwzględniono jedynie rzut parteru zamku żupnego, sygnowany i datowany przez Josepha Fleckhammera w 1780 roku (tabl. 10)³².

Równie bogate są materiały ikonograficzne³³, w *Atlasie* ograniczone do kilku charakterystycznych przykładów. Za najstarszy należy uznać przekaz wspomnianego planu Marcina Germana (tabl. 2) i wspomniany plan Friedricha Cyglera (tabl. 6) z widokami niektórych obiektów, przedstawionych wraz z przekrojem kopalni. Poza widokami nadszybi na uwagę zasługują tu: najwcześniejszy widok dworu w Lednicy, ukazanie gotyckiej bryły kościoła parafialnego oraz zamku żupnego z czasów saskich. Kolejny

¹A. Długosz, *Geneza, cele i zadania Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, [w:] *Krakowskie żupy solne na tle 1000-lecia dziejów Polski*, red. J. Bieniarzówna, A. Długosz, K. Maślankiewicz, J. Poborski, SMDZSP 1, 1965, s. 9–16.

²B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas archiwalnych planów miasta*, cz. I, 2 PKZ Kraków 1982, mpis, archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie.

³E. Callier, *Spis map geograficznych w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, Poznań 1884, poz. 273; B. Kmiecikowa, *Katalog map XVI–XVIII w. Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 12, 1966, Kraków 1967, s. 174–175, 196; *Nad złoto droższe. Scharby Biblioteki Narodowej*, red. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, Warszawa 2000, s. 128–129.

⁴M. Holewiński, *Archiwalne plany fortyfikacji Wieliczki w zbiorach archiwum wojennego w Wiedniu*, SMDZSP 23, 2002, s. 157; M. Skubisz, *Austriacka twierdza polowa w Wieliczce z 1778 r.*, tamże, s. 141–156.

⁵Wielickie plany górnicze zestawił Robert Kurowski, *Katalog map górniczych Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce*, Wieliczka 1982. Zob. również: tenże, *Ogólna charakterystyka zbioru kartograficznego Muzeum Żup Krakowskich*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, Wrocław 1980, s. 131–162; M. Milewski, M. Odlanicki-Poczbut, *Rozwój kartografii górniczej w Polsce na przykładzie kopalni soli w Wieliczce*, tamże, s. 39–60; ci sami, *Kartografia górnicza Żup Krakowskich w czasach saskich*, SMDZSP 19, 1996, s. 179–188; A. Gawel, *Rozwój pojęć geologicznych w historii Wieliczki*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, zes. 1, 1958, s. 185–208; J. Duda, *Próba datowania i określenia autorstwa map górniczych Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, SMDZSP 16, 1990, s. 89–114.

⁶B. Olszewicz, *Kartografia polska XVII wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny” IX, 1931, nr 36, s. 112, poz. 48.

⁷M. Odlanicki-Poczbut, M. Milewski, *Najdawniejsze plany kopalni wielickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” III, 1958, nr 4, s. 569–583; ci sami, *O najstarszych planach kopalni wielickiej z XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” nr 17, „Geodezja”, z. 2, 1959, s. 103, 105–107; ci sami, *Opis inwentaryzacyjny i analiza geodezyjno-kartograficzna XVII-wiecznych planów kopalni wielickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 8, 1963, nr 4, s. 533–550; S. Gawęda, *Marcin German – geometra wielicki*, SMDZSP 12, 1983, s. 109–116.

⁸F. Piestrak, *Plany kopalni wielickiej Marcina Germana z r. 1638 i 1645*, „Czasopismo Techniczne” 20, Lwów 1902, s. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVII wieku*, s. 114, poz. 54, s. 118, poz. 63; *Nad złoto droższe*, s. 128–129. Zamieszczone przy planach widoki charakteryzowała M. Żywirska, *Saliny wielickie w sztychach Wilhelma Hondiusa*, „Biuletyn Historii Sztuki” 16, 1954, z. 4, s. 420–421.

⁹J. Sandrat, *Das Königreich Pöblen, Lands-, Staats- und Zeit-Beschreibung [...]*, Salzburg 1687; rycina reprodukowana: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 4; J. Piotrowicz, *Dzieje miasta Wieliczki w zarysie*, SMDZSP 8, 1979, s. 32/33.

¹⁰R. Kurowski, *Katalog map górniczych*, s. 98, poz. 290.

¹¹T. Aywas, *Borlch Jan Gotfryd*, PSB 2, Kraków 1936, s. 339–340; A. Keckowa, *Żupy Krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 134–137; ta sama, *Królewskie żupy solne w XVIII wieku*, SMDZSP 9, 1980, s. 83–85.

¹²Jest on autorem najstarszego planu bocheńskiej kopalni soli z 1747 r.; A. Keckowa, *Królewskie żupy*, s. 86.

¹³Omówiony: M. Milewski, M. Odlanicki-Poczbut, *Rozwój kartografii*, s. 41; reprodukowany: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 5, 6.

¹⁴R. Kurowski, *Katalog map górniczych*, s. 98, poz. 290.

¹⁵MŻKW, sygn. VII/485; reprodukowany: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 7, 8.

¹⁶MŻKW, ekspozycja muzealna; reprodukcje: A. Keckowa, *Żupy Krakowskie*, cz. I, il. 5; B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 9.

¹⁷Plany w zbiorach MŻKW jako pierwsi wykorzystali Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Austriackie umocnienia Wieliczki z lat 1777–1779*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie” 19, 1985, s. 231–239.

¹⁸MŻKW, *Wieliczka A(nno) 1777 mit Schanzen und Graben befestigt*, sygn. VII/481; niedatowany plan (ok. 1778–1779), sygn. VII/486 (publ. Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Austriackie umocnienia Wieliczki*, cz. I, il. 3; B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 13).

¹⁹Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, *Plan von Wieliczka mit den daselbst ausgeführten Verschanzungen*, datowany 1778, sygn. K VII h 142 (publ. M. Skubisz, o.c., il. 3); dwa podobne plany z tegoż roku, z opisem fortyfikacji w legendzie, sygn. K VII h 143a i 143b; *Plan der Verschanzungen Wieliczka*, opr. J. Mitrowski, ok. 1778, sygn. K VII h 144.

²⁰Należał do pierwszych badaczy historii wielickiej żupy (L. E. Hrdina, *Geschichte der Wieliczker Saline*, Wien 1842) i piewów jej piękna (tenże, *Pittoresque Ansichten der vorzüglichsten Partien des Steinsalzwerkes in Wieliczka*, Wien 1842).

²¹MŻKW, sygn. VII/473, repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 32.

²²MŻKW, sygn. VII/2088/1–2, repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 31.

²³MŻKW, sygn. VII/2079, repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 36.

²⁴MŻKW, sygn. VII/20783/20784/A, repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. I, il. 37.

²⁵MŻKW, sygn. VII/802.

²⁶Materiały reprod.: repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. II, il. 39–95.

²⁷MŻKW, sygn. VII/518 (replika: sygn. VII/603); podobne plany w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Teki Schneidra, t. 1682, nr 541 i 542 repr.: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. II, il. 42–45).

²⁸MŻKW, sygn. VII/2068, VII/603; repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. II, il. 47, 48.

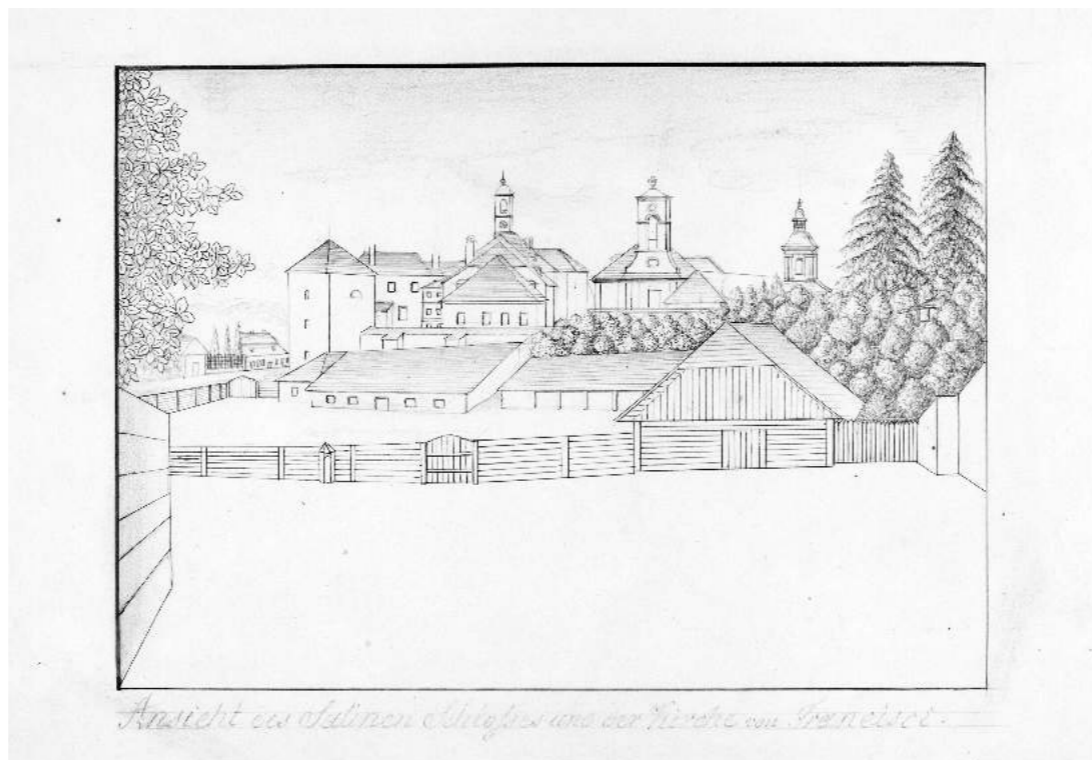
²⁹*Entwurf zum Regulierung der Stadt Wieliczka*, sygn. copiert St. Fischer, dat. 1840; MŻKW, sygn. 2065, repr. repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. II, il. 50.

³⁰Najstarszy z roku 1801, dwa kolejne z ok. 1835 r.; MŻKW, sygn. VII/556, VII/558, VII/559; repr. B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas*, cz. II, il. 39, 40.

³¹Zestawienie (obejmujące też ikonografie) i odnośniki do reprodukcji: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne*, mps, PKZ Kraków 1983, archiwum Narodowe Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie, t. I, s. XVII–LII, poz. 1–295.

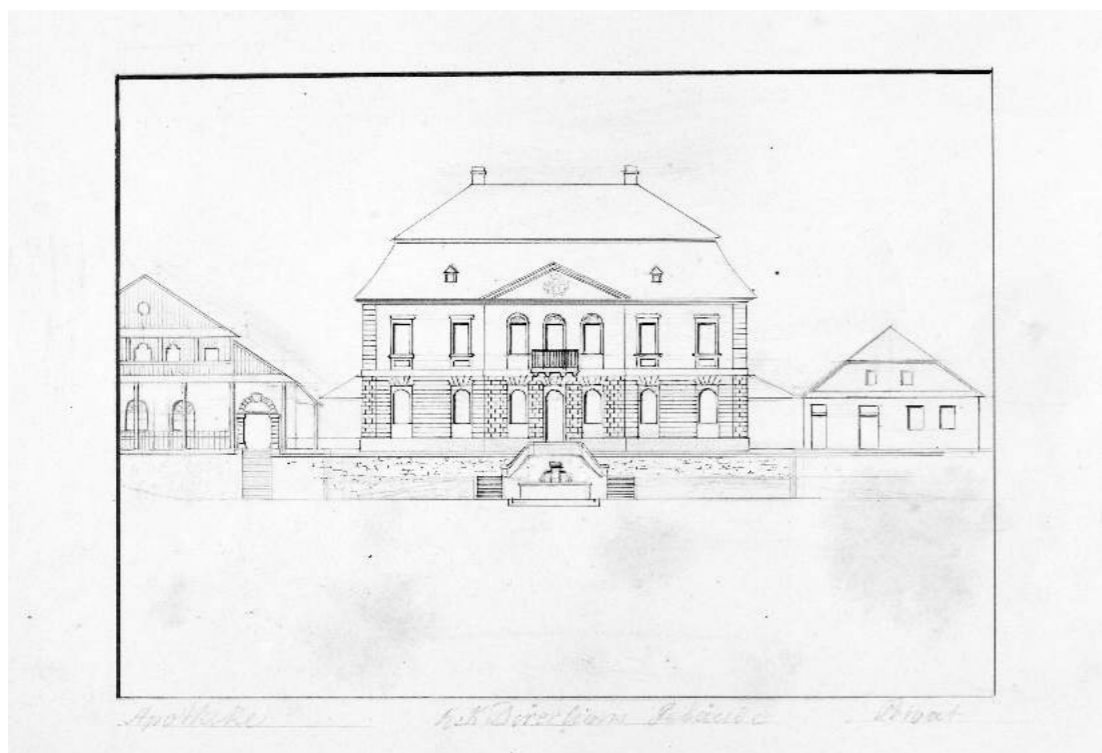
³²Podobny, nieco wcześniejszy rzut zamku (z 1776 r.), znajduje się w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie, Teki Schneidra, Miasta różne, Wieliczka 5 (repr.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne*, t. III, il. 75, 76).

³³Ogół panoram miasta oraz widoków wnętrza urbanistycznych Rynku i Rynku Dolnego (Plant, pl. Kościuszki), zestawili i zreprodukowali Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne*, t. I, s. XV–XVII. Zob. także: Z. Beiersdorf, *Ikonaografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, s. 187–197.

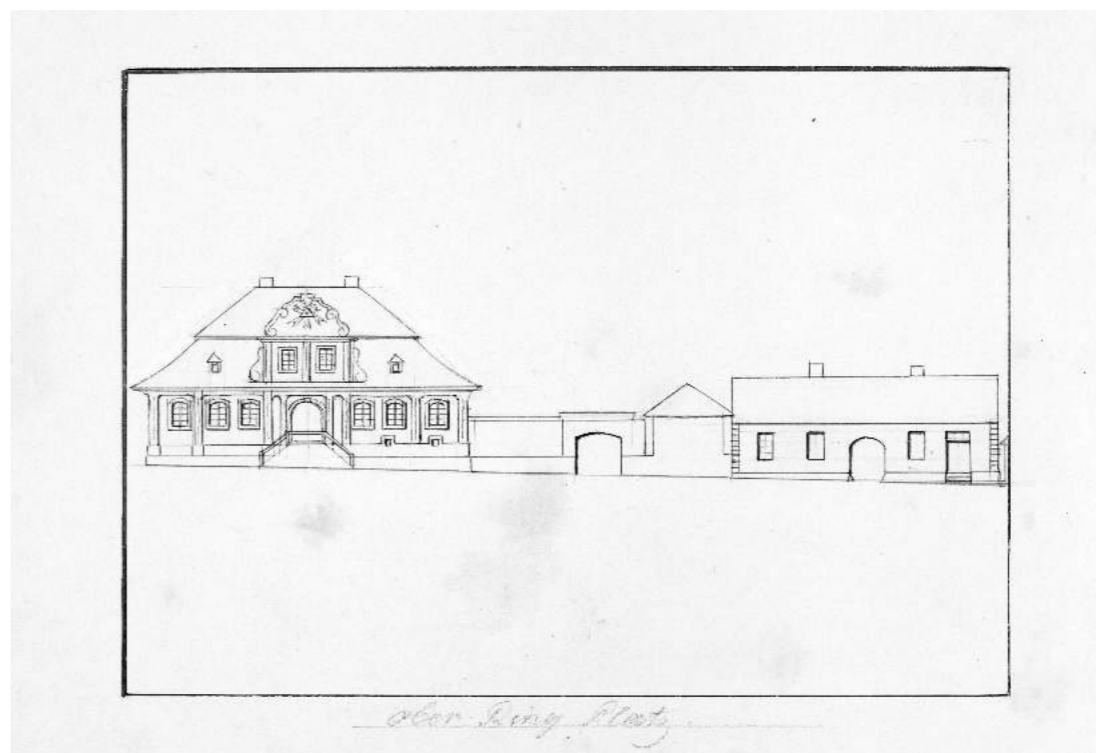

1. Zespoły zamku żupnego i kościoła parafialnego w Wieliczce, widok od zachodu, ok. 1863.

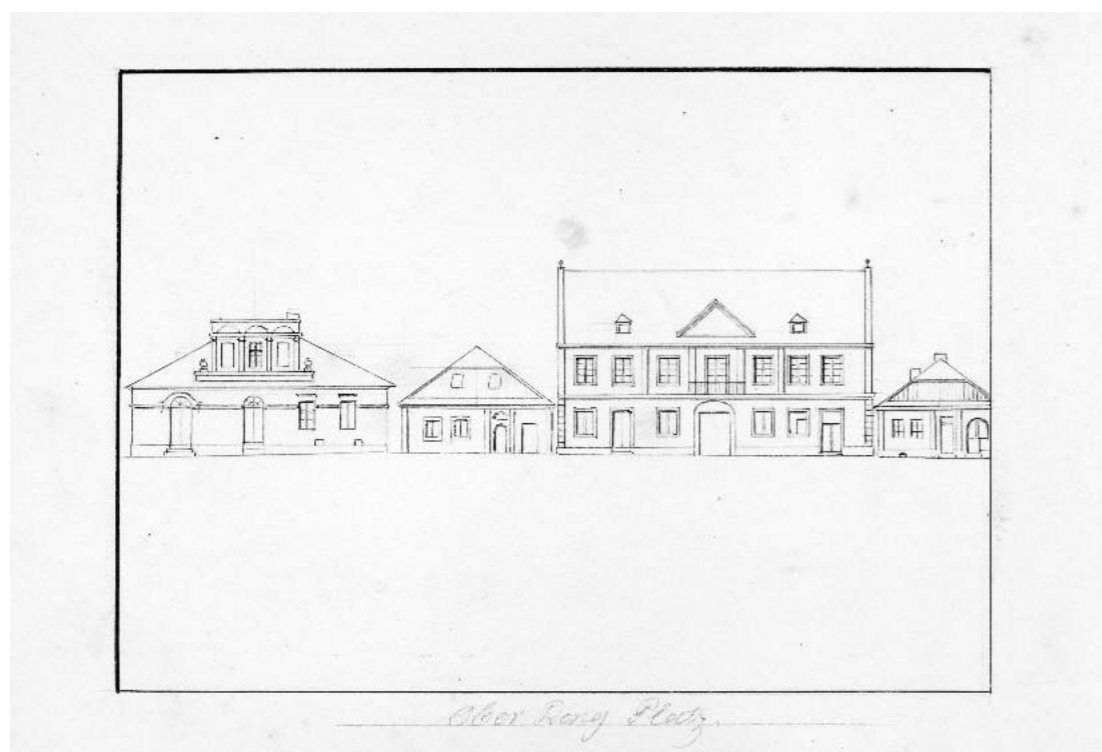
Rys. ołówkiem i piórkim na papierze: Maciej Alojzy Seykotta, Biblioteka Fundacji XX Czartoryskich, sygn. III/2965, t. II.

2. Wieliczka, Rynek, pierzeja południowa, ok. 1863.
Rys. Maciej Alojzy Seykotta, ok. 1863,
Biblioteka Fundacji XX Czartoryskich, sygn. III/2965, t. VII.

3. Wieliczka, Rynek, pierzeje zachodnia, ok. 1863.
Rys. Maciej Alojzy Seykotta,
Biblioteka Fundacji XX Czartoryskich, sygn. III/2965, t. II.

4. Wieliczka, Rynek, pierzeja północna, ok. 1863.
Rys. Maciej Alojzy Seykotta,
Biblioteka Fundacji XX Czartoryskich, sygn. III/2965, t. II.

5. Wieliczka, Rynek, pierzeja wschodnia, ok. 1863.
Rys. Maciej Alojzy Seykotta,
Biblioteka Fundacji XX Czartoryskich, sygn. III/2965, t. II.

widok – idealny – opublikowany został wraz z przekrojem kopalni w 1768 roku w *Encyklopedii* redagowanej przez Denisa Diderota³⁴, następny – ukazujący miasto od północy, z oznaczeniem najważniejszych budynków – stanowi winiętę wspomnianego planu Nicolassy'ego i Fleckhammera z lat 1784–1785 (tabl. 11). Późniejsze przekształcenia tej panoramy dokumentują rysunki S. Fischera (znany z litografii Rybički opublikowanej w dziełku wielickiego lekarza Feliksa Boczkowskiego z roku 1843³⁵), Henryka Waltera z 1859 roku³⁶ (skopiowany w litografii Jędrzeja Brydaka; tabl. 20) i wspomnianego Brydaka z 1869 roku, przezeń litografowany (tabl. 21). Nieco mniejszym powodzeniem cieszyły się ujęcia od północy, ze wzgórz. Przed odbudową kościoła parafialnego (1804–1806) powstała panorama, na której świątynia ma jeszcze formy gotyckie (tabl. 19). Kolejny widok, spod kościoła św. Sebastiana, rysował wspomniany Henryk Walter w roku 1859³⁷; i ten spopularyzowany został dzięki litografii Brydaka (tabl. 21).

³⁴*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (red. D. Diderot), Paris 1768, t. 6; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, s. 188 i il. 213; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 9.

³⁵F. Boczkowski, *O Wielicze pod względem historii naturalnej, dziejów i kąpieli*, Bochnia 1843; litografia Rybički wg rysunku Fischera. Odbitka: Muzeum Historyczne m. Krakowa, Teki Friedleina, sygn. 1403. Zob. Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, s. 188, poz. 3, il. 214; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 12.

³⁶MNK, Oddz. Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego, sygn. III r.a. 5341, album *Szkice krakowskie Henryka Waltera*; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, s. 189, poz. 5 i il. 216; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 13.

³⁷Tamże; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия*, s. 190, poz. 6 i il. 217; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 54.

Odrębną pozycję zajmują precyzyjne, inwentaryzatorskie w swym charakterze rysunki salinarnego urzędnika wielickiego Macieja Alojzego Seykotty z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku, znajdujące się w zbiorach Muzeum Fundacji Książąt Czartoryskich, reprodukowane tu w niewielkim wyborze (tabl. 23–26); pozostałe ukazują m.in. wielickie kościoły, zespoły zamku żupnego, pałacu Konopków, nadszybi, inne budynki salinarnie, urzędowe i użyteczności publicznej.

Dokonane na początku lat sześćdziesiątych XIX wieku przekształcenia rejonu szybu „Regis” i Rynku Dolnego dokumentuje zestawienie nieco wcześniejszego drzeworytu opublikowanego w 1863 roku³⁸ z nieco późniejszą akwarelą Napoleona Ordy³⁹.

Ikonoğrafę zamku żupnego skatalogowała Teresa Małkowska-Holcerowa⁴⁰, widoki na pocztówkach z przełomu stuleci XIX i XX zestawil Marek Sosenko⁴¹.

Z przedstawionego przeglądu wylania się bogactwo dawnej kartografii i ikonoğrafii Wieliczki, które pośrednio poświadczają znaczenie miasta. W niniejszym *Atlasie*, ze względu na jego specyfikę, dawne plany, mapy i widoki Wieliczki zostały wykorzystane tylko niewielkim stopniu.

³⁸„Tygodnik Ilustrowany”, 1863, nr 218; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, s. 196, poz. 18 i il. 215; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 29.

³⁹MNK, Oddz. Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego, sygn. III r.a. 4603, *Rysunki niepublikowane Napoleon Ordy*; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, s. 197, poz. 19 i il. 221; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, il. 30.

⁴⁰T. Małkowska-Holcerowa, *Ikonoграфия zamków województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, s. 95–100.

⁴¹M. Sosenko, *Wieliczka na dawnych pocztówkach*, Kraków 1999.

II. OPISY REPRODUKCJI

1. PLANY I MAPY

Reprodukowane plany i mapy zostały opisane według następującego schematu: tytuł nadany wspólnie, rok wykonania lub wydania, tytuł oryginalny, autor, technika wykonania, wymiary (podstawa × wysokość w cm), skala, orientacja, geneza i wartość, miejsce przechowywania oryginału i źródło reprodukcji, a także informacje o publikacji planu. Numery w nawiasach kwadratowych oznaczają pozycje w wykazie bibliografii; odnotowano informacje (inf.), wzmianki (wzm.) i reprodukcje (repr.).

1.1. Wieliczka, plan katastralny, 1847

Stadt Wieliczka bierzu einverleibt Grabówki in Bochniaer Kreis, 1847
skala 1 : 2880, przeskalowany do 1 : 2500, litografia wielobarwna, papier.
Miasto w granicach ówczesnych, na plan naniesiono poziomicę.

Oryg.: Archiwum Narodowe w Krakowie; sygn. 29/280/0/9.1/1540–1541, odbitka litograficzna kolorowana MŻKW; Zb. Kart. Bibl.: repr.: [47, cz. I, il. 25, 26], [48, il. 171], [55, il. 8]; <http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0>

1.2. Wieliczka, plan katastralny, 1847

Skala 1 : 2880, przeskalowany do 1 : 10 000, litografia wielobarwna, papier.
Obejmuje współczesny obszar miasta Wieliczki, w tym wsie włączone: Bogucice, Krzyszkowice, Lednica Górna z koloniami Mierzączka i Lednica Niemiecka, Pawlikowice, Siercza, Zabawa.

Oryg.: ANK, sygn. 29/280/0/9.1/1540–1541, 29/280/0/9.1/1, 29/280/0/9.1/1177, 29/280/0/9.1/1191, 29/280/0/9.1/1294, 29/280/0/9.1/1453, 29/280/0/9.1/1597;
<http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0>

1.3. Wieliczka, plan miasta, 1638

Tytułu oryginalnego brak.

Marcin German.

Kolorowany, rysunek tuszem, oryg. mocno podniszczony, tu odrys planu, opr. Alfons Długosz, 1960, wymiary 126 × 73, podziałki brak, skala 1 : 1300, orientacja południowa.

Zabudowa przedstawiona metodą aksonometryczną, opisane szyby, obiekty sakralne, budynki publiczne i prywatne, działki i ogrody.

Oryg.: MŻKW, ekspozycja stała sygn. VII 430, odrys: MŻKW, sygn. VII/430. Odrys planu jw., opr. Alfons Długosz, 1960. Bibl.: inf.: [1, s. 187], [9, s. 167], [11, s. 72], [12, s. 9], [18, s. 110–114], [36, s. 10–12], [38, s. 21–22, 131–133], [40, s. 172], [47, cz. I, s. 1–2], [68, s. 41, 52, 54–56], [78, s. 569–583], [79, s. 103, 105–107], [81, s. 113–120], [85, s. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88]; wzm.: [19, s. 193], [30, s. 33–34], [65, s. 300–301], [69, s. 182–183, 186], [93, s. 123]; repr.: [1, il. 212]; [11, il. 3], [47, cz. I, il. 1, 2], [50, il. 170], [55, il. 4], [78, il. 1a, 1b], [79, il. 1], [109, wklejka]

1.4. Wieliczka, replika planu miasta Marcina Germana, 1645

Miasto Wieliczka

Guillielmus Hondius.

Miedzioryt, ręcznie kolorowany, wymiary 49 × 38, podziałka liniowa w łokciach polskich (1 łokieć = 58,6 cm), skala ok. 1 : 3800, orientacja południowa.

Mapa składa się z 4 arkuszy. Tu publikowany tylko 1 arkusz przedstawiający miasto, pozostałe zawierają plany kopalni. Pod tytułem mapy herb Wieliczki, z lewej strony kartusz z dedykacją dla króla Władysława IV, pod nim pięciopłowa tarcza z herbem królewskim, poniżej obelisk z podziałką w łokciach polskich. Wokół niego kilka postaci, w tym zapewne autor planu Marcin German. W prawym górnym rogu kartusz z dedykacją dla marszałka Adama Kazanowskiego, żupnika wielickiego od 1640. Poniżej na tarczy wielopolowej jego herb Grzymała i herby jego przodków w linii żeńskiej. Opisane drogi, szyby, kościoły i niektóre budynki.

Na rycinie poniżej zabudowania kopalni i prace przy transporcie soli.

Oryg.: Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. ZZK 18 590; Muzeum Polskie w Rapperswillu; MŻKW, sygn. VII/462, Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, sygn. C.II.2791. Bibl.: inf.: [11, s. 72–73], [35], [18, s. 112], [38, s. 22–23, 132], [42, s. 174–175], [68, s. 41, 54, 55], [71, s. 128], [81, s. 113–120], [82, s. 118, poz. 63], [85, s. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88], [98, s. 145–152]; wzm.: [9, s. 170], [19, s. 191, 193], [29, s. 51], [30, s. 34], [34, s. 7], [53, s. 171–172], [69, s. 183], [72, s. 63], [109, s. 117, przyp. 58; s. 354; s. 356, przyp. 11]; repr. [9, il. 2], [11, il. V], [29, il. 76], [31, il. 132], [33, wklejka i il. 185], [34, s. 128], [35, il. 116], [38, il. 2], [39, il. 31], [47, cz. I, il. 3], [71, s. 129], [79, il. 2], [104, il. 2], [109, il. 24].

1.5. Wieliczka, replika planu miasta Marcina Germana, 1742

Tytułu oryginalnego brak.

Opr. Jan Fryderyk Müllendorf, papier, kolorowany, rysunek tuszem, wymiary: 151,1 × 68, podziałki brak, skala 1 : 1250, orientacja południowa.

Na planie oznaczono zabudowę oraz opisano ważniejsze budynki i realności w mieście.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/2626. Bibl.: inf.: [47, cz. I, s. 2], [68, s. 41]; wzm.: [19, s. 194]; repr.: [47, cz. I, il. 5, 6].

1.6. Wieliczka i okolice, 1753

Charta von dem Bezirk der zur Königl. Tafel gehörigen Stadt Wieliczka und des daben zu denen Salinen gehörigen Gutbes Mierzączka und Lednica
Jan Gotfryd Borlach.

Rysunek tuszem, kolorowany, na papierze, wymiary 61,5 × 41, podziałka w łokciach drezdeńskich (1 łokieć = 0,566 cm) skala 1 : 2300, orientacja południowa. Na planie oznaczono literami centrum miasta, grunty miejskie, wójtowskie i szpitalne, a liczbami nadszybia (objaśnienia w legendzie). Uwzględniona sieć komunikacyjna.

Oryg.: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, sygn. 12884 Karten und Risse, Nr. Schr 001, F 011, Nr 010a

1.7. Wieliczka, plan miasta, 1768

Miasto Wieliczka. SALIS FODINARUM CRACOVIENSIVM TRIA TABULATA SUBTERRANEA IUBENTE STANISLAO AUGUSTO REGE

Oprac. od 1764 przez Antoniego Friedhubera, ryt. Jan Ezajasz Nilson, miedzioryt na papierze czerpanym, wymiary 97,5 × 67,5, podziałki brak, skala 1 : 2300, orientacja południowa.

Plan powstał na podstawie planów Marcina Germana (od 1638) oraz pomiarów Jana Gotfryda Borlacha (od 1718), Jana Fryderyka Müllendorfa (od 1742), Jana Gotfryda Gebharda (od 1744), Jana Gotfryda Schobera (od 1752), Jana Stolarskiego (od 1762). Plan składa się z 3 arkuszy. Tu publikowany tylko 1 arkusz przedstawiający miasto z najbliższą okolicą. Oznaczona sieć komunikacyjna, a także kategorie gruntów: pola uprawne, lasy, ogród żupny. Oznaczono zamek żupny, kościoły i klasztory, nadszybia, budynki mieszkalne i gospodarcze.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/469; Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, sygn. C.II.2792. Bibl.: inf.: [19, s. 191, 194–195], [38, s. 22, 134–135, 137], [40, s. 206–207], [42, s. 196], [47, cz. I, s. 3], [60, s. 101–102, poz. 299], [63, s. 172], [69, s. 183–185], [78, s. 568], [81, s. 113–120], [83, s. 254, poz. 147], [86], [98, s. 148–150]; wzm.: [9, s. 170], [30, s. 34], [34, s. 7], [68, s. 54]; repr.: [31, il. 134], [33, wklejka i il. 192–193], [34, s. 130], [35, il. 118], [38, il. 3], [40, il. 35], [47, cz. I, il. 10, 11], [55, il. 5], [109, il. 25].

1.8. Wieliczka, plan miasta z przekrojem kopalni i widokiem niektórych budowli, przed 1772

Tytułu oryginalnego brak.

Opr. Fryderyk Cygler, rysunek tuszem i ołówkiem na papierze, wymiary 93,5 × 69, podziałka w łokciach polskich, skala 1 : 4000, orientacja południowa. Plan przedstawia miasto i najbliższą okolicę, a w dolnej części jego widok od północy i przekrój przez kopalnię. Na planie i przekroju niektóre obiekty, w tym kościoły podpisano, elementy podziemne oznaczono numerami i objaśniono w legendzie, oznaczono sieć komunikacyjną.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/491. Bibl.: inf.: [60, s. 98, poz. 290]; wzm.: [34, s. 7]; repr.: [34, s. 134].

1.9. Plan miasta Wieliczki, 1778

Plan der Kayl. Königl. Berg Stadt Wieliczka, nebst denen, zu Deckung deren daselbst vorfindigen Kayserlich – Königlichen Salinen, errichteten Verschanzungen, im Jar 1778, 66,9 × 49,4, skala ok. 1 : 7200.

Plan z czasu budowy twierdzy. Oznaczono: rzeźbę terenu (metodą kreskową, z wprowadzeniem stopniowania wysokości A–H), ważniejsze budynki, dzieła obronne twierdzy, sieć komunikacyjną. Nadszybia oznaczone cyframi rzymskimi i objaśnione w legendzie. Po lewej u góry plan i przekrój reddy. Podziałki (odrzębne dla reddy, jej przekroju i całości planu) w sążniach wiedeńskich (sążeń wiedeński = 190,16 cm).

Oryg.: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Wiedeń, sygn. KVIlh 141 E. Bibl.: inf.: [23, s. 143], [100, s. 157]; repr.: [100, il. 2].

1.10. Wieliczka, plan miasta w obrębie fortyfikacji połowych, 1779

Tytułu oryginalnego brak.

Sygn. Mathias Lebzelter, 1779; rysunek kolorowany tuszem na papierze, wymiary 87 × 59, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 8500, orientacja południowa.

Na mapie oznaczono rzeźbę terenu, sieć wodną i komunikacyjną a także fortyfikacje wokół miasta, szańce i wały obronne.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/483. Bibl.: inf.: [47, cz. I, s. 6], [100, s. 144]; repr.: [100, il. 5].

1.11. Fortyfikacje polowe wokół Wieliczki, 1779

Plan der Verschanzungen um Wieliczka

Opr. Joseph Fleckhammer.

Rysunek tuszem i akwarelami na papierze czerpanym; wymiary 62,3 × 46, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 1250, orientacja północna (pn.-zach.?). Na planie oznaczono nie tylko umocnienia wokół miasta, ale także rzeźbę terenu metodą kreskową oraz sieć komunikacyjną. Opisano szyby, drogi i niektóre budynki.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/487. Bibl.: inf.: [4, s. 232], [100, s. 143]; repr.: [4, il. 2], [100, il. 1], [47, cz. I, il. 14].

1.12. Wieliczka, rzut poziomy zamku żupnego, parter, 1780

Grundriß des Keyse. König. Salinen Schloß in Wieliczka

Joseph Fleckhammer; rysunek kolorowany na papierze, wymiary 62 × 45, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala ok. 1 : 2500, orientacja południowa.

Na planie oznaczono literami i objaśniono w legendzie poszczególne pomieszczenia zamku i ich funkcje.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/2368. Bibl.: repr.: [77, s. 94].

Skróty:

ANK – Archiwum Narodowe w Krakowie
MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie
MŻKW – Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce
PKZ – Pracownia Konserwacji Zabytków
SMDZSP – „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce”

1.13. Wieliczka, plan miasta w obrębie fortyfikacji, 1784–1785

Grund Prospekt und Seiger Rißß dann Kreuz Profil Der Salinen Bergstadt Wieliczka

Karl Franz Nicolassy [Nicolaschy], Joseph Fleckhammer.

Rysunek tuszem, kolorowany, na papierze, wymiary 134 × 102, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala ok. 1 : 1100, orientacja południowa.

U góry widok miasta od pn. Obiekty oznaczono literami i objaśniono w legendzie.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/482. Bibl.: inf.: [4, s. 235], [34, s. 135], [100, s. 144]; wzm.: [34, s. 7], [47, cz. I, s. 6], [63, s. 173], [98, s. 151]; repr.: [4, il. 4], [34, s. 135], [42, il. 3], [47, cz. I, il. 16–18], [97], [100, il. 6].

1.14. Wieliczka, plan miasta, 1818

Mapa sekcyjna Wieliczki sygn. Ludwig Emanuel Hrdina, współpracownicy: Michael Heuschober, Johan Hrdina, Lorentz Katzwinsky, Alois Lill.

Rysunek tuszem, kolorowany, na papierze, plan składa się z 25 sekcji, ostatnia sekcja (sygn. VII/516) zawiera schemat całej mapy, tam podziałka zapewne w sążniach wiedeńskich. Do reprodukcji wybrano 2 sekcje przedstawiające centrum miasta, wymiary tych sekcji: 57,5 × 47,5, skala ok. 1 : 3200, orientacja południowa. Na planie oznaczono zabudowę, sieć wodną i komunikacyjną, a także granice działek.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/492–516, reprodukcja, sygn. VII/508, VII/509. Bibl.: inf.: [47, cz. I, s. 7]; repr.: [4, il. 5 – fragment], [47, cz. I, il. 20, 21].

1.15. Wieliczka, plan miasta i górnego poziomu kopalni, 1834

Grundriß der Situation der Salz Berg Stadt Wieliczka mit der ersten Gruben Etage, „Wieliczka, 11 September [1]834“

Jan W. Fritsch.

Rysunek tuszem, kolorowany, na papierze, wymiary 96 × 73,5, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala ok. 1 : 3200, orientacja południowa.

Mapa sytuacyjna kopalni z nazwami poszczególnych części, a także z oznaczeniem zabudowy miasta, zróżnicowanej na własność publiczną, kopalni i prywatną, oznaczona sieć komunikacyjna i wodna. U góry przekrój kopalni ze schematycznym oznaczeniem pierwszego poziomu.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/456. Bibl.: repr.: [47, cz. I, il. 22].

1.16. Wieliczka, plan miasta, 1835

Plan der k.k. Salinen Bergstadt Wieliczka samt den dazu gehörigen Gebiete

Franz Fischer.

Rysunek tuszem kolorowany, na papierze czerpanym, wymiary 58 × 36, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 17 000, orientacja południowa.

Na planie podpisane wsie i niektóre części miasta, a także drogi do Krakowa i do Bochni, oznaczono rzeźbę terenu, sieć komunikacyjną i wodną oraz granice miasta. Literami oznaczono nadszybia, liczbami arabskimi ważniejsze obiekty, liczbami rzymskimi zapadliska górnicze (datowane). Zabudowa nadszybi w kolorze żółtym, pozostała w czerwonym.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/488, ekspozycja stała. Bibl.: repr.: [47, cz. I, il. 24].

1.17. Wieliczka, plan miasta, 1880

Tytułu oryginalnego brak.

Roman Sapiński.

Wymiary 88,5 × 65, skala 1 : 5000; orientacja północna.

Na planie oznaczono zabudowę miasta, z rozróżnieniem budynków murowanych (oznaczonych kolorem czerwonym) i drewnianych (żółtym), a także granice własnościowe oraz sieć komunikacyjną i wodną

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/743. Bibl.: wzm.: [46, cz. I, s. 7]; repr.: [47, cz. I, il. 33].

1.18. Wieliczka, plan miasta, 1900

Wieliczka

Autor nieznany.

Wymiary 147,5 × 65, skala 1 : 2500, rysunek ołówkiem i tuszem na papierze.

Na planie oznaczono zabudowę kolorem czarnym, a budynki należące do kopalni kolorami czerwonym (murowane) i żółtym (drewniane). Ponadto sieć komunikacyjna i wodna.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/783. Bibl.: repr.: [47, cz. I, il. 34].

1.19. Wieliczka, mapa sekcyjna, 1930

Odbitka litograficzna kolorowana; skala 1 : 50 000.

Mapa składa się z 15 sekcji. Do reprodukcji wybrano 2, przedstawiające centrum miasta (kolumna V pas 1–2), o wymiarach 60 × 50 cm każda.

Na planie oznaczono zabudowę murowaną kolorem czerwonym i drewnianą żółtym.

Oryg.: MŻKW, sygn. VII/806/7–8. Cała mapa sygn. VII/806/1–15. Bibl.: wzm.: [46, cz. I, s. 7]; repr.: [47, cz. I, il. 38a].

1.20. Mapa topograficzna Wieliczki i okolic, 1982

Skala 1 : 25 000

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie

1.21. Współczesna mapa topograficzna Wieliczki

Skala 1 : 10 000

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie.

2.1. Panorama od południa, z Kłosowa, XVIII/XIX w.

Wieliczka panorama

Wymiary 84 × 42,4. Widoczna m.in. gotycka bryła kościoła parafialnego sprzed przebudowy w latach 1804–1806. Rys. ołówkiem na papierze, lawowany tuszem.

MŻKW, sygn. IV/1. Bibl.: repr.: [3, il. 10, 11].

2.2. Wieliczka, panorama od północnego wschodu, ok. 1859

Wieliczka od strony Krakowa

Litografia, Jędrzej Brydak, wymiary: 35,2 × 27. Widoczne m.in. zabudowania nadszybi „Regis” i „Wodnej Góry” (sprzed likwidacji ok. 1860 r.), w głębi, przy Rynku, pałac Przychockich.

Odbitki: MŻKW, sygn. IV/1435; ANK, Teki Schneidra 1862 – widoki; BJ, Zb. Graf., sygn. I/16301, t. 263/I; Bibl.: inf.: [1, s. 189, poz. 5]; repr.: [1, il. 216; 3, il. 14].

2.3. Wieliczka, panorama od północy, 1869

Wieliczka – widok od strony północnej

Litografia, rys. i litogr. Jędrzej Brydak, wymiary: 67 × 26,5. Na dolnym marginesie podpisane ważniejsze obiekty. Widoczny m.in. nowy zespół nadszybia Franciszka Józefa („Regis”) z lat 1860–1864.

Odbitki litogr.: MŻKW, sygn. IV/292, IV/507; Odbitka litogr.: ANK, Oddz. na Wawelu, Zb. kartograficzne, miejscowości różne; MNK, Oddz. Czapskich, sygn. EW/III/203/ryc. oraz Muzeum Czartoryskich, sygn. R.10103. Bibl.: inf.: [1, s. 190, poz. 7]; repr.: [1, il. 218; 3, il. 15], [109, il. 27].

2.4. Wieliczka, widok od południa, ok. 1869

Wieliczka od kościółka św. Sebastiana

Litografia, rys. Henryk Walter, litogr. Jędrzej Brydak, wymiary: 26,6 × 19,2; rysunek z 1859 r. Na pierwszym planie po prawej kościół św. Sebastiana, w głębi, w dole, centrum miasta z kościołem parafialnym i zamkiem żupnym.

Odbitki litogr.: MŻKW, sygn. IV/1297; BJ, Zb. Graf., sygn. I.16303, t. I, 263/I; MNK, Oddz. Czapskich, sygn. Iii.a. 6342, album *Szkice krakowskie Henryka Waltera*. Bibl.: inf. [1, s. 190, poz. 6.1]; repr. [1, il. 217].

2.5. Wieliczka, ortofotomapa, 2015

Skala 1 : 2500.

Opr. Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga.

I. ESSAYS AND TEXTS

ZDZISŁAW NOGA

THE NATURAL ENVIRONMENT

Wieliczka came into existence at the point where two physio-geographical regions meet: the Carpathian Foothills and Sandomierz Basin¹. The most westerly part of the Sandomierz Basin is the Wieliczka–Gdów Upland, which covers the northern part of the town. On the other hand, its southern part lies in the Carpathian Foothills, and is called the Wielickie Foothills. The town's position within two geological structures, i.e. on the boundary between the Carpathian overthrust and the Carpathian foredeep, has given the land a rich, varied character, with the terrain in its southern districts differing from that in its northern areas. To the south of Wieliczka there are numerous steep hills more than 350 m above sea level, intersected by valleys, ravines and rock-falls. The northern area of the town, on the other hand, is characterised by low-lying prominences up to 250 m above sea level separated by wide, basin-like depressions.

The chartered town, i.e. today's centre, was founded in a basin that was open to the west, closed from the north and east by the Lekarka and Zadory heights as well

¹ For more information on Wieliczka's geographic environment see: R. Kurowski, J. Wiewiórka, "Środowisko geograficzne Kotliny Wielickiej" [*The Geographic Environment of the Wieliczka Basin*], [in:] "Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1939)", [*Wieliczka. A History of the Town (up to 1939)*], Kraków 1990, pp. 2137

as from the south by the Siercza and Rożnowa hills. From this basin flows the small brook Serafa, which together with the Zabawka stream and several smaller tributaries constitutes the area's basic and modest hydrographic network.

Wieliczka lies on good soil, which undoubtedly favoured human settlement. However, the town's greatest asset is the rock salt that was first discovered here centuries ago and which provided the foundations for the town's growth. The presence of salt on this site is closely connected with the region's geological structure. In the Miocene epoch, approximately 14 million years ago, deposits of rock salt formed in a shallow sea as a result of sedimentation. These deposits were later re-formed by tectonic movements caused by the uplift of the Carpathians. The exploitation of natural brines, and later in particular of rock salt, had a considerable impact on the environment over the course of many centuries, the most visible manifestation of which were the emergence of depressions and land subsidences. These phenomena have continued to appear up to the present day. The development of a settlement on the site of a primeval forest that had been cut down long before caused both natural changes in the original shape of the land as well as changes resulting directly from human activity (road cuts, embankments, open-cast mining excavations and slag heaps).

ANTONI JODŁOWSKI

THE EARLY-MEDIEVAL SETTLEMENT (PRIOR TO THE GRANTING OF THE TOWN'S CHARTER) FROM THE 11TH–13TH CENTURIES

The early-medieval settlement in Wieliczka was concentrated mainly in the area around the River Srawa (Serafa) on the southern, northern and eastern slopes of the Wieliczka basin. Two factors that had a major impact on the spatial layout of the settlement at the time were the main roadway, which ran from west to east along the Srawa valley, and the topographical shape of the terrain.

The rich archaeological material from the 11th–13th centuries indicates that during this period (up to 1290, i.e. until the town was granted its charter under German, Franconian law), Wieliczka represented a cluster made up of three inhabited settlements (sites I, II and X), two churches (Holy Cross and St. Clement), a brine treatment complex (site IV) and two shafts (the Goryszowski shaft and an exploratory shaft in the courtyard of the Żupny (Saltworks) Castle).

The main settlement, which provided the beginnings of the later chartered town, was located in today's town centre, in the area of the Castle, the parish church of St. Clement, the Regis shaft and the "lower market", and also partially included the right bank of the River Srawa. Its boundaries are demarcated by archaeological layers ("horizons") discovered in several places that date to the 11th–13th centuries and feature residential, and farm buildings as well as numerous moveable cultural objects.

A second, smaller settlement from the 10th–11th centuries existed in the vicinity of the Church of the Holy Cross (which has not survived until the present day). It stood on the site of today's Mickiewicz Park to the west of the town. Besides traces of 11th century residential houses and pottery, archaeologists have also discovered in this place the impressions of the foundations of a place of worship with dimensions of 12 × 7–7.5 m. It was built of stone, probably towards the end of the 13th century. This

is surely the church mentioned in a source from 1411 which referred to the provost of a hospital located in Wieliczka.

The third residential settlement, Mierzączka, dating from the 12th–13th centuries, was located to the east of the medieval town walls, between Mierzączka and Mieszczkańska Streets. Archaeologists have identified the remains of occupation layers, huts, farm structures and equipment, including open hearths irregularly deployed over an area of approximately 10 acres.

A distinctive feature of pre-charter Wieliczka were brine equipment and facilities located in the area of present-day Daniłowicza and Dembowskiego Streets, consisting of a saltworks from the 10th–11th centuries and a brine well from the 12th–mid-13th centuries. Intensive prospecting for rock salt most certainly occurred in this area.

By complementing the above materials with early-medieval objects from more than 30 archaeological sites, we gain a full picture of the reach of the extensive Wieliczka settlement complex in the 11th–13th centuries. It was a relatively large settlement, already identified in written sources from the beginning of the 12th century as "Magnum Sal" (Wielka Sól – "the Great Salt"). Its rank and economic significance is attested to, in among other sources, a document from the papal legate Aegidius (Idzi) from 1123–1127 that mentions four inns and four markets (probably annual events) in Wieliczka as well as income for the Benedictine Abbey in Tyniec. Many other monasteries, churches and secular institutions also earned revenue from the salt here, which testifies to the existence of a well-developed salt industry here from at least the 11th century onwards. Apart from salt manufacturing, residents of pre-chartered Wieliczka also occupied themselves with pottery, shoe making, smithery, rope making, cooperage and carpentry. These services were mainly provided for the salt industry.

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

SPATIAL DEVELOPMENT FROM THE GRANTING OF THE TOWN'S CHARTER UP TO THE PRESENT DAY

The granting of Wieliczka's charter under Franconian law and the town's post-charter urban layout

Duke Henry IV Probus (1288–1289) conferred on the town its charter under Franconian settlement law and this was confirmed in 1290 by Przemysław II in a document drafted for Wieliczka's founders, the brothers Jeszko and Hisinbold. This move was a direct consequence of the discovery of rock salt and the beginning of its exploitation at the end of the 1280s (circa 1288). Once the foundation charter had been drawn up, the next task to be dealt with was its spatial organisation. The town's urban layout was established at this time. Its irregularities primarily resulted from the shape of the terrain (the headland of the hill sloping in a southerly direction, with hill sides from the east and the west) and perhaps the adaptation of pre-charter elements. The basic measurement used to determine the town's layout was the "line" (125 feet, i.e. approximately 37.5 m, one foot = 0.30 m) and the basic layout pattern was a grid of squares with a side length of 2 lines. The market place and the sets of buildings connected with it were laid out on one such square; the edges of the town can also be placed in these squares: the north (with the parish church, and the oldest part of the Żupny Castle) and the south (where the terrain had led to major deformations). Two streets led from the corners of the market place (width: 2 ½ rods each (one rod = 4.50 m)). The blocks of buildings – of varying structure – were divided into settlement plots (with a width of 2 ½ rods and with a depth of 1 line as a rule or little smaller,

depending on the construction of the block). Thanks to the modular area of the town, Wieliczka assumed the form of a rectangle with dimensions of 6 × 10 lines, which did not differ from the area of average-sized charter towns in Małopolska. The blocks around the market square acquired three-front structures (similar to the urban layout of Kraków) with eight (in the north block), seven (in the east and west blocks) as well as six (in the south block) plots oriented towards the market square and with four pairs of plots facing the streets. The block in the central band in the southern part of the grid had a two-front structure, the blocks in the outermost bands had a single front structure. We can presume that the most prestigious plots were those facing the market place, while the less valued ones were located at the back of the market place blocks, and the least valued (not including those blocks on the outskirts of the town) were on the streets at the edge of the grid.

The parish church of St. Clement, a brick structure, was probably erected in conjunction with the granting of the town's charter, perhaps in place of an older church founded by the Tyniec Benedictines in the 11th century. However, the parish is only confirmed in much later sources, in the *Denarius Sancti Petri* ("Peter's Pence") records from 1325–1327. On the other hand, the oldest, castle settlement, which was made from broken stone, consisted of a free-standing, rectangular building (the east part of the later "The House Amidst the Salt Mine") and an oval-shaped surrounding defensive wall. The wall also contained a brine well, perhaps the vestiges of rock salt prospecting. The shape, and even the existence of the original town fortifications

have so far not been confirmed in archaeological excavations; as in the Bochnia salt mine which had been chartered earlier (1253), we may surmise that it took the form of an embankment. A defensive role may have been played by streams (artificially dammed?) flowing from the north, the east and the west, while the urban promontory is “cut off” from the south by an artificial cutting (?). The post-charter shape of the market square’s interior (market structures) and residential blocks is not known; they were probably wooden buildings, perhaps with cellars made of brick.

The urban layout was connected to the north-south road. The north section – the *via prasołka* (prasoł – salt trader) – passed over a bridge above the Vistula (the village has a distinctive name: Przewóz – “crossing”), cut through the village of Mogiła and from there led to Słomniki. The southern section ran in the direction of Dziekanowice, Dobczyce and Myślenice. Along the northern side of the chartered town, a “suburb” featuring a saltworks, the oldest shaft (“Gierasowski”) and a salt market place sprung up in the valley alongside the latitudinal “Ruthenian” and “Silesian” roads (today’s Edwarda Dembowskiego and Krzyszkwicka Streets). The importance of the Wieliczka salt trade and the “Silesian” road in this period is documented by a number of dates in the history of the towns on the border with Małopolska: the conferring of charter rights on Zator (1292) and the expanding of Oświęcim’s privileges (1291).

The considerable density of settlement on the fertile lands around Kraków helped expand the city’s agricultural base. The alderman’s endowment, as set down in the privilege of 1290 (4 *mansi franconici*), has been identified as the latter alderman’s manor of Tur, which bordered the villages of Bogucice and Siercza from the north and south. The linear boundaries of these villages known in later times should be regarded as the boundaries of the alderman’s endowment. Based on this assumption the alderman’s estate would have taken the form of a modular rhombus with a base of 180 rods and a height (running from north to south) of 288 rods. It appears that from the east the alderman’s endowment adjoined a township endowment (identified in 1290 as the land of *Goreth*) whose boundaries are confirmed fragmentarily on former maps as well as by the road network that has partially survived until this day. The reconstruction here is only a working hypothesis, for we do not have at our disposal any information regarding the area of this endowment. It might have been a modular quadrangle with parallel sides of lengths 300 and 232 rods and a height (north-south) of 360 rods, which translates into 6 *mansi franconici*.

Transfer to Magdeburg Law and changes during the reign of King Casimir the Great (1333–1370)

The policy of this sovereign towards mining towns (the mining ordinance of 1368) bore fruit in the construction of more shafts both on the northern approaches to the town (“Water Mountain”, 1334; “Świątkowski”, approx. 1338; “Świętosławski”, approx. 1338) and in the central settlement (“Regis”, probably in 1335), as well as in the eventual granting of Magdeburg rights (1361), in the construction of the town’s fortifications and in the expansion of the Żupny Castle. The fortifications – exceptionally strong when compared with other towns and cities in Małopolska – were composed of a stone wall with approximately 18 towers (one still exists in the north-west corner of the perimeter while the foundations of three others have survived on the west side) running along the edge of the town escarpment and a couple of gates along the north-south road (identified later as Krakowska and Kłosowska). The moat, which made use of water from natural brooks, still played an important role, with the north section of the stream, located at a significant distance from the defensive wall, also covering the outlying part of the town; which may have been additionally safeguarded with wooden fortifications.

The expansion of what would later be called the “House Amidst the Salt Mine” (up to its present day size) in the castle complex, carried out by the royal Wawel building workshop, involved the addition of a stately hall to the east with a ribbed triple-abutment vault supported on a central pillar (similar to that in Wawel) and the creation of a defensive perimeter from the north and west identical with sections of the town wall, and from the south and east separating the castle area from the town. A small extension was added to the north section of the wall, which marked the beginnings of the later Salt Mine House. As a result, the former oval-shaped defensive perimeter began to function as a wall with a commercial character; a salt mine kitchen was built on to the west side in accordance with the provisions of the above-mentioned mining ordinance. The equivalent of the Żupny Castle (the seat of the salt mine manager) in the town’s defence system located in the north-western corner of the defensive perimeter was the master of works’ manor (no longer in existence, the latter building is registered in Marcin German’s map of Wieliczka from 1638), which had stood in the north-east corner. The interior of the market square was developed during King Casimir’s reign at the latest, when a building containing market stalls – still existing today – was erected. In German’s map these were identified as butcher’s stalls. These were probably wooden structures featuring brick cellars and two rows of chambers divided by a passageway – an entrance hall which was typical of medieval towns governed by the German town law in Central Europe. Their construction may, hypothetically, have resulted from the privilege that Casimir the Great had granted to Mikołaj Wierzynek as the alderman of Wieliczka (1336). On the other hand, the erection of a town hall probably reflects Wieliczka’s shift from Franconian to Magdeburg town rights. References from 1443 indicate that it stood in the frontage of the market square, perhaps on a site shown in German’s plan, i.e. in the centre of the southern frontage overlooking the market square.

In the above mentioned outer part of the town Casimir the Great founded a mining hospital with a brick Church of the Holy Spirit on a square located there (known with the passing of time as the Lower Market Place). This place of worship used to be located on the site of today’s Town Hall building on Powstania Warszawskiego Street (no.1). Since it no longer exists, it is only known from its iconography. Its vaulted presbyterium was enclosed from three sides and its square-shaped main body covered by a ceiling or a triple-abutment vault supported on a central pillar. Strongly fortified Wieliczka was an important link in the defensive system around Kraków. The town itself at that time had a population of more than 1,000 inhabitants.

From the end of the 14th century until the mid-17th century

In the final quarter of the 14th century and the beginning of the next century the town steadily expanded its hitherto small farming acreage in all directions. It was through purchases and royal endowments that the urban municipality obtained the lands which were previously organised as rural settlements. In 1377 Marcin, son of Florian of Drużkowo, sold the town the village of *Udamba* (most likely from *U Dębu*

– *At the Oak*), which was also known as Gierasów (this name is associated with Gieras – Gierasius is believed to have organised the construction of the “Gierasowski” shaft mentioned earlier). In 1363, this village was granted *ius Novi Fori* by Casimir the Great. It was probably part of the latter village of Kłosów and located between Wieliczka at that time and Siercza, in the area around the southbound road that corresponds to the southern section of present day Kopernika Street (up to today’s Rożnowska Street) where plots with country buildings still exist. Buildings on today’s Rożnowska Street are a continuation of this rural layout in a southerly direction. These buildings should be associated with Rożnowa, a village of the Tyniec Benedictines, first recorded in 1312 and acquired at some point by Wieliczka.

In 1381–1389 Wieliczka purchased the village of Lednica Dolna in stages from Tomsik and from Ratold of Kotcz; its medieval centre was probably made up of buildings on today’s Mietniowska Street. An important element here were the ponds and mills acquired in 1384, corresponding probably to the still visible Lednicki ponds in the Zabawka stream valley. These ponds are known from cartographic sources from the beginning of the 19th century that recorded the construction of a pipe supplying the town with water, continuing a tradition of urban water pipes using water from these ponds probably since the 15th century.

At the end of the 14th century the town acquired the village of Marcinkowice, identical with the latter (and still existing today) village of Grabówki (this name referred originally to a grove, mentioned, among other things, in 1427). It was located on the south-west side, squeezed in between the boundaries of Siercza, Krzyszkwice, Podstolice and Golkowice and forming a distinctive wedge that extended as far as the Wilga valley, where a mill was located. In 1393, the town purchased the Rozpąd inn together with farmland from Jeszko of Marcinkowice, and in 1398 Władysław Jagiełło bought an entire village for Wieliczka from the brothers Imbram and Jan of Czulice and conferred on it Magdeburg rights; the townsfolk here were granted rights to measure land. The centre of this still visible rural settlement (probably established in connection with the conferring of Magdeburg rights) are regular plots with buildings on today’s Babiny Street.

In 1413 the city acquired the alderman’s manor of Tur (later known as Turówka), which 10 years earlier had been granted Magdeburg rights by Władysław Jagiełło; it was eventually incorporated into Wieliczka in 1609.

It is possible that by the end of the Middle Ages Wieliczka had already acquired agricultural land on the north side of the town that had been separated from the adjoining villages of Czarnochowice, Śledziejowice and Zabawa (part of which today bears the name of Lekarka). The then boundary of Wieliczka in this area is shown in the cadastral maps of the town and the above mentioned villages dating from 1847.

The development of the town went hand in hand with the expansion of the salt mine: New, small clusters of buildings concentrated around the “Seraf” (1442) and “Boner” (1532–1533) shafts; the number of inhabitants increased (up to approximately 2,000 in 1518). The expansion of the Żupny Castle following a series of fires (1453, 1455) brought with it the construction – within its present shape – of the Salt Mine House, which was built onto the north section of the defensive wall; the works carried out in 1536 – 1539 with the participation of the constructors from Wawel and under the supervision of Bartolommeo Berrecci led to a makeover in the Renaissance style. In addition, in the first half of the 16th century the town’s fortifications were modernised.

The changes that took place between the mid-16th century and the mid-17th century included the emergence of satellite settlement systems competing with the city, which in combination with natural disasters and an economic crisis led to a decline in the population, falling to approximately 1,000 in 1569 and to just under 700 by 1629. One positive trend was the further development of the mine and the boring of further shafts.

In 1549 chancellor Jan Ocieski sold the village of Mierzączka (first recorded in 1497) to the town; the name denoted at that time an inn, which we may surmise operated at the corner of today’s Lednicka and Wincentego Pola Streets in the west part of Lednica Dolna adjoining Wieliczka; simultaneously Wieliczka’s townsfolk divided the acquired land into settlement plots. In 1564, after the legality of the purchase had been challenged, Mierzączka passed into the ownership of the salt mine. The efforts of the salt mine manager Hieronim Bużeński led to the construction of the “Bużenin” shaft here and further plots were laid out for the settlement of workers. The spatial layout established at the time, which assumed the form of a rural “half-village”, has been preserved up to the present day on the east side of the former boundary between Wieliczka and Lednica, i.e. on today’s Lednicka Street. One change in ownership that was detrimental to Wieliczka’s interests occurred in 1588 when Sigismund III granted Sebastian Lubomirski lifelong possession of Lednica with Mierzączka, on the site of which in 1601–1602 he established the privately owned “Lubomierz” shaft, which the royal saltmine would take control of in 1607. Probably immediately after being appointed Kraków saltmine manager (1581) Lubomirski founded a wooden church (Church of St. Sebastian, consecrated in 1596) in close proximity to the shaft, in Sandrowa. This place of worship would serve the needs of the above-mentioned mining settlement. It became a serious rival to Wieliczka, when in 1628 Anna of Branicki family, the widow of Sebastian Lubomirski, granted it Magdeburg rights. It was probably around this time that further adjustments were made in the spatial organisation of the town, with standardised plots being established in the northern part of the above-mentioned layout; according to surveys from the 17th and 18th centuries it encompassed 10–11 homesteads and an inn. Mierzączka passed into the mine’s ownership in 1651, although it still maintained its charter.

Perhaps it was already at the end of the 16th or the beginning of the 17th centuries (as a result of privileges granted by Sigismund August in 1566 forbidding Jews to settle in Wieliczka?) that the “Jewish Town of Klasno” was established on the very outskirts of Wieliczka in the area around Siercza – a village belonging to Sebastian Lubomirski. The Lubomirskis launched another private salt mine together with the “Kunegunda” shaft in the immediate vicinity of that settlement some time after 1620.

The oldest and most detailed map of the mine and town, drawn by the geometrist Marcin German 1631 – 1638, was intended to serve the needs of rational economy. The development of the royal salt mine involved the establishment of further shafts concentrating buildings around the pithead area: “Loiss” (1577–1579, through the efforts of the Loiss brothers), “Górsko” (1620, through the initiative of the salt mine manager Andrzej Górski), “Daniłowicz” (1635–1640 through the efforts of Jan Mikołaj Daniłowicz, Grand Treasurer of the Crown), “God’s Will” (1645), “Leszno” (1651, thanks to the endeavours of salt mine manager Mikołaj Łaszcz from Leszno, aimed at limiting the expansion of mines on the estates of the Lubomirskis). In addition, a saltworks (known as the “lower” or “old” karbaria, i.e. saltworks) was built in the area around today’s Dembowskiego and Adama Mickiewicza Streets; a second (“upper”, “new” saltworks) was opened by the “Bużenin” shaft some time after 1577.

The first architectural changes in the spirit of the Renaissance and Mannerism occurred in the Żupny Castle where Renaissance-style attics were added. In addition, some time before 1581 the House Amidst the Salt Mine and the Salt Mine House were connected together with a wooden overhead skyway (no longer existing) with an elegant hall. Furthermore, a castle garden (*saltmine orchard*) featuring a summer house and a well was built on the site of annexed settlement plots on the south side of the complex. Beyond the defensive perimeter on the west side there was a castle manor (referred to as the *Salt Mine Manor*) with wooden buildings. The following ecclesiastical foundations are recorded during this period: in 1623 the master of works, Piotr Grochowicz, founded a monastery of the Order of the Reformati in Turówka (King Sigismund III was the founder of the original wooden building with a church). In the same year, the Jesuits erected a chapel (no longer existing) on what would be today's Henryka Sienkiewicza Street. The residential buildings recorded on German's map, represented in the town centre by wooden single-storey houses with pitched roofs, continued the medieval tradition, just as did the town hall and stalls in the centre of the market square. One alarming trend was the neglect of the town's defences: no modern defensive outposts were constructed, while the destruction of the eastern section of the wall is recorded on German's map.

The decline of the town (2nd half of 17th–18th centuries)

As result of the general crisis that afflicted the towns and cities of the Commonwealth as well as the destruction caused by the military conflict (the Swedish "deluge" of 1655–1657, the Great Northern War at the beginning of the 18th century) brought a halt to the town's growth and resulted in the partial destruction of its buildings). In 1665, a total of 44 empty plots were noted in the town's centre (within the former fortifications), and 66 in 1706. The number of inhabitants initially fell during this period (down to approximately 560 in 1665) but later increased (reaching approximately 1,000 at the beginning of the 18th century), although living conditions deteriorated. The small number of construction investments during this period aimed at altering the parish church (the Morsztyn chapel and the foundation bell of King Jan III Sobieski were constructed at the end of the 17th century) and restoring the Żupny Castle, which had fallen into neglect. It was renovated prior to 1725, and the works involved transforming the salt mine orchard into a quartered garden laid out in the *Italian style* (prior to 1717). The downturn in the salt mine's fortunes was reversed more quickly; a new shaft called "Janina", built in the years 1681–1685 ended the expansion of the Lubomirski mines, which were eventually (together with the "Kunegunda" shaft) incorporated into the salt mine in 1717. During the reign of the Saxon kings, an attempt was made to modernise the mine. Jan Gotfried Borlach (1677–1741) was brought in from Saxony to perform the role of the mine's technical supervisor. In 1718–1727 he devised a plan for the mine and town and conducted mining work using a new type of a treadmill, i.e. the Saxon treadmill.

The Austrian partition

The decline of the town and mine were halted at the beginning of the Austrian rule. A modern road network was developed and the construction of brick buildings intensified.

One of the first investments in this period involved the surrounding of the town together with a broad swathe of its outskirts with earth fortifications (to a great extent still visible in the terrain), a project carried out in response to the threat of conflict with Prussia. These fortifications are documented in numerous maps as well as in designs prepared in 1778–1779. The defensive perimeter exploited the conditions of the natural terrain: the southern frontage was combined with the ridge of Sierczański Hill, the north frontage with the parallel hill lying within Zadory and Lekarka. The perimeter was composed of an embankment and small earthworks-redoubts; the corners were marked by complexes of brick structures converted into barracks (the manor in Siercza from the south-west, the manor and brewery in Lednica Dolna from the south-east, the Order of the Reformati Monastery near the north-west corner. To provide additional reinforcement two no longer existing earthworks were added that extended before the defensive line and protected the hill covering the field of fire from the north. The command post was located in the rebuilt Żupny Castle.

The construction of new roads through the town considerably improved communications. These arteries first appeared on maps in 1784. They were laid out in the form of long, straight sections, with trees originally planted on either side. A road known as the "new salt way" (*Neuer Salz Weg*) connected Wieliczka with the salt depots in Podgórze; these correspond to today's Brata Alojzego Kosiby, Gabriela Narutowicza and Krakowska Streets, as well as to Wielicka Street, which today lies on Kraków's outskirts. Meanwhile, a "new postal road" (*Neue Post Straße*) was built in the opposite direction, i.e. south east, towards Gdów, where it linked up with the "Emperor's Way" (*Kaiserliche Route*, *Wiener Postroute*) the construction of which got under way 1779 (most of the work being carried out in the years 1784–1785). The latter connected Vienna with Lviv; within Wieliczka itself it ran along today's Juliusza Słowackiego Street from the Lower Market Square, while further on it passed along Gdowska Street. A shorter connection with Bochnia was provided by a road that branched off from *Neue Post Straße* and ran along today's ks. Zygmunta Golińska Street and the east section of what is currently Józefa Piłsudskiego Street. This roadway, which skirted the eastern edge of Wieliczka, divided at Ochmanów into the "Bochnia" and "Niepołomice" roads (up to the salt depots located there by the Vistula).

It was by the road to Gdów (Gdowska Street) that a colony was established for German-speaking settlers in 1785, one of more than hundred such settlements established in Galicia. It was called Lednica Niemiecka (*Deutsch Lednica*) and developed on the site of a brewery in Lednica Dolna taken over by the Austrian authorities. A complex of regularly planned settlement plots was laid out along the southern side of the road. The boundaries of these plots have survived until the present day; on the other hand, there are no remains of the original development (recorded in previous maps) and built according to a repeated formula, i.e. a brick house with a pitched roof – a courtyard with farm buildings – enclosed by a barn-garden. In 1791 the town purchased Lednica together with Mierzączka as former properties of the salt mine. In 1802, a water pipe was laid between the Lednicka ponds and the town centre, probably on the site of the pipe that had existed since the Middle Ages.

Jewish Klasno developed rapidly in the 1780s; the owner of Siercza – the wealthy entrepreneur Ignacy Przychocki – sponsored the construction of a number of compact single-storey and two-storey residential brick buildings that have remained essentially intact until the present day. They neighboured two synagogues (The Great

Synagogue and the Small Synagogue – no longer in existence) as well as the Jewish cemetery.

The fire that engulfed the town in 1776 resulted in regulation plans being prepared for the town centre as well as the – albeit limited – replacement of old wooden buildings with brick and stone structures. Modifications in the urban layout included "straightening out" the north frontage of buildings on the market square and the north frontage of the present-day Jana Kilińskiego Street. The central buildings on the market square were demolished. The first Baroque-Classical brick houses began to appear in the 1780s, designed undoubtedly by builders sponsored by the Austrian government for merchants involved in the salt trade: for Przychocki (mentioned above) on the Market Square (no. 2 – on the site of the former town hall), for Jan and Piotr Konopka on today's Słowackiego Street (no. 22) as well as for Wojciech Siodelkiewicz on today's Kilińskiego Street (11/13) The manor of the master of works was occupied (as early as the 1770s?) by the seat of the town authorities which no longer exists. The dissolution of the Order of the Holy Ghost (1786) marked the first stage in the transformation of the complex of the former Hospital of the Holy Ghost. Severely damaged by mining cave-ins and partially demolished, the parish church was rebuilt in the classical style according to the designs and under the supervision of the saline construction specialist Mathias von Leibeltern in 1804–1806. The mine continued to develop; the "Joseph" shaft (today known as the "Kościszko" shaft) was built on the site of the former aldermanship in 1790.

The transformations that took place between 1809 and circa 1860 cover a short period of joint rule exercised in the name of the Emperor of Austria and the King of Saxony (1809–1813) as well as further development of the town under Austrian administration alone.

The loss of Wieliczka's strategic role as a fortress after the Napoleonic Wars was evident in the partial parcelling out of its lands. A number of new roads were built on the western approaches to the stronghold: one up to the "Joseph" shaft (today's Tadeusza Kościuszki Street) and another leading to "Janina" shaft (today's Jana Matejki Street). Between them, in the vicinity of the "Joseph" shaft, a settlement called Nowy Świat (New World) was established, featuring wooden buildings situated on both sides of the road, which still bears its name, first laid out in a map from 1881; the general layout of the settlement is still visible. From the north, along the outer edge of the former "covered road" (along the same route as today's Marii Konopnickiej and Henryka Siemiradzkiego Streets), similar plots were marked out on the site of the levelled embankment, which have today been absorbed into a more recent estate of villas.

More progress was made in the construction of brick buildings with modest, classical features during this period, as is evident, among other things, in the structure of additional houses on the Market Square (today, buildings no. 7 and no. 9), worker's houses on the site of the former saltworks (1 and 3 Dembowskiego Street), small suburban manor houses (still existing, 14 Sienkiewicza Street), the expansion of the seat of the Circular Office from the 1880s (10, 12 Mickiewicza Street). The most impressive edifice during this period was the production hall in the saltworks complex that was erected in 1812–1813 in Turówka under the direction of the saltworks master Alojzy Hrdina from Ebensee as a joint investment of the Emperor of Austria and the King of Saxony; the production never began in the hall and it later functioned as a warehouse. In the pit head complexes (a new shaft called "Francisci", today known as "Paderewski", was built in 1812), a rotunda was constructed for horse treadmills (no longer existing) together with modest workers' cottages (partly preserved). In Sandrowa, a mining hospital was built (1839) using funds from the defunct Hospital of the Holy Spirit; the building has survived and stands on today's Bolesława Limanowskiego Street (no. 34). Only in 1833 was today's parish cemetery opened (on the now levelled earthwork embankment of the former fortress, on the site of the earlier endowment of the Hospital of the Holy Spirit) together with the Chapel of the Blessed Kinga (1834); a little earlier (1831) the neighbouring cholera cemetery was built, which has survived until today in the form of a mound.

One individual who played a major role in shaping the modern townscape was Feliks Boczkowski, a saline doctor and one of the first historians of Wieliczka. It was on his initiative in the 1830s that, as part of a campaign to beautify the town, the Market Square was paved with cobblestones (after the ground had previously been levelled) together with the streets leading from it. In addition, the centre was lit up with oil lamps. In addition, a spa was opened, with a joint-stock company established for this purpose in 1837. The following year another spa facility with baths was opened on the north side of the town. It consisted of a building and a surrounding park; parts of this institution have survived up to the present day in the form of the school complex at 1 Stanisława Moniuszki Street. The spa programme entailed transforming the former Church of the Holy Ghost (following the demolition of the presbyterium and the upward extension of the main body) into a masked ball room and theatre hall; simultaneously the former hospital building became a guardhouse with a columned portico added on that still stands today. The development of spa facilities and tourism was accompanied by the construction of the "Pod Złotym Aniołem" (Under the Golden Angel) Hotel (1838). The building has survived following remodelling work in 1899 (today's Plac Kościuszki 1). The efforts to make the town more attractive resulted in the opening of a public park called at that time the Berndtówka Park (today known as Mickiewicz Park) in tribute to the Starost (county administrator), Carl Berndt. The park is located on the west side of the town at the fork of the River Serafa (Srawa) and its tributary; Originally it featured a landscape composition together with a pond and pavilions that are no longer in existence.

The age of industrialisation (1860–1918)

The construction of a railway line (1861) as a branch of the Archduke Karl Ludwig Kraków – Lviv railway helped accelerate the town's development. The railway station was located by the west section of what is today's Dembowskiego Street. Two major factors that created a need for architectural change in Wieliczka were a fire in the town centre (1877) and the Jewish settlement of Klasno. The present-day architectural appearance of both areas was essentially in place by the end of the 19th century. The construction materials for these projects were supplied by the town's brickworks on the site of the latter "Kościszko" estate around 1880 as well as by the private brickworks located by the road to Bogucice (currently converted into a hotel).

Public utility architecture built during this period included the Neogothic magistrate building (1893; adapted from the above-mentioned theatre), the former mining school, and the former salt museum (2 Dembowskiego Street; 1897–1899, architect Tadeusz Mostowski from Lviv) as well as the modernist former girls' school in Zadory (today Lower Secondary School I, 20 Piłsudskiego Street) from 1913. The conver-

sion of the medieval, suburban Lower Market Square into Plac Kościuszki involved the construction of several tenement buildings. The local builder Jan Hójarczyk was very active at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The workers' "Niwa" estate on the east side of the town (in the area encompassing Bartosza Głowackiego, Fryderyka Chopina, Władysława Łokietka and Górnicza streets) was an interesting urban planning creation. It is composed of 15 four and 7 two-family houses built according to reproducible designs together with utility buildings and gardens (1908 – 1910). A number of salt mining and production buildings were completely overhauled. The site of small pitheads with treadmill rotundas (the last was demolished in 1881), were replaced with more imposing brick buildings with steel hoisting towers erected above, among others, the following shafts: "Regis" (then known as "Franz Joseph"; a pithead complex formed in 1860–1861, 1890–1892 and after 1908), "Daniłowicz" (before 1873), "Kościuszki" (then known as "Joseph", 1890). The liquidation of inactive shafts was paralleled by the construction of the "Elizabeth" shaft (today's "Kinga") in 1863 – 1864. In 1910–1913 a new saltworks featuring a steam tower for evaporating brine was established in Turówka. Parks were built through the endeavours of both the town and the mine. Between 1861 and 1869 a park was created by the "Daniłowicz" shaft; in 1912 saline baths were opened there, housed in a still existing modernist building designed by the architect Władysław Ekielski. This park was expanded in around 1873 by combining it with greenery by the then "Elizabeth" shaft to form today's St. Kinga's Park. This composition, which was also combined with three worker's villas, included the former alderman's pond. After 1900, the public park was expanded (in connection with the plans – never implemented – to reactivate the spa). It was renamed Mickiewicz Park in connection with the erection of a statue there in 1903 (by the sculptor Tadeusz Błotnicki); in around 1957 the statue was moved to the "Planty" gardens created around 1869 on the former Lower Market Square following the liquidation of the "Water Mountain" shaft. Włodzimierz Tetmajer produced a polychromy (1906) to mark the restoration of the Church of St. Sebastian. The population had grown to around 7,000 in 1914.

From the Second to the Third Republic (1918–2015)

Although the First World War did not put a break on Wieliczka's growth, there were no changes worthy of mention in the town's development. These only occurred during the inter-war period. Major changes came in the years between the two world wars (1918–1939). Beginning in the 1920s a villa district began to take shape in Zadory and Lekarka (Kolonja Lekarka and the following new streets: Jana Kochanowskiego, Księcia Józefa Poniatowskiego and Tadeusza Rejtana); besides local builders a number of Kraków architects also made a contribution here, including Teodor Hoffman, Henryk Lamensdorf and Zygmunt Gawlik. The channel of the River Serafa around the town centre was regulated. In 1934, the town's boundaries were expanded to the north-east (part of the village of Zabawa around Lekarka was incorporated) and to the south (Legnica Dolna was incorporated together with the Lednica Niemiecka colony and the Jewish settlement of Klasno). Restoration work was carried out on the castle and the remains of the defensive wall and tower (projects prepared by the architects Zygmunt Hendel and Henryk Jasiński). A statue commemorating the citizens of the city who had died during the conflicts of 1914–1920 was erected in front of the Town Hall (and restored there after the fall of the People's Republic). The population rose from 7,300 in 1921 to 11,600 in 1939. The industrial landscape also changed: the steam-powered machines of the town's shafts were replaced by electrical equivalents, and this change was accompanied by the closing down of the tall chimneys (the last shaft – "Kinga" – was fitted with electrical hoisting equipment in 1939). In 1913–1920 a new "Wilson" ventilation shaft was constructed.

The Nazi occupation (1939–1945) did not bring any major urban changes, apart from efforts to reorganise the entire length of today's Piłsudskiego Street (the section running through Zadory was built during these years) and incorporate it into a strategic road leading to the eastern front that was built in 1942–1944, which ran from Wieliczka, through Sułków and Przebieczany. Some 4,000 members of Wieliczka's Jewish community were murdered; the Jewish cemetery in Klasno (the site of mass shootings) was laid waste. Some of the town's buildings (12.5%) were destroyed; in 1945 a bomb destroyed part of the castle together with the "House Amidst the Salt Mine".

During the years of the People's Republic (1945–1989) two neighbouring villages were incorporated into the town: Bogucice together with a part of Czarnochowice (1954), and Krzyszkowice (1973), while Grabówki (medieval Marcinkowice) transformed into a separate entity. The population initially fell (from 11,000 in 1945 down to 8,900 in 1949), but later rose to reach 17,100 in 1980). Wieliczka remained a mining town, even when exploitation of rock salt came to an end in 1964, as brine production continued (ending definitively in 1996). From the 1960s onwards, tourism and museum activity increasingly took the place of industry. The Cracow Salt Mine Museum was established in 1951 thanks to the efforts and research of Alfons Długosz and opened in 1961 and further developed by the Wieliczka academic community. It has provided protection for the historic, world famous mine while opening large sections of it to the public. Moreover, it began to increase in importance as a place of healing and treatment; an underground sanatorium was launched in 1964.

Housing estates featuring co-operative-owned blocks of flats began to be built in Wieliczka in the 1950s. Two blocks even appeared on the outskirts of the town's historic centre, at the corner of Dembowskiego and Daniłowicza Streets. The first estates of this type were constructed in 1958 – 1964 on the eastern edge of the town, around the now filled-in "God's Will" and "Loiss" mine shafts. These complexes featured relatively low rise, two-storey buildings set in green areas: "Boża Wola" ["God's Will"] and "Asnyka I". Blocks of flats can also be found on the "Kościuszki" estate (1965 – 1966), located to the west of the historic centre, at the intersection of Krakowska and Kościuszki Streets. Further estates with residential blocks were built on Wieliczka's east side: "Sienkiewiczza" in 1969–1973 and "Asnyka II" ("Wincenty Pol" from 1976–1980, with higher five-storey buildings, was erected using prefabricated blocks.

At the same time, single-family housing also developed. In 1965 works began on a new estate of single-family houses called "Przyszłość" ("Future") while the "Lekarka" estate was expanded (it steadily grew denser, absorbing the town's outerlying districts to the north). On the other hand, industrial-warehouse buildings were built on the land incorporated in Bogucice in the 1960s and 1970s.

In 1975 Wieliczka found itself on the boundary of the small Kraków Metropolitan Voivodship that was created at that time and for which the General Plan for the Kraków Urban Complex (KZM) was developed; the new plan envisaged the full integration of Wieliczka with the Kraków metropolitan area. Plans were announced for

major residential construction projects, and beginning in the 1980s more large estates were built, comprising multi-family, high-rise housing units made with pre-fabricated blocks: "Wincenty Pol" (on the east side) and "Karol Szymanowski" (on the west side of Kościuszki Street). New investments in the town centre were limited to the construction of the "Kinga" Department Store on the Lower Market Square (1985).

At the same time, the historic centre became a special conservation area and its urban layout was entered in the Register of Historic Buildings and Monuments in 1977. Earlier, in 1976, conservation work commenced on the Żupny Castle (completed in 1996). In 1978 the Wieliczka salt mine earned the distinction of being included on the first list of UNESCO World Heritage Sites together with Kraków's historic centre.

In the mid 1970s a bypass was built around the town, running in the east-west direction along the town's northern outskirts; it diverted transit traffic away from the town centre.

Important changes in the spatial policy and construction came with the advent of the Third Republic (since 1990). The criticism and rejection of the KZM plan led to separate spatial development plans being drafted for the towns which were to have formed it. In 1993 a "General Local Plan" prepared by the Bureau for the Development of Krakow under the supervision of architect Jerzy Grzymek was drawn up for the town and municipality of Wieliczka. The plan was updated in 2006. Earlier, on 1 January that year, a small part of Czarnochowice that had been cut off from the rest of the village by the northern bypass was incorporated into Wieliczka. The "Local Plan" was further amended in 2010.

The most recent architectural-urban planning changes in Wieliczka's history have proceeded in line with the above-listed plans as well as the industrial revitalisation strategy devised for the town as a cultural, tourist and spa centre. These functions are based around the town's salt mining tradition (a historic mine whose status as a World Heritage Site was expanded in 2013 to include the Żupny Castle, which contains the Cracow Saltworks Museum. As a result, the following mine buildings were renovated and adapted to service tourist traffic. The "Regis" mine with its reconstructed hoisting shaft, which marks the beginning of the underground tour; the "Górsko" shaft (adapted into a hotel in 2006), and the above-mentioned former salt baths dating from the beginning of the 20th century (with the reconstructed facade: "Grand Sal" Hotel). The saltworks building in Turówka – following a complete overhaul in 2004–2006 – has become a hotel. Since the demolition of the chimney and cooling towers, the early 20th century saltworks have been occupied by a graduation tower (2014), a car park, and a plant that utilises underground saline waters for the purpose of providing technical protection for the salt mine museum.

Other post-industrial structures and sites that were revitalised include the former brickworks, which was converted into the "Lenart" hotel with the "Pod Kominem" [Under the Chimney] restaurant, as well as the nearby sand mine works (known as "Psia Górka"), which was converted into an athletics stadium ("Malopolska Athletics Arena").

Further conservation and renovation works in Wieliczka's historic centre included the revamping of the facades of buildings and reorganising public space. The elevations of the parish church were restored, Konopka Palace was given a facelift (1988 – 1992) and in 2001 it became the seat of the Institute of National Remembrance. In addition, Wieliczka Town hall was restored and the former mining school building refurbished and adapted for the needs of the County Office. The salt mine gardens were refurbished (1995), a parkway called John Paul II Avenue (1999) was created to link the castle with the "Daniłowicz" shaft. The Lower Market Square and the Planty gardens have been restored and the interior of the Upper Market Square was redesigned in 2009 – 2010.

The catastrophic discharge of mine waters in the "Mina" Crosscut (1992–2007) caused a serious damage to the church and monastery of the Order of the Reformati, which as a result was renovated in 1993–1996. For the very same reason the final section of the railway line has been shut down (with the former siding to the "Regis" shaft being adapted).

Despite the scale of the conservation work, Wieliczka has lost quite a large number of buildings of historical interest, mainly wooden structures, but also a few stone and brick edifices, including those in Klasno (the Jewish town) and Lednica Niemiecka (the postal inn dating from the reign of Emperor Joseph) while many are in poor technical condition.

The most recent years have seen an acceleration in residential construction on the outskirts of Wieliczka. The town's commercial (large supermarkets), recreational, sports and educational facilities have also been upgraded. This increase in construction activity remains in line with the goals set out in the "General Plan for Wieliczka" drafted in 1993. This document maintained the basic guidelines of the earlier KZM plan in that it provides solely for residential construction dispersed in the so-called "carpet" pattern throughout the whole of the town and municipality, leaving enclaves of public greenery in the form of parks and waterways in valleys. The townscape has benefited from guidelines setting a limit of two floors for individual and terraced housing with gable roofs and four floors for small estates with multi-family blocks, also with high-pitched roofs.

New residential construction (mainly in the form of terraced houses) has been especially intense on the "Karol Szymanowski" estate as well as in Krzyszkowice, where besides single-family dwelling units a number of new estates were also built, for example "Przedmieście Krakowskie" (2000–2015). A new parish with a church (Church of St. Paul the Apostle) was also established here (architect: Adam Paniak 2002–2012).

The town's skyline has also been transformed by a number of impressive educational-recreational complexes: "Solne Miasto" in the vicinity of the "Karol Szymanowski" estate (indoor swimming pool, tennis courts, an ice rink, a gym; architect Artur Jasiński, 2007–2013); a neighbouring complex of playing pitches and courts (2012) in Mickiewicz Park, as well as "Wielicki Campus" on the "Wincenty Pol" estate.

These new construction projects have been accompanied by the efforts to modernise the road network. The eastbound bypass has recently been built between the Bochnia road and Gdowska Street; a roundabout is currently under construction at the intersection of Dobczycka, Gdowska, Słowackiego and Adama Asnyka Streets, and this has required demolishing several houses on the outskirts.

Being located so close to the Kraków metropolitan area, Wieliczka is becoming an increasingly attractive location as "Kraków's bedroom suburb". Even the fact that both towns are now divided by the Kraków – Przemyśl motorway (the section up to Targowisko, built in 2007–2009, passes along the north-west edge of the town), has not eliminated the threat to Wieliczka's existence as an autonomous urban centre. After all, the town retains in its buildings and spacious layout many centuries of experience as a major mining centre.

OLD MAPS AND IMAGES OF WIELICZKA

Wieliczka, as a saline city, has an exceptionally large stock of old maps; only selected maps have been reproduced in this *Atlas*, i.e. those of particular importance to research on the city. Most of the maps were prepared on the initiative of the saltworks authorities and can be found today in the collection of the Cracow Saltworks Museum, they were acquired from the archive of the Saltworks Directorate in the year 1954 by the museum's founder – Alfons Długosz¹, a noble servant of the city of Wieliczka. Bogusław Krasnowolski has compiled, discussed and reproduced all of this material for the first time ever in an unpublished paper prepared for conservation purposes². Copies of some maps can be found in other collections in Poland³. Maps of the Austrian fortress in Vienna's Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, dating back to the late 1870s, are particularly valuable. They were discovered by Mirosław Holewiński and published – in this selection – by Marek Skubisz⁴.

The oldest maps covered both the city and successive levels of the salt mine. The latter have been omitted in this paper, as have other maps of the mine⁵, since they lie beyond the scope of the *Atlas*. The oldest unrepreserved maps of the mine (and the city?) were prepared at the beginning of the 17th century by Jan Brożek (1585–1652), a mathematician, astronomer and professor at the University of Kraków⁶. The oldest surviving maps are those made by Marcin German from the years 1631–1638 (Table 2)⁷. These are also of iconographic importance for the architecture of the city as they show Wieliczka in a form that is close to a veduta. As late as the 1950s – when they were discovered and copied by Alfons Długosz – they were known exclusively from later chalcographic replicas, the most impressive and earliest of which were commissioned by Adam Kazanowski – Greater Crown Marshall and Wieliczka mine manager – in 1645 by Wilhelm Hondius (1597–1652), court etcher of Ladislaus IV, active in Gdańsk (Table 3)⁸. The city map etched by Hondius (Table 3) was furnished – undoubtedly by him – with a vignette of the city viewed from the north. The map takes into account into account more important buildings – the parish church, the saltworks castle and the elevator machinery room. An etching by the German etcher Jakub Sadrat (1630–1708), published in 1685⁹, can be treated as a simplification of the maps created by German and Hondius.

Marcin German's maps served as the basis for the majority of the city and mine maps that appeared – taking into account subsequent measurements – right down to the fall of the First Polish Republic (*I Rzeczpospolita*). The information on subsequent surveying work is provided in a figure inserted in the last of these, etched by J. E. Nilson and published in Augsburg in 1766 thanks to the efforts of King Stanislaus August Poniatowski (Table 5)¹⁰. A significant input came from Johann Gottfried Borlach (1687–1768) – in approximately 1718–1727 – who became a Saxon surveyor in 1717 and in 1743–1750, served as administrator of the Kraków saltworks (*żupy*)¹¹. Borlach's work was continued by his fellow countrymen: Johann Friedrich Müllendorf (1742), Johann Gottfried Gerhard (1744)¹² and Johann Gottfried Schober (1752), as well as by

the Pole Jan Stolarski (1862). However, the whole was elaborated by Austrian Antoni Friedhuber. Of all the work produced by these surveyors – if we are to exclude fragmentary works – only Müllendorf's map from 1742 (illustration 4) has survived¹³.

Even before the fall of the First Polish Republic (before the mid-18th century?), Friedrich Cygler produced a map of the town together with a cross-section of its mines by (Table 6)¹⁴. This map is of great significance to the city's iconography as, in conjunction with it and the cross-section – it shows a view from the north of the elevator machinery room and several buildings: the manor in Lednica, the parish church and the Church of St. Sebastian as well as the Żupny Castle.

A different position is shown in a map bearing the title *Delineacya Okolicy Miasta JKrmci Skarbowego y przy niey Miasteczka Mierzączki do Zupp należącego, iako też Dobr Lednice wymierzona y odrysowana, przez niektórych przy Zuppach tutejszych służących in Anno 1753*¹⁵ ["A Delineation of the Environs of the Town of HRH Treasurer and the nearby Small Town of Mierzączka belonging to the Salt Mines, as also the Estates of Lednice, measured out and copied, through which they are placed at the service of the Salt Mines here in the Year of Our Lord 1753"]. It shows – as its title indicates – the neighbouring lands incorporated into the city's relatively saline make-up. Similar information is contained in simplified versions of this map, one with a similar signature, the second signed *Charta von dem Bezirk der zu Königl. Sessel gehörigen Stadt Wieliczka und dabey zu denen Salinen gehörigen Gutbes Mierzącka und Lednica [...]*, which features Borlach's signature¹⁶.

An important viewpoint is shown in a series of maps dating from 1777–1779 of the Austrian field fortress that enclosed Wieliczka¹⁷. The *Atlas* contains only a selection of these (Tables 7–9); the remaining maps can be found both at the museum in Wieliczka¹⁸, as well as in the archive in Vienna¹⁹. Wieliczka is presented within the borders of the fortress on a frequently reproduced map prepared by Karl Franz Nicolassy [Nicolascy] and Joseph Fleckhammer in 1784–1785 (Table 11).

A map produced in 1818 by the Wieliczka surveyor (*markscheider*) Liudvikas Emanuelis Hrdina²⁰ with the participation of his co-workers, is up to 25 pages in size (the central section is reproduced in Table 12) and is very accurate although rarely used in publications. Also worthy of attention are two other maps: one dating back to 1834 and showing the city together with the upper level of the salt mine (illustration 13), and the second made by the surveyor Franz Fischer in 1835, in which numerous place names are recorded (illustration 14). As for Galicia as a whole – of great significance is a cadastral map that differentiates between stone and wooden buildings and also records garden compositions (illustration 1); one of its later updated versions originated at the end of the 1950s or the beginning of the 1960s (illustration 15). Further urban and architectural changes (an increase in brick architecture) are shown, among others, in maps from the 1835s (illustration 16), approx. 1880 (illustration 17), and the updated version of the cadastral map from the year 1900 (illustration 18). In the *Atlas*, several maps from the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries have been omitted which constitute part of the collection of the Cracow Saltworks Museum: *Plan der K.K. freien Bergstadt Wieliczka* dating back to before 1861, signed by Liudvikas Hrdina²¹, an updated version of the cadastral map from 1878²², *Plan regulacji ulic miasta Wieliczki* ["Map Showing the Regulation of Wieliczka Streets"] from 1897²³, using the cadastral map as its base, *Plan warstwowy miasta Wieliczki* ["A Layer Map of the City of Wieliczka"] from the beginning of the 20th century²⁴, as well as a map registering sink-holes from the 1920s, featuring the sign *Sytuacja światowa nad kopalnią soli w Wieliczce z uwzględnieniem dawnych zawałisk i szybów [...]* z oryginalnej mapy zawałisk L. E. Hrdiny²⁵ ["The Overall Situation in the Salt Mine in Wieliczka Taking into Consideration Former Sink-Holes and Shafts [...] from the original sink-hole maps by L. E. Hrdina"].

Also omitted in the *Atlas* are numerous fragmentary maps, especially those concerning saltworks properties and investments prepared by saline surveyors from the second half of the 18th century up to the 20th century²⁶, found principally at the Cracow Saltworks Museum. For example, we should mention here the maps of the reconstruction of the city centre following the fire of 1776²⁷, maps of this region created by Stanislaus Fischer in approx. 1842²⁸, a regulatory map of a section of the city located within the Lower Market Square area (today's Planty Gardens and Kościuszki Square) from 1840²⁹, maps of the waterworks (of mediaeval origin) bringing a water

¹ A. Długosz, *Geneza, cele i zadania Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, [in:] *Krakowskie żupy solne na tle 1000-lecia dziejów Polski*, ed. J. Bieniarzówna, A. Długosz, K. Maślankiewicz, J. Poborski, SMDZSP 1, 1965, pp. 9–16 ["The Genesis, Goals and Tasks of the Cracow Saltworks Museum in Wieliczka"] [in:] "The Kraków Saltworks in the Context of 1000 years of Polish History"].

² B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas archiwalnych planów miasta* ["Wieliczka: An Atlas of Archived Maps of the City"], parts 1, 2 PKZ Kraków 1982, entry, archive of the Narodowy Instytut Dziedzictwa (National Heritage Institute), Kraków Branch.

³ E. Callier, *Spis map geograficznych w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego* ["A List of Geographical Maps in the Collections of the Poznań Society of the Friends of the Sciences"], Poznań 1884, item 273; B. Kmiecikowa, *Katalog plan XVI-XVIII w. Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* [A Catalogue of Maps XVI–XVIII, in the Library of the Polish Academy of Sciences in Kraków], Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie 12, 1966, Kraków 1967, pp. 174–175, 196; *Nad złoto droższe. Skarby Biblioteki Narodowej* ["More Precious than Gold. The Treasures of the National Library"] ed. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, Warsaw 2000, pp. 128–129.

⁴ M. Holewiński, *Archiwalne plany fortyfikacji Wieliczki w zbiorach archiwum wojennego w Wiedniu* ["Archive Maps of the Fortifications of Wieliczka in the War Archive Collection in Vienna"], SMDZSP 23, 2002, p. 157; M. Skubisz, *Austriacka twierdza połowa w Wieliczce z 1778 r.* ["The Austrian Field Fortress in Wieliczka from 1778"], *ibidem*, pp. 141–156.

⁵ The mine maps for Wieliczka have been compiled by Robert Kurowski, *Katalog map górniczych Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce* ["A Catalogue of Mining Maps, Cracow Saltworks Museum in Wieliczka"], Wieliczka 1982. Also see: *idem*, *Ogólna charakterystyka zbioru kartograficznego Muzeum Żup Krakowskich* ["General Characteristics of the Cartography Collection of the Cracow Saltworks Museum"], [in:] *Z dziejów kartografii* ["The History of Cartography"], vol. 2, Wrocław 1980, pp. 131–162; M. Milewski, M. Odlanicki-Poczobutt, *Rozwój kartografii górniczej w Polsce na przykładzie kopalni soli w Wieliczce* ["The Development of Mining Cartography in Poland using the Wieliczka Salt Mine as an Example"], *ibidem*, pp. 39–60; *idem*, *Kartografia górnicza Żup Krakowskich w czasach saskich* ["Mining Cartography of the Kraków Salt Mines during the Saxon Epoch"] SMDZSP 19, 1996, pp. 179–188; A. Gawęł, *Rozwój pojęć geologicznych w historii Wieliczki* ["The Development of Geological Concepts in the History of Wieliczka"], „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, series D, vol. 1, 1958, pp. 185–208; J. Duda, *Próba datowania i określenia autorstwa plan górniczych Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, SMDZSP 16, 1990, pp. 89–114 ["An Attempt at Dating and Identifying the Authorship of Mining Maps from the Cracow Saltworks Museum in Wieliczka"].

⁶ B. Olszewicz, *Kartografia polska XVII wieku* ["Polish Cartography in the 17th century"], „Polski Przegląd Kartograficzny” IX, 1931, no. 36, p. 112, item 48.

⁷ M. Odlanicki-Poczobutt, M. Milewski, *Najdawniejsze plany kopalni wielickiej*, ["The Oldest Maps of the Wieliczka Coal Mine"], „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” III, 1958, no. 4, pp. 569–583; *idem*, *O najstarszych planach kopalni wielickiej z XVII wieku* ["The Oldest Maps of the Wieliczka Coal Mine from the 17th century"], „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” no. 17, „Geodezja”, vol. 2, 1959, pp. 103, 105–107; *idem*, *Opis inwentaryzacyjny i analiza geodezyjno-kartograficzna XVII-wiecznych planów kopalni wielickiej* ["A Geodesic-Cartographic Inventory and Analysis of the 17th century Maps of the Wieliczka Salt Mine"], „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 8, 1963, no. 4, pp. 533–550; S. Gawęda, *Marcin German – geometra wielicki* ["Marcin German – the Geometrist of Wieliczka"], SMDZSP 12, 1983, pp. 109–116.

⁸ F. Piestrak, *Plan kopalni wielickiej Marcina Germana z r. 1638 i 1645*, ["The Maps of of the Wieliczka Mine Drawn by Marcin German from for the years 1638 and 1645"], „Czasopismo Techniczne” 20, L'viv 1902, pp. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88; B. Olszewicz, *Kartografia polska XVII wieku...*, p. 114, item 54, p. 118, item 63; *Nad złoto droższe...*, pp. 128–129. The views featured next to the maps have been described by M. Żywirka, *Saliny wielickie w szkicach Wilhelma Hondiusa* ["Wieliczka Salt Works in the Sketches of Wilhelm Hondius"], „Biuletyn Historii Sztuki” 16, 1954, vol. 4, pp. 420–421.

⁹ J. Sadrat, *Das Königreich Pohlen, Lands-, Staats- und Zeit-Beschreibung [...]*, Salzburg 1687; reproduced etching: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 4; J. Piotrowicz, *Dzieje miasta Wieliczki w zarysie*, SMDZSP 8, 1979, pp. 32/33 ["An Outline of the History of Kraków"].

¹⁰ R. Kurowski, *Katalog map górniczych...*, p. 98, item 290.

¹¹ T. Aywas, *Borlach Jan Gofryd*, PSB 2, Kraków 1936, pp. 339–340; A. Keckowa, *Żupy Krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772)* ["Kraków Salt Mines in the 16th–18th Centuries – up to 1772"], Wrocław–Warsaw–Kraków 1968, pp. 134–137; *idem*, *Królewskie żupy solne w XVIII wieku* ["The Royal Salt Mines in the 18th century"], SMDZSP 9, 1980, pp. 83–85.

¹² He is the author of the oldest map of the salt mine in Bochnia, dating from 1747; A. Keckowa, *Królewskie żupy...*, p. 86.

¹³ Discussed: M. Milewski, M. Odlanicki-Poczobutt, *Rozwój kartografii* ["The Development of Cartography"], p. 41; reproduced: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustrations 5, 6.

¹⁴ R. Kurowski, *Katalog map górniczych Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce* ["A Catalogue of Mining Maps, the Cracow Salt Mine Museum in Wieliczka"], Wieliczka 1982, p. 98, item 290.

¹⁵ MZKW, ref. VII/485; reproduced: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, parts I, illustration 7, 8.

¹⁶ MZKW, museum exposition; reproductions: Keckowa, *Żupy Krakowskie* ["Royal Salt Mines"], illustration 5; B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 9.

¹⁷ Maps from the collection of MZKW (*Kraków Saltworks Museum*) were first used by Zbigniew Beiersdorf and Bogusław Krasnowolski, *Austriackie umocnienia Wieliczki z lat 1777–1779* ["Austrian fortifications in Wieliczka"], „TEKA Commission of Architecture, Urban Planning and Landscape Studies. Branch of the Polish Academy of Sciences PAN in Kraków” 19, 1985, pp. 231–239.

¹⁸ MZKW: *Wieliczka A(nn)o 1777 mit Schanzen und Graben befestigt*, ref. VII/481; undated map (approx. 1778–1779, ref. VII/486 (published by Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Austriackie umocnienia...*, illustration 3); B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 13).

¹⁹ Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv: *Plan von Wieliczka mit den daselbst ausgeführten Verschanzungen*, dated 1778, ref. K VII h 142 (published by M. Skubisz, *o.c.*, illustration 3); two similar maps from the same year, with a description of the fortifications in the legend, ref. K VII h 143a and 143b; *Plan der Verschanzungen Wieliczka*, prepared by Joseph Mitrowski in approx. 1778, ref. K VII h 144.

²⁰ It belonged to the first researchers of the history of Wieliczka's saltworks (L. E. Hrdina, *Geschichte der Wieliczker Saline*, Wien 1842) and eulogists of its beauty (*idem*, *Pittoresque Ansichten der vorzüglichsten Partien des Steinsalzwerkes in Wieliczka*, Vienna 1842).

²¹ MZKW, ref. VII/473, reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 32.

²² MZKW, ref. VII/2088/1–2, reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 31.

²³ MZKW, ref. VII/2079, reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 36.

²⁴ MZKW, ref. VII/20783/20784/A, reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part I, illustration 37.

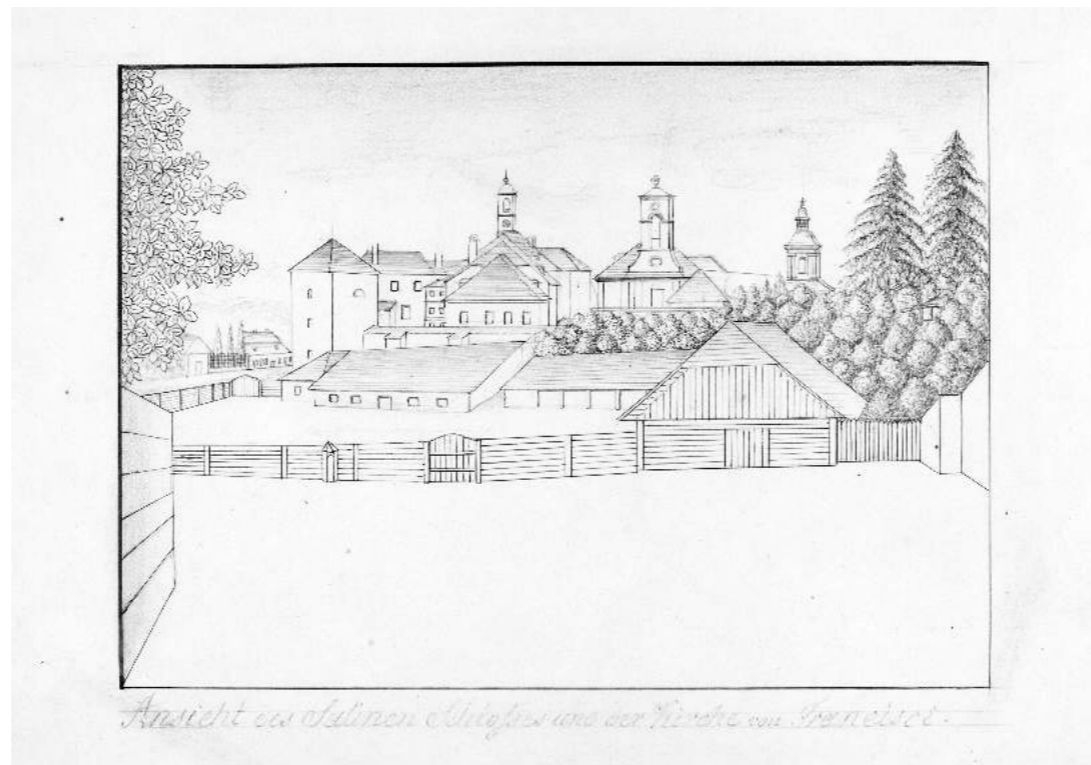
²⁵ MZKW, ref. VII/802.

²⁶ Reproduced materials: reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part II, illustrations 39–95.

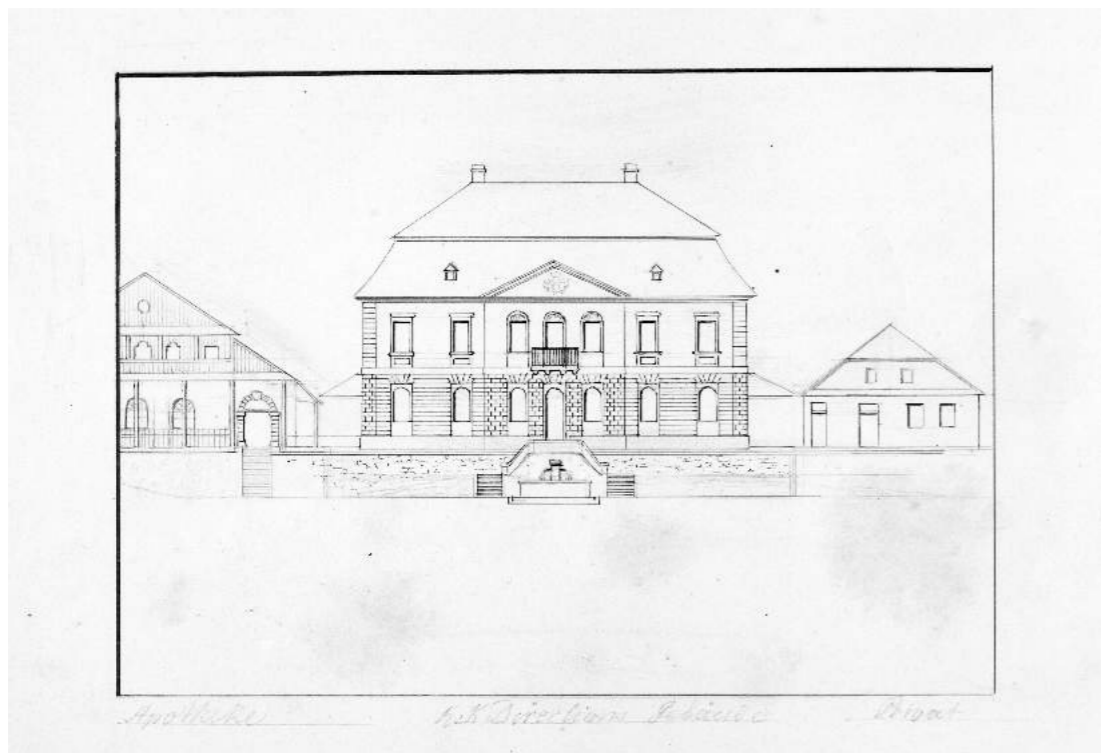
²⁷ MZKW, ref. VII/518 (replica: ref. VII/603); similar maps in the collections of the National Archive in Kraków, Schneider's portfolio, tome 1682, no. 541 and 542 reproduced by: B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part II, illustrations 42–45).

²⁸ MZKW, ref. VII/2068, VII/603; reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part II, illustrations 47, 48.

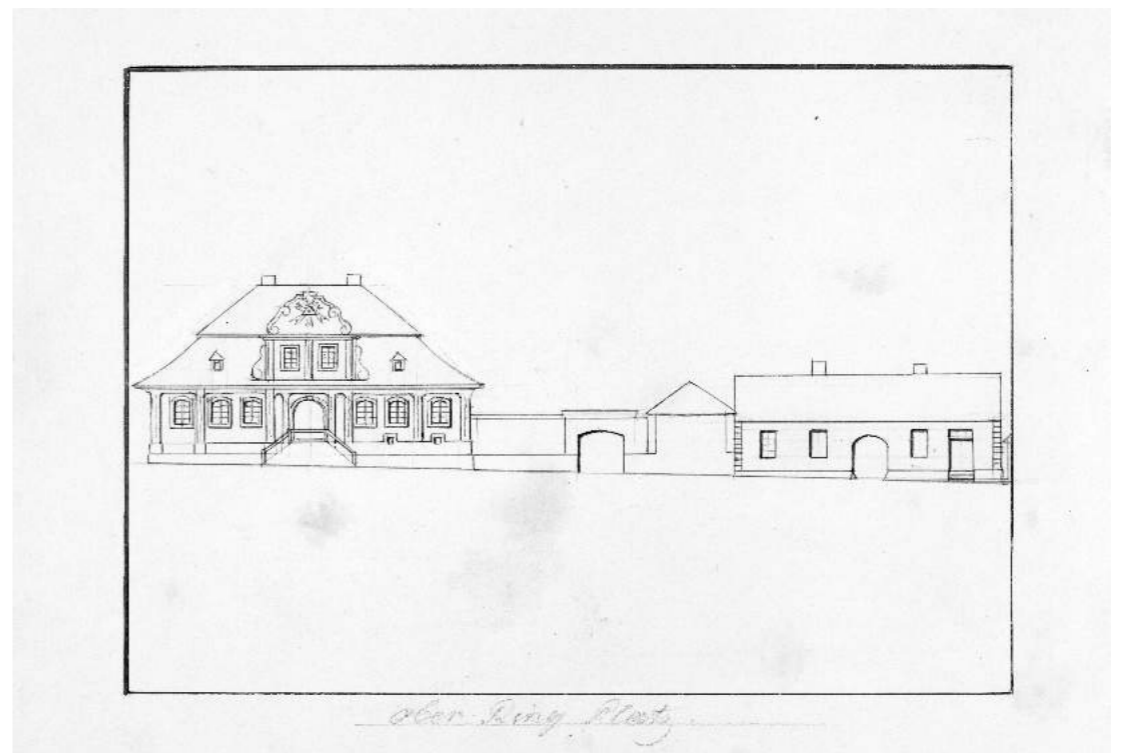
²⁹ *Entwurf zum Regulierung der Stadt Wieliczka*, ref. copiert St. Fischer, dated 1840; MZKW, ref. 2065, reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part II, illustration 50.

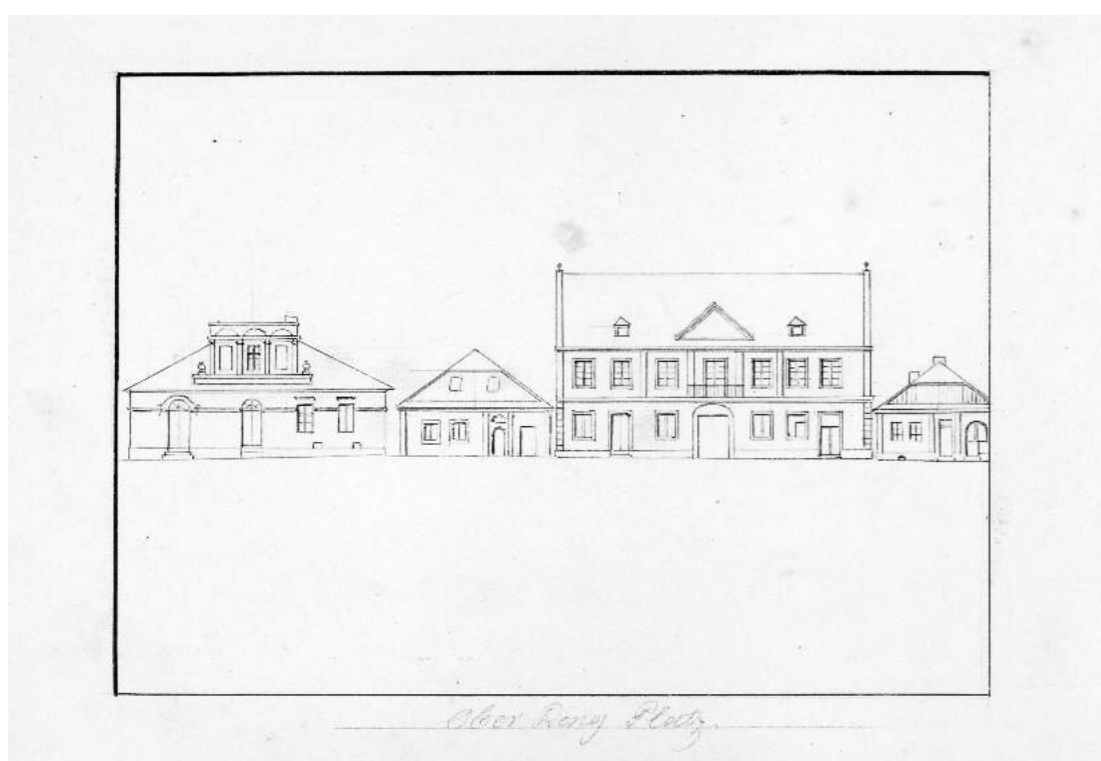
1. The building complexes of the Saltworks Castle and the parish church in Wieliczka, view from the west, c. 1863.
Quill pen and pencil drawing on paper: Maciej Alojzy Seykotta, the Princes Czartotowski Library, ref. III/2965, t. II.

2. Wieliczka, the market square, southern frontage, c. 1863.
Drawn by Maciej Alojzy Seykotta, c. 1863, the Princes Czartotowski Library, ref. III/2965, t. VII.

3. Wieliczka, the market square, western frontages, c. 1863.
Drawn by Maciej Alojzy Seykotta, the Princes Czartotowski Library, ref. III/2965, t. II.

4. Wieliczka, the market square, southern frontages, c. 1863.
Drawn by Maciej Alojzy Seykotta, the Princes Czartotowski Library, ref. III/2965, t. II.

5. Wieliczka, the market square, eastern frontage, c. 1863.
Drawn by Maciej Alojzy Seykotta, the Princes Czartotowski Library, ref. III/2965, t. II.

supply from the Lednica ponds to the city³⁰. Moreover, in the case of the even more numerous maps and designs of individual buildings³¹ principally properties belonging to the saltworks, only a sketch of the ground floor of the Żupny Castle has been included, signed and dated by Joseph Fleckhammer in 1780 (Table 10)³².

Equally rich in content are the iconographic materials³³, which have been limited in the *Atlas* to several characteristic examples. The oldest probably concerns the transfer of Marcin German's map mentioned above (Table 2), as well as Friedrich Cygler's previously mentioned map (Table 6), which includes views of some buildings, shown together with a cross-section of the mine. Besides views of the elevator machinery room, worthy of attention here are the first view of the manor in Lednica, a view of the Gothic edifice of the parish church, and the Żupny Castle from the Saxon era. Another – ideal – view, was published together with a cross-section of the mine in 1768 in the *Encyclopaedia* edited by Denis Diderot³⁴. The next – showing the city from the north and marking out the most important buildings – represents a vignette of the previously mentioned map of Nicolassy and Fleckhammer from 1784–1785 (Table 11). Later transformations in this panorama were documented in sketches made by S. Fischer (known from the Rybički lithograph published in the works of Wieliczka-based Doctor Feliks Boczkowski in 1843³⁵), Henryk Walter in 1859³⁶ (copied in

³⁰The oldest from the year 1801, two others from approx. 1835; MŻKW; ref. VII/556, VII/558, VII/559; reproduced by B. Krasnowolski, *Wieliczka. Atlas...*, part II, illustrations 39, 40.

³¹Composition (also including iconography) and cross-references to reproductions by: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne* ["Wieliczka – An Urban Planning-Historical Study"], mps, PKZ Kraków 1983, archive of the National Heritage Institute, Branch in Kraków, volume I, p. XVII–LII, items 1–295.

³²A similar, somewhat earlier sketch of the castle (from 1776) is included in the collection of the National Archives in Kraków, Schneider's portfolio, *Different cities, Wieliczka 5* (reproduced by: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, tome III, illustrations 75, 76.

³³A general panorama of the city and views of the urban interiors of the Market Square and the Lower Market (*Planty Gardens, Kościuszki Square*), has been composed and reproduced by Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne*, vol. I, pp. XV–XVII. Also see: Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych* ["An Iconography of the Towns Of Kraków Voivodship in Kraków Graphic Collections"], „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, pp. 187–197.

³⁴*Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (ed. D. Diderot), Paris 1768, vol. 6; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, p. 188 and illustration 213; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 9.

³⁵F. Boczkowski, *O Wielicze pod względem historii naturalnej, dziejów i kąpiel* ["Wieliczka from the Viewpoint of Natural History, History and Baths"], Bochnia 1843; Rybički lithograph according to Fischer's sketch. Print: the Historical Museum of Kraków, Friedlein's portfolio, ref. 1403. See Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, p. 188, item 3, illustration 214; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 12.

³⁶MNK, Emeryk Hutten-Czapski Museum Branch, ref. III r.a. 5341, album *Szkice krakowskie Henryka Waltera* ["The Kraków Sketches of Henryk Walter"]; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, p. 189, item 5

the lithograph by Jędrzej Brydak; Table 20) and the aforementioned Brydak in 1869, lithographed by him (Table 21). Slightly less popular were images from the north, from the hills. A panorama appeared before the parish church building (1804–1806), which still contains Gothic elements (Table 19). Another view, from under the Church of St. Sebastian, was sketched by the aforementioned Henryk Walter in 1859³⁷; it was popularised by Brydak's lithograph (Table 21).

The precise, catalogue-type sketches made by Maciej Alojzy Seykott, a salt administration official from Wieliczka, dating back to the 1950s and 1960s and constituting part of the Princes Czartoryski Museum collection (where a small assortment of them has been reproduced) hold a distinct position (Tables 23–26); the rest show, among other things, churches in Wieliczka, the Żupny Castle complex, the palace of the Koнопka family, the elevator machinery room, as well as other saltworks buildings for both official and public use.

The changes that took place in the area around the "Regis" shaft and the Lower Market Square at the beginning of the 1860s were documented by Napoleon Orda in a somewhat earlier engraving from 1863³⁸ and in a watercolour painted slightly later³⁹.

An iconography of the saltworks castle was composed by Małkowska-Holcerowa⁴⁰, the Żupny (Saltworks) Castle the views on postcards from the end of the 19th century and the beginning of the 20th century were made by Marek Sosenko⁴¹.

The preview presented here provides an insight into the wealth of ancient cartography and iconography concerning Wieliczka, which indirectly attests to the significance of the city. Owing to its specific character, this atlas makes only a limited use of old plans, maps and views of Wieliczka .

and illustration 216; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 13.

³⁷Ibidem; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, p. 190, item 6 and illustration 217; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 54.

³⁸„Tygodnik Ilustrowany”, 1863, no. 218; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия*, p. 196, item 18 and illustration 215; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 29.

³⁹MNK, Branch of the Emeryk Hutten-Czapski Museum, ref. III r.a. 4603, *Rysunki niepublikowane Napoleona Ordy* [The Unpublished Sketches of Napoleon Ordy]; Z. Beiersdorf, *Ikonoграфия...*, p. 197, item 19 and illustration 221; Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne...*, illustration 30.

⁴⁰T. Małkowska-Holcerowa, *Ikonoграфия zamków województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych* [An Iconography of the Castles of Kraków Voivodship in Kraków Graphic Collections], „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, pp. 95–100.

⁴¹M. Sosenko, *Wieliczka na dawnych pocztówkach* ["Wieliczka in Old Postcards"], Kraków 1999.

II. DESCRIPTION OF THE REPRODUCTIONS

1. PLANS AND MAPS

The reproductions of the plans and maps have been provided with descriptions listing the following: the title given contemporaneously, the year of creation or publication, the original title, the author, the technique of execution, dimensions (width and height in centimetres), scale, orientation, origins and contents, the place where the original copy is kept and the source of reproduction, as well as the information about the prior publication of a given plan. Numbers in square brackets indicate the position on the list of references (bibliography); also mentioned are: informative details (inf.), references (ref.) and reproductions (repr.) are listed.

1.1. Wieliczka, cadastral plan, 1847

“Stadt Wieliczka hierzu einverleibt Grabówki in Bochniaer Kreis, 1847”

Scale: 1:2880, scaled down to 1:2500, colour lithograph, paper.

The town within its contemporaneous limits, contour lines included.

Orig.: The National Archives in Krakow (ANK); ref. code: 29/280/0/9.1/1540–1541, coloured lithograph copy, Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, Cartographic Collections, repr.: [47, pt. I, fig. 25, 26], [48, fig. 171], [55, fig. 8]; <http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0>

1.2. Wieliczka, cadastral plan, 1847

Scale: 1:2880, scaled up to 1:10 000, colour lithograph, paper.

The plan includes the territory of today's town together with the incorporated villages: Bogucice, Krzyszkowice, Lednica Górna with the settlements of Mierzączka and Lednica Niemiecka, Pawlikowice, Siercza, Zabawa.

Orig.: The National Archives in Krakow, ref. code: 29/280/0/9.1/1540–1541, 29/280/0/9.1/1, 29/280/0/9.1/1177, 29/280/0/9.1/1191, 29/280/0/9.1/1294, 29/280/0/9.1/1453, 29/280/0/9.1/1597;

<http://szukajwarchiwach.pl/29/280/0>

1.3. Wieliczka, plan of the town, 1638

No original title.

Marcin German.

Coloured, ink drawing, original copy severely damaged, copy by Alfons Długosz, 1960, dimensions: 126 × 73, no graphic scale, scale 1:1300, oriented towards the south.

The Buildings are pictured with axonometric projection; mine shafts, religious buildings, public and private buildings, plots and gardens are labelled.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, permanent exhibition ref. code: VII 430, copy: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/430. Plan copy as above, auth. Alfons Długosz, 1960. Bibl.: inf.: [1, p. 187], [9, p. 167], [11, p. 72], [12, p. 9], [18, p. 110–114], [36, p. 10–12], [38, p. 21–22, 131–133], [40, p. 172], [47, pt. I, p. 1–2], [68, p. 41, 52, 54–56], [78, p. 569–583], [79, p. 103, 105–107], [81, p. 113–120], [85, p. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88]; ref.: [19, p. 193], [30, p. 33–34], [65, p. 300–301], [69, p. 182–183, 186], [93, p. 123]; repr.: [1, fig. 212]; [11, fig. 3], [47, pt. I, fig. 1, 2], [50, fig. 170], [55, fig. 4], [78, fig. 1a, 1b], [79, fig. 1], [109, inset]

1.4. Wieliczka, replica of Marcin German's plan of the town, 1645

“Miasto Wieliczka”

Guilielmus Hondius.

Hand-coloured copperplate, dimensions: 49 × 38, linear scale in Polish ells (1 ell = 58.6 cm), scale approx. 1:3800, oriented towards the south.

The map consists of four sheets. The single sheet published here shows the town, while the remaining three depict the plans of the mine. Below the title of the map there is the coat of arms of Wieliczka, on the left side there is a cartouche with a dedication to king of Poland – Vladislaus IV, below – the cartouche shield divided into five fields containing the royal coat of arms, at the bottom – the obelisk with the scale expressed in Polish ells. Several human figures are portrayed around the obelisk, arguably the author of the plan, Marcin German, is among them. The upper-right corner features a cartouche with a dedication to the marshal Adam Kazanowski, the salt mine manager from 1640. Below, the multi-field shield presents his coats of arms “Grzymała” and the arms of his matriline ancestors. Roads, mine shafts, churches and some buildings are labelled. The figure below the map illustrates mine buildings and salt transportation works.

Orig.: National Library of Poland, ref. code: ZZK 18 590; The Polish Museum in Rapperswil; MŻKW, ref. code: VII/462, Scientific Library of Polish Academy of Arts and Sciences and Polish Academy of Sciences in Krakow, ref. code: C.II.2791. Bibl.: inf.: [11, p. 72–73], [35], [18, p. 112], [38, p. 22–23, 132], [42, p. 174–175], [68, p. 41, 54, 55], [71, p. 128], [81, p. 113–120], [82, p. 118, pos. 63], [85, p. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88], [98, p. 145–152]; ref.: [9, p. 170], [19, p. 191, 193], [29, p. 51], [30, p. 34], [34, p. 7], [53, p. 171–172], [69, p. 183], [72, p. 63], [109, p. 117, footnote 58; p. 354; p. 356, footnote 11]; repr.: [9, fig. 2], [11, fig. V], [29, fig. 76], [31, fig. 132], [33, inset and fig. 185], [34, p. 128], [35, fig. 116], [38, fig. 2], [39, fig. 31], [47, pt. I, fig. 3], [71, p. 129], [79, fig. 2], [104, fig. 2], [109, fig. 24].

1.5. Wieliczka, replica of Marcin German's plan of the town, 1742

No original title.

Compiled by Johann Friedrich Müllendorf, paper, coloured, ink drawing, dimensions: 151.1 × 68, no graphic scale, scale 1:1250, oriented towards the south.

The buildings are marked on the map, the most important ones are labelled.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/2626. Bibl.: inf.: [47, pt. I, p. 2], [68, p. 41]; ref.: [19, s. 194]; repr.: [47, pt. I, fig. 5, 6]

1.6. Wieliczka and surrounding area, 1753.

“Charta von dem Bezirk der zur Königl. Tafel gehörigen Stadt Wieliczka und des dabey zu denen Salinen gehörigen Guthes Mierzączka und Lednica”

Johann Gotfried Borlach

Coloured, ink drawing, paper, dimensions: 61.5 × 41, graphic scale in Dresden ells (1 ell = 0.566 cm), scale 1:2300, oriented towards the south.

The town centre, as well as the land owned by the town, wójt [alderman] and hospital are marked with letters, while mine shaft buildings are marked with numbers (descriptions in the legend). The transport network is included.

Orig.: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, ref. code: 12884 Karten und Risse, No. Schr 001, F 011, No. 010a

1.7. Wieliczka, plan of the town, 1768.

“Miasto Wieliczka. SALIS FODINARUM CRACOVENSIS TRIA TABULATA SUBTERRANEA IUBENTE STANISLAO AUGUSTO REGE”

Compiled by Anton Friedhuber (from 1764), etched by Johann Esaias Nilson, copperplate on handmade paper, dimensions: 97.5 × 67.5, no graphic scale, scale 1:2300, oriented towards the south.

The plan was based on a map by Marcin German (from 1638), as well as the measurements by: Johann Gotfried Borlach (from 1718), Johann Friedrich Müllendorf (from 1742), Johann Gotfried Gebhard (from 1744), Johann Gotfried Schober (from 1752) and Jan Stolarski (from 1762). The map consists of three sheets. The single sheet published here shows the town and the closest surrounding area. The transport network is marked, as well as the categories of land: farmlands, forests, and saltworks garden. Also marked are: the Żupny (Saltworks) Castle, churches and monasteries, mine shaft buildings, residential buildings and outbuildings.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/469; PAU and PAN Library in Kraków, ref. code: C.II.2792. Bibl.: inf.: [19, p. 191, 194–195], [38, p. 22, 134–135, 137], [40, p. 206–207], [42, p. 196], [47, pt. I, p. 3], [60, p. 101–102, pos. 299], [63, p. 172], [69, p. 183–185], [78, p. 568], [81, p. 113–120], [83, p. 254, pos. 147], [86], [98, p. 148–150]; ref.: [9, p. 170], [30, p. 34], [34, p. 7], [68, p. 54]; repr.: [31, fig. 134], [33, inset and fig. 192–193], [34, p. 130], [35, fig. 118], [38, fig. 3], [40, fig. 35], [47, pt. I, fig. 10, 11], [55, fig. 5], [109, fig. 25].

1.8. Wieliczka, plan of the town with the cutaway of the mine and the view of the selected buildings, before 1772

No original title.

Compiled by Friedrich Cygler, ink and pencil drawing on paper, dimensions 93.5 × 69, graphic scale in Polish ells, scale 1:4000, oriented towards the south. The plan shows the town and its closest surrounding area. The bottom part of the plan includes a view of the town from the north, as well as the mine cutaway view. Some objects (including churches) are marked on the view. Underground elements are marked with the numbers and described in a legend. The transport network is drawn.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/491. Bibl.: inf.: [60, p. 98, pos. 290]; ref.: [34, p. 7]; repr.: [34, p. 134].

1.9. Plan of the town of Wieliczka, 1778

“Plan der Kayl. Königl. Berg Stadt Wieliczka, nebst denen, zu Deckung deren daselbst vorfindigen Kayserlich-Königlichen Salinen, errichteten Verschanzungen, im Jar 1778”, 66.9 × 49.4, scale approx. 1:7200.

The plan was prepared at the time of the stronghold's construction. Features of the physical landscape are depicted with the hachure representation (levels of height marked with letter scale from A to H). Main buildings, fortifications and transport network are marked. Mine shaft buildings are marked with Roman numerals and described in a legend. The plan and cutaway of the redoubt is shown on the upper left side of the map. Graphic scales (distinctive for the redoubt, its cutaway and the general plan) are expressed in Vienna fathoms (1 fathom = 190.16 cm).

Orig.: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv, Vienna, ref. code: KVllh 141 E. Bibl.: inf.: [23, p. 143], [100, p. 157]; repr.: [100, fig. 2].

1.10. Wieliczka, plan of the town within its earthworks, 1779

No original title.

Signed by Mathias Lebzelter, 1779, coloured ink drawing on paper, dimensions 59 × 87, graphic scale in Vienna fathoms, scale 1:8500, oriented towards the south.

The map shows the physical landscape features, water and communication networks, as well as the fortifications around the town, earthworks and embankments.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/483. Bibl.: inf.: [47, pt. I, p. 6], [100, p. 144]; repr.: [100, fig. 5].

1.11. Earthworks around Wieliczka, 1779

“Plan der Verschanzungen um Wieliczka”

Compiled by Joseph Fleckhammer, ink and watercolour drawing on handmade paper, dimensions 62.3 × 46, graphic scale in Vienna fathoms, scale 1:1250, oriented towards the north (north-west?).

The fortifications and transport network are marked on the plan. The physical landscape features are depicted with the hachure representation. Shafts, roads and some buildings are labelled.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/487. Bibl.: inf.: [4, p. 232], [100, p. 143]; repr.: [4, fig. 2], [100, fig. 1], [47, pt. I, fig. 14].

1.12. Wieliczka, floor plan of the Saltworks Castle, ground floor, 1780

“Grundriß des Keyse. König. Salinen Schloß in Wieliczka”

Joseph Fleckhammer; coloured drawing on paper, dimensions 62 × 45, graphic scale in Vienna fathoms, scale approx. 1:2500, oriented towards the south.

The Castle's individual rooms and their functions are marked with letters and described in the legend.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/2368. Bibl.: repr.: [77, p. 94].

Abbreviations:

ANK – Archiwum Narodowe w Krakowie (*The National Archives in Krakow*)

MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie (*National Museum in Krakow*)

MŻKW – Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce (*Cracow Saltworks Museum in Wieliczka*)

PKZ – Pracownie Konserwacji Zabytków (*Studios for Conservation of Cultural Property*)

SMDŻSP – „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” (*Studies and Materials for the History of Saltworks in Poland*)

1.13. Wieliczka, plan of the town within its earthworks, 1784–1785

“Grund Prospekt und Seiger Riß dann Kreuz Profil Der Salinen Bergstadt Wieliczka”

Karl Franz Nicolassy [Nicolaschy], Joseph Fleckhammer.

Coloured ink drawing on paper, dimensions 134 × 102, graphic scale in Vienna fathoms, scale 1 : 1100, oriented towards the south.

The top part of the plan includes a view of the town from the north. Individual objects are marked with letters and described in the legend.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/482. Bibl.: inf.: [4, p. 235], [34, p. 135], [100, p. 144]; ref.: [34, p. 7], [47, pt. I, p. 6], [63, p. 173], [98, p. 151]; repr.: [4, fig. 4], [34, p. 135], [42, fig. 3], [47, pt. I, fig. 16–18], [97], [100, fig. 6].

1.14. Wieliczka, plan of the town, 1818

Section map of Wieliczka, signed by Ludwig Emanuel Hrdina, collaborators: Michael Heuschober, Johann Hrdina, Lorentz Katzwinsky, Alois Lill.

Ink drawing, coloured, on paper, plan consists of 25 sections, the last one (ref. code: VII/516) contains the scheme of a whole map with the graphic scale presumably in Vienna fathoms. Two sections showing the town centre are reproduced here. Dimensions 57.5 × 47.5, scale approx. 1 : 3200, oriented towards the south. Buildings, water and transport networks, as well as the land parcels' boundaries are marked.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/492–516, reprodu., ref. code: VII/508, VII/509. Bibl.: inf.: [47, pt. I, p. 7]; repr.: [4, fig. 5 – fragment], [47, pt. I, fig. 20, 21].

1.15. Wieliczka, plan of the town and the upper level of the mine, 1834

“Grundrisz der Situation der Salz Berg Stadt Wieliczka mit der ersten Gruben Etage, ‘Wieliczka, 11 September [1]834’”

Johann W. Fritsch

Ink drawing, coloured, on paper, dimensions 96 × 73.5, graphic scale in Vienna fathoms, scale approx. 1 : 3200, oriented towards the south.

A site location map of the mine with the names of the mine's individual parts and the indication of the town's buildings of different ownership (public, mine's, private). Transport and water networks are marked. The top part of the map includes the mine cutaway view with the schematic depiction of its first level.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/456. Bibl.: repr.: [47, pt. I, fig. 22].

1.16. Wieliczka, plan of the town, 1835

“Plan der k.k. Salinen Bergstadt Wieliczka samt den dazu gehörigen Gebiete; Franz Fischer”

Coloured ink drawing on the handmade paper, dimensions 58 × 36, graphic scale in Vienna fathoms, scale 1 : 17 000, oriented towards the south.

The villages and some parts of the town are labelled, as well as the roads to Kraków and Bochnia. Also marked are: features of the physical landscape, transport and water networks and town limits. Mine shaft buildings are marked with letters, the main objects are flagged with Arabic numerals and mining sinkholes (dated) are described with the Roman numerals. Mine shaft buildings are in yellow, others are in red.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/488, permanent exhibition. Bibl.: repr.: [47, pt. I, fig. 24].

1.17. Wieliczka, plan of the town, 1880

No original title.

Roman Sapiński.

Dimensions 88.5 × 65, scale 1 : 5 000, oriented towards the north.

The buildings on the plan are marked in different colours – masonry in red and wooden in yellow. Also marked are: boundaries of individual properties and transport and water networks.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/743. Bibl.: ref.: [46, pt. I, p. 7]; repr.: [47, pt. I, fig. 33].

1.18. Wieliczka, plan of the town, 1900

“Wieliczka”

Unknown author.

Dimensions 147.5 × 65, scale 1 : 2 500, pencil and ink drawing on paper.

The plan shows the buildings (in black), except the ones owned by the mine, which are marked in red (masonry) and yellow (wooden). Also marked are transport and water networks.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/783. Bibl.: repr.: [47, pt. I, fig. 34].

1.19. Wieliczka, section map, 1930

Coloured lithograph copy, scale 1 : 50 000

The map consists of 15 sections. Two sections of equal size (60 × 50 cm) showing the town centre are reproduced here (column V, row 1–2).

The buildings on the plan are marked in different colours – masonry in red and wooden in yellow.

Orig.: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: VII/806/7–8. Whole map – ref. code: VII/806/1–15. Bibl.: ref.: [46, pt. I, p. 7]; repr.: [47, pt. I, fig. 38a].

1.20. Topography map of Wieliczka and its surrounding area, 1982

Scale 1 : 25 000

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie (Center of Geodesic and Cartographic Documentation in Kraków).

1.21. Present-day topography map of Wieliczka

Scale 1 : 50 000

Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie (Center of Geodesic and Cartographic Documentation in Kraków).

2. VIEWS AND PANORAMAS

2.1. Panorama from the south, from Kłosów, 18th/19th c.

“Wieliczka panorama”

Dimensions 84 × 42.4. The view shows i.a. the Gothic building of the parish church before the alteration in years 1804–1806. Pencil drawing on paper filled with ink wash.

Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: IV/1. Bibl.: repr.: [3, fig. 10, 11].

2.2. Wieliczka, panorama from the north-east, c. 1859

“Wieliczka od strony Krakowa”

Lithograph, Jędrzej Brydak, dimensions 35.2 × 27. The view shows i.a. “Regis” and “Wodna Góra” mine shafts buildings (before the demolition around 1860) and the Przychocki palace located at the market square.

Copies: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: IV/1435; The National Archives in Krakow, Teki Schneidra 1862 – views; Jagiellonian Library, Graphic Collections., ref. code: I/16301, t. 263/I; Bibl.: inf.: [1, p. 189, pos. 5]; repr.: [1, fig. 216;3, fig. 14].

2.3. Wieliczka, panorama from the north, 1869

“Wieliczka – widok od strony północnej”

Lithograph, drawn and lithographed by Jędrzej Brydak, dimensions 67 × 26.5. The principal objects are described at the bottom of the lower margin. The view shows i.a. the new building complex of Franciszek Józef (“Regis”) shaft, 1860 – 1841.

Lith. copies: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: IV/292, IV/507; Lith. copy: The National Archives in Krakow, Wawel Branch, Cartographic Collections, various locations; NMK, The Czapski Museum, ref. code: EW/III/203/ryc. and The Princes Czartoryski Museum, ref. code: R.10103. Bibl.: inf.: [1, p. 190, pos. 7]; repr.: [1, fig. 218;3, fig. 15], [109, fig. 27].

2.4. Wieliczka, view from the south, c. 1869

“Wieliczka od kościółka św. Sebastiana”

Lithograph, drawn by Henryk Walter, lithographed by Jędrzej Brydak, dimensions 26.6 × 19.2, 1859 drawing. The view shows St. Sebastian church (in the foreground, on the right) and the town centre with parish church and the Saltworks Castle (in the background, at the bottom).

Lith. copies: Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, ref. code: IV/1297; Jagiellonian Library, Graphic Collections, ref. code: I.16303, t. I, 263/I; NMK, The Czapski Museum, ref. code: Iii.a. 6342, Kraków's sketches of Henryk Walter, album. Bibl.: inf. [1, p. 190, pos. 6.1]; repr. [1, fig. 217].

2.5. Wieliczka, orthophoto, 2015

Scale 1 : 2500.

Arranged by: Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga.

- Beiersdorf Z., *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, s. 187–197
- Beiersdorf Z., *Wieliczka jako przykład polskiej ochrony zabytków, w szczególności wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO*, [w:] *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii*, red. J. Purchla, Kraków 2011, s. 281–305
- Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Wieliczka, studium historyczno-urbanistyczne*, mps, PKZ Kraków 1983, archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie
- Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Austriackie umocnienia Wieliczki z lat 1777–1779*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury Oddz. PAN w Krakowie” 19, 1985, s. 231–239
- Boczowski F., *O Wieliczce pod względem historii naturalnej, dziejów i kąpieli*, Bochnia 1843
- Burhard H., *Eksploracja soli w Polsce do XIII w.*, „Slavia Antiqua” 6, 1957–1959, s. 396–412
- Callier E., *Spis map geograficznych w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, Poznań 1884, poz. 273
- Charkot J., Gawroński W., *Dzieje szybu Regis w Wieliczce*, SMDZSP 28, 2012, s. 7–29
- Chrobak T., Olech J., *Możliwości reprodukcji i rozpowszechnienia zabytków kartograficznych górnictwa solnego dla celów badawczych oraz współczesnej eksploatacji*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, red. J. Janczak, Z. Rzepa, Wrocław 1980, s. 162–174
- Długosz A., *Zabytki wielickie*, Warszawa 1957
- Długosz A., *Wieliczka – Magnum Sal jako zabytek kultury materialnej*, Warszawa 1958
- Długosz A., *Geneza, cele i zadania Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, [w:] *Krakowskie żupy solne na tle 1000-lecia dziejów Polski*, red. J. Bieniarzówna, A. Długosz, K. Maślankiewicz, J. Poborski, SMDZSP 1, 1965, s. 9–16
- Dobrowolska D., Keckowa A., *Solnictwo. Zarys dziejów górnictwa na ziemiach polskich*, t. 1, 2, Katowice 1961
- Duda J., *Próba datowania i określenia autorstwa map górnictwa Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka*, SMDZSP 16, 1990, s. 89–114
- Dziwik K., *Początkowe dzieje Wieliczki*, SMDZSP 15, 1989, s. 7–46
- Gawęda S., *Polityka Kazimierza Wielkiego wobec miast górniczych*, SMDZSP 3, 1969, s. 13–21
- Gawęda S., *Wiadomości o żupach krakowskich w „Rocznikach” i „Księżde uposażeń” Jana Długosza*, SMDZSP 9, 1980, s. 217–230
- Gawęda S., *Marcin German – geometra wielicki*, SMDZSP 12, 1983, s. 109–116
- Gawęda S., *Rozwój pojęć geologicznych w historii Wieliczki*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, zesz. 1, 1958, s. 185–208
- Grodecki R., *Saliny Ziemi Krakowskiej w wiekach średnich*, „Sprawozdania Wydziału Filozoficzno-Historycznego PAU” 5, Kraków 1923
- Grodecki R., *Ordynacja Kazimierza Wielkiego dla krakowskich żup solnych z 1368 r.*, SMDZSP 3, 1969, s. 7–12
- Grzesiowski J., Piotrowicz J., *Sól małopolska w nadaniach i przywilejach dla klasztorów*, SMDZSP 1, 1965, s. 71–176
- Holewiński M., *Archiwalne plany fortyfikacji Wieliczki w zbiorach archiwum wojennego w Wiedniu*, SMDZSP 23, 2002, s. 157
- Jodłowski A., *Pradzieje Wieliczki i okolicy*, SMDZSP 2, 1968, s. 7–114
- Jodłowski A., *Problem eksploatacji soli w okolicach Krakowa w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Archeologia Polski” 14, 1968, s. 137–165
- Jodłowski A., *Wieliczka wczesnośredniowieczna*, „Materiały Archeologiczne” 11, 1970, s. 25–46
- Jodłowski A., *Eksploracja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu*, SMDZSP 4, 1971, s. 1–316
- Jodłowski A., *Periodyzacja dziejów solnictwa na ziemiach polskich do końca XIII w.*, SMDZSP 9, 1980, s. 7–32
- Jodłowski A., *Wieliczka, zabytkowa kopalnia soli*, Warszawa 1986
- Jodłowski A., *Ogólna charakterystyka stanu badań, źródeł i opracowań*, [w:] *Dzieje żup krakowskich*, praca zbiorowa, Wieliczka 1988, s. 15–36
- Jodłowski A., *Wieliczka, Muzeum Żup Krakowskich*, Wieliczka 1991
- Jodłowski A., *Żupa solna w Wieliczce*, Wieliczka 2000
- Jodłowski A., *Solne dziedzictwo kultury. Heritage of Salt*, Wieliczka 2009
- Jodłowski A., *Ze skarbcza wielickiego Muzeum*, Wieliczka 2012
- Jodłowski A., *Dzieje wielickiej żupy solnej*, Wieliczka 2015
- Jodłowski A., Walczy Ł., Gawroński W., *Obraz Żupy Wielickiej i miasta Wieliczki na mapach Wilhelma Hondiusa z 1645 roku*, Warszawa 2005
- Keckowa A., *Saliny Ziemi Krakowskiej do końca XIII w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965
- Keckowa A., *Żupy Krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772 r.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968
- Keckowa A., *Królewskie żupy solne w XVIII wieku*, SMDZSP 9, 1980, s. 77–98
- Keckowa A., *Żupy krakowskie w XVI–XVII wieku*, [w:] *Dzieje żup krakowskich*, s. 159–222
- Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XV w. (powiaty południowe)*, Kraków 1985
- Kmiciekowa B., *Katalog map XVI–XVIII w. Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 12, 1966, Kraków 1967, s. 174–175, 196
- Kolasa K., *Geologiczna charakterystyka podłoża Wieliczki na tle warunków geomorfologicznych miasta*, SMDZSP 10, 1981, s. 7–44
- Kortas Ł., *Poszukiwania reliktów kościółka św. Krzyża metodami geofizycznymi*, SMDZSP 25, 2007, s. 277–297
- Kortas Ł., *Lokalizacja średniowiecznych szybów posolnych w Wieliczce przy pomocy georadaru*, „Przegląd Górniczy” 59, nr 2, Warszawa 2003, s. 42–46
- Krakowskie żupy solne na tle 1000-lecia dziejów Polski*, red. J. Bieniarzówna, A. Długosz, K. Maślankiewicz, J. Poborski, SMDZSP 1, 1965
- Krasnowolski B., *Wieliczka. Atlas archiwalnych planów miasta*, cz. 1, 2 PKZ Kraków 1982, mpis, archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie
- Krasnowolski B., *Zespół zamku żupnego w Wieliczce, podsumowanie i aktualizacja wyników dotychczasowych badań oraz wnioski konserwatorskie*, mpis, PKZ Kraków 1982–1983, archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie
- Krasnowolski B., *Studie über österreichische Architektur, Städtebau und Raumplanung in Galizien in den Jahren 1772–1815*, [w:] *Aus der Geschichte Österreichs in Mitteleuropa*, zesz. 4 Kunstgeschichte, red. A. Glaser, Z. Kowalska, J. Byczkowski, J. Gadowski, S. Grodziski, Wien 2003, s. 130–161
- Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I – II, Kraków 2004
- Krzysztofek D., *Przemiany w urbanistyce Wieliczki w latach 1772–1918*, SMDZSP 27, 2011, s. 37–75
- Krzysztofek D., *Infrastruktura Wieliczki w latach 1772–1918*, SMDZSP 28, 2012, s. 107–155
- Krzyżanowski J., *Statut Kazimierza Wielkiego dla krakowskich żup solnych z 1368 roku*, „Rocznik Krakowski” 25, 1934, s. 96–126
- Krzyżanowski J., *Wolność górnicza w Polsce (do końca XV w.)*, Kraków 1935
- Książek M., *Charakterystyka układu przestrzennego Wieliczki i Bochni oraz wpływ górnictwa solnego na ich rozwój przestrzenny w wiekach średnich*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, zesz. 1, 1958, s. 165–184
- Książek M., *Niektóre aspekty i kierunki rozwoju przestrzennego Wieliczki do końca XVIII w.*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 18, 1984, s. 105–116
- Kubik K., *Dzieje rozbudowy zamku żupnego w Wieliczce*, SMDZSP 6, 1977
- Kubik K., *Mierzączka – nieznane miasteczko w obrębie Wieliczki*, SMDZSP 8, 1979, s. 47–61
- Kurowski R., *Ogólna charakterystyka zbioru kartograficznego Muzeum Żup Krakowskich*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, s. 131–162
- Kurowski R., *Katalog map górniczych Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce*, Wieliczka 1982
- Lubaś W., *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, „Prace Onomastyczne” 9, 1968
- Małkowska-Holcerowa T., *Ikonografia zamków województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970, s. 95–100
- Łabęcki H., *Górnictwo w Polsce*, t. 1, Warszawa 1841, s. 171–173
- Markowski I., *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni wielickiej*, SMDZSP 7, 1978
- Maślankiewicz K., *Sesje naukowe poświęcone historii górnictwa solnego w Polsce*, [w:] *Krakowskie żupy*, s. 297–315
- Maślankiewicz K., *Z dziejów górnictwa solnego w Polsce*, Warszawa 1965
- Międzybrodzka M., *Herb miasta Wieliczki. Studium historyczne*, SMDZSP 27, 2011, s. 77–104
- Milewski M., Odlanicki-Poczobutt M., *Rozwój kartografii górniczej w Polsce na przykładzie kopalni soli w Wieliczce*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, s. 39–60
- Milewski M., Odlanicki-Poczobutt M., *Kartografia górnicza Żup Krakowskich w czasach saskich*, SMDZSP 19, 1996, s. 179–188
- Molenda D., *Powstawanie miast górniczych w Europie Środkowej w XIII–XVIII w.*, [w:] *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warszawa 1991
- Nad złoto droższe. Skarby Biblioteki Narodowej*, red. H. Tchórzewska-Kabata, M. Dąbrowski, Warszawa 2000, s. 128–129
- Naronowicz-Narowski J., *Kartografia. O delineacjach miejsc różnych i czynieniu map geographice* [1659], wyd. T. M. Nowak, Białystok 2002, s. 63
- Niewalda W., *Wieliczka – „Dom pośród Żupy”. Badania architektoniczne*, mpis, PKZ Kraków 1970–1971, archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Oddział w Krakowie
- Niewalda W., *Sprawozdanie z badań archeologicznych na terenie zamku żupnego w Wieliczce*, [w:] *Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce w 1971 r.*, Wieliczka 1971
- Ochniak K., *Kolonie górnicze w Wieliczce i Bochni*, SMDZSP 22, 2002, s. 135–150
- Ochniak K., *Architektura historycznych nadszybi w Wieliczce*, SMDZSP 23, 2003, s. 109–139
- Ochniak-Dudek K., *Zamek Żupny w Wieliczce – historia i architektura*, SMDZSP 28, 2012, s. 83–106
- Odlanicki-Poczobutt M., Milewski M., *Najdawniejsze plany kopalni wielickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” III, 1958, nr 4, s. 565–587
- Odlanicki-Poczobutt M., Milewski M., *O najstarszych planach kopalni wielickiej z XVII wieku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie” nr 17, „Geodezja”, zesz. 2, 1959, s. 103–108
- Odlanicki-Poczobutt M., Milewski M., *Opis inwentaryzacyjny i analiza geodezyjno-kartograficzna XVII-wiecznych planów kopalni wielickiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 8, 1963, nr 4, s. 533–550
- Odlanicki-Poczobutt M., Milewski M., *Caractéristique géodésique et cartométrique cartes historiques des salines de Wieliczka du XVIIe et du XVIIIe siècle*, [w:] *Congres International d’Histoire des Science Sommaires*, Section V, Warszawa 1965, s. 543–544
- Olszewicz B., *Kartografia polska XVII wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny” IX, 1931, nr 36, s. 109–138
- Olszewicz B., *Kartografia polska XVIII wieku*, „Polski Przegląd Kartograficzny” X, 1932, nr 38–39, s. 181–208; nr 40, s. 245–310
- Pajak K., *Wieliczka – stare miasto górnicze*, Kraków 1968
- Piastrak F., *Plany kopalni wielickiej Marcina Germana z r. 1638 i 1645*, „Czasopismo Techniczne” 20, Lwów 1902, s. 12–13, 28, 43–44, 60–61, 73–74, 88
- Piastrak F., *Plany kopalni soli wielickiej Gotfryda Borlacha z roku 1743*, Lwów 1905
- Piotrowicz J., *Problematyka i geneza najstarszych dziejów górnictwa solnego w Polsce*, SMDZSP 2, 1968, s. 173–233
- Piotrowicz J., *Podłoże gospodarczo-społeczne statutu dla żup solnych z 1368 roku*, SMDZSP 3, 1969
- Piotrowicz J., *Wypożyczenie górników i tereny eksploatacji w pierwszych wiekach górnictwa solnego w Polsce*, SMDZSP 7, 1978, s. 49–77
- Piotrowicz J., *Dzieje miasta Wieliczki w zarysie*, SMDZSP 8, 1979, s. 7–43
- Piotrowicz J., *Okresy rozwojowe i przemiany gospodarki solnej w Polsce od połowy XIII do początku XVII w.*, SMDZSP 9, 1980, s. 33–75
- Piotrowicz J., *Zarys historii górnictwa solnego na ziemiach polskich*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, s. 21–38
- Piotrowicz J., *Żupy krakowskie w pierwszych wiekach rozwoju od połowy XIII do początków XVI w.*, [w:] *Dzieje żup krakowskich*, s. 103–158
- Piotrowicz J., *Górnictwo solne w Małopolsce w czasach księżnej Kingi – jego legendarne i rzeczywiste początki*, SMDZSP 18, 1994, s. 9–26
- Piotrowicz J., *Die mittelalterlichen Ordinationen und Regelungen der Herrschaft von Polen für die Krakauer Saline*, [w:] *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte. Internationale Salzgeschichtekongress, 20 September bis 1 Oktober 1996, Hall in Tiroll*, red. J. C. Hocquet, R. Palme, Schwaz 1997, s. 271–278
- Piotrowicz J., *Najstarszy opis Żup Krakowskich z 1518 roku i jego znaczenie na europejskim tle porównawczym*, SMDZSP 22, 2002, s. 7–22
- Piotrowicz J., Krasnowolski B., *Siercza, dach Wieliczki. Monografia wsi*, Siercza 2005
- Rastawiecki E., *Mappografia dawnej Polski*, Warszawa 1864, s. 145–152
- Skibiński F., *Eksploracja soli i gospodarka solna we wczesnym średniowieczu polskim*, „Przegląd Historyczny” 39, 1930
- Skubisz M., *Austriacka twierdza polowa w Wieliczce z 1778 r.*, SMDZSP 23, 2002, s. 141–156
- Skulimowski M., *Z dziejów opieki lekarskiej i społecznej w żupach wielickich od XIII do XIX w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, zesz. 1, 1958, s. 240–268
- Sosenko M., *Wieliczka na dawnych pocztówkach*, Kraków 1999
- Świszczowski S., *Średniowieczne założenia zamku żupnego w Wieliczce i ich późniejszy rozwój*, SMDZSP 2, 1968, s. 152–171
- Świszczowski S., *Urbanistyczny rozwój miasta Wieliczki w czasach Kazimierza Wielkiego*, SMDZSP 3, 1974, s. 22–37
- Walczy Ł., *Uposażenie kościoła parafialnego św. Klemensa w Wieliczce do roku 1772*, „SMDZSP 17, 1992, s. 53–99
- Walczy Ł., *Dzieje kościoła parafialnego św. Klemensa w Wieliczce do 1785 roku*, SMDZSP 21, 2001, s. 7–28
- Walczy Ł., *Dzieje klasztoru OO. Franciszkanów-Reformatów w Wieliczce*, SMDZSP 26, 2009, s. 93–154
- Widawski J., *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w.*, Warszawa 1973
- Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, red. S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz, Kraków 1990
- Windakiewicz E., *Początki opieki społecznej przy górnictwie solnym w Polsce*, „Czasopismo Górniczo-Hutnicze” 3, 1918
- Wyrozumski J., *Z dziejów górnictwa solnego w Polsce*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, zesz. 1, 1958
- Walczy Ł., *Początki opieki społecznej w górnictwie polskim*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*, Warszawa 1960
- Walczy Ł., *Państwowa gospodarka solna w Polsce do schyłku XIV w.*, „Zeszyty Naukowe UJ” 78, „Prace Historyczne” 21, 1968
- Z dziejów kartografii*, red. J. Janacek, Z. Rzepa, t. 2, Wrocław 1980
- Zacny F., *Żydzi w dziejach miasta i saliny wielickiej (do 1914 roku)*, SMDZSP 20, 1997, s. 105–120
- Żyznowski W., *Wieliczanie na opisanych fotografiach*, Siercza 2009
- Żydzi Wieliczki i Klasna 1872–2012, teksty i fotografie*, opr. U. Żyznowska, A. Krzeczowska, Siercza 2010
- Żywirska M., *Saliny wielickie w sztybach Wilhelma Hondiusa*, „Biuletyn Historii Sztuki” 16, 1954, z. 4, s. 420–421

SPIS TREŚCI | CONTENTS

Roman Czaja	
Wstęp	3
Foreword	4
Zdzisław Noga	
Wprowadzenie	3
Introduction	4

I. OPRACOWANIA TEKSTOWE | ESSAYS AND TEXTS

Zdzisław Noga	
Środowisko naturalne	5
The natural environment	14
Antoni Jodłowski	
Osadnictwo wczesnośredniowieczne (przedlokacyjne) z XI–XIII wieku	5
The early-medieval settlement (prior to the granting of the town's charter) from the 11th–13th centuries	14
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
Rozwój przestrzenny od lokacji do czasów współczesnych	5
Spatial development from the granting of the town's charter until the present day	14
Bogusław Krasnowolski	
Dawne plany i widoki Wieliczki	9
Old maps and images of Wieliczka	18

II. OPISY REPRODUKCJI | DESCRIPTION OF THE REPRODUCTIONS

Plany i mapy	12
Plans and maps	21
opracowali compiled by	
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga	
Widoki i panoramy	13
Views and panoramas	22
opracowali compiled by	
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga	
Wskazówki bibliograficzne Bibliographical references	23
opracował compiled by	
Bogusław Krasnowolski	

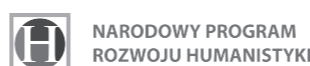
III. CZĘŚĆ KARTOGRAFICZNA | CARTOGRAPHIC SECTION

1. Plany i mapy | Plans and Maps

1.1. Wieliczka, plan katastralny, 1847. Skala 1:2500. Wieliczka, cadastral plan, 1847. Scale 1:2500.	
1.2. Wieliczka, plan katastralny, 1847. Skala 1:10 000. Wieliczka, cadastral plan, 1847. Scale 1:10 000.	
1.3. Wieliczka, plan miasta, 1638. Wieliczka, plan of the town, 1638.	
1.4. Wieliczka, replika planu miasta Marcina Germana, 1645. Wieliczka, replica of Marcin German's plan of the town, 1645.	
1.5. Wieliczka, replika planu miasta Marcina Germana, 1742. Wieliczka replica of Marcin German's plan of the town, 1742.	
1.6. Wieliczka i okolice, 1753. Wieliczka and surrounding area, 1753.	
1.7. Wieliczka, plan miasta, 1768. Wieliczka, plan of the town, 1768.	
1.8. Wieliczka, plan miasta z przekrojem kopalni i widokiem niektórych budowli, przed 1772. Wieliczka, plan of the town with the cutaway of the mine and the view of the selected buildings, before 1772.	
1.9. Plan miasta Wieliczki, 1778. Plan of the town of Wieliczka, 1778.	
1.10. Wieliczka, plan miasta w obrębie fortyfikacji polowych, 1779. Wieliczka, plan of the town within its earthworks, 1779.	
1.11. Fortyfikacje polowe wokół Wieliczki, 1779. Earthworks around Wieliczka, 1779.	
1.12. Wieliczka, rzut poziomy zamku żupnego, parter, 1780. Wieliczka, floor plan of the Saltworks Castle, ground floor, 1780.	

1.13. Wieliczka, plan miasta w obrębie fortyfikacji, 1784–1785. Wieliczka, plan of the town within its earthworks, 1784–1785.	
1.14. Wieliczka, plan miasta, 1818. Wieliczka, plan of the town, 1818.	
1.15. Wieliczka, plan miasta i górnego poziomu kopalni, 1834. Wieliczka, plan of the town and the upper level of the mine, 1834.	
1.16. Wieliczka, plan miasta, 1835. Wieliczka, plan of the town, 1835.	
1.17. Wieliczka, plan miasta, 1880. Wieliczka, plan of the town, 1880.	
1.18. Wieliczka, plan miasta, 1900. Wieliczka, plan of the town, 1900.	
1.19. Wieliczka, mapa sekcyjna, 1930. Wieliczka, section map, 1930.	
1.20. Współczesna mapa topograficzna Wieliczki i okolic, skala 1:50 000. Present-day topography map of Wieliczka and its surrounding area, scale 1:50 000.	
1.21. Współczesna mapa topograficzna Wieliczki skala 1:10 000. Present-day topography map of Wieliczka, scale 1:10 000	
2. Widoki i panoramy Views and Panoramas	
2.1. Panorama od południa, z Kłosowa, XVIII/XIX w. Panorama from the south, from Kłosów, 18th/19th c.	
2.2. Wieliczka, panorama od północnego wschodu, ok. 1859. Wieliczka, panorama from the north-east, c. 1859.	
2.3. Wieliczka, panorama od północy, 1869. Wieliczka, panorama from the north, 1869.	
2.4. Wieliczka, widok od południa, ok. 1869. Wieliczka, view from the south, c. 1869.	
2.5. Wieliczka, ortofotomapa, 2015. Wieliczka, orthophoto, 2015.	
3. Rekonstrukcje rozwoju przestrzennego miasta Reconstruction of the city's spatial development	
3.1. Wieliczka. Rozwój przestrzenny od lokacji do 2015 Wieliczka. Spatial development from the town charter up to 2015 Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
3.2. Osadnictwo wczesnośredniowieczne (przedlokacyjne) na terenie Wieliczki w XI–XIII wieku. Early-medieval settlement (prior to the granting of town charter) in the territory of Wieliczka in 11th–13th centuries Designed by Antoni Jodłowski	
3.3. Wieliczka – układ lokacji 1290 roku Wieliczka: layout of the chartered city, 1290 Designed by Bogusław Krasnowolski	
3.4. Wieliczka. Rozwój przestrzenny od końca XIV do połowy XVIII wieku Wieliczka. Spatial development from the end of the 14th century up to the mid 18th century Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
3.5. Wieliczka. Rozwój przestrzenny od drugiej połowy XVIII do połowy XIX wieku Wieliczka. Spatial development from the second half of the 18th century up to the mid 19th century Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
3.6. Wieliczka. Rozwój przestrzenny (1860–1918) Wieliczka. Spatial development (1860–1918) Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
3.7. Wieliczka. Rozwój przestrzenny (1918–2015) Wieliczka. Spatial development (1918–2015) Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
3.8. Stratygrafia zabudowy Wieliczki, 2015 Stratigraphy of buildings and structures in Wieliczka, 2015 Designed by Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016.
The research and publication was funded as part of the project of the Ministry for Science and Higher Education entitled
“The National Programme for the Development of the Humanities” in 2012–2016.

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

Recenzenci | Reviewers

prof. dr hab. Mateusz Goliński, dr hab. Rafał Eysmontt

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika & Zdzisław Noga

ISBN 978-83-231-3494-7

Na okładce | On the cover

J. Brydak, *Wieliczka – widok od strony północnej* [Wieliczka – view from the north]

Wydawca | Publisher

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika | Nicolaus Copernicus University Press in Toruń
Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka | Kraków Saltworks Museum in Wieliczka
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie | Pedagogical University of Cracow

Koordinacja prac wydawniczych | Edition coordinated by

Tomasz Kulawik

Skład i łamanie | Typesetting

Wydawnictwo ANTYKWA, Kraków

Opracowanie komputerowe materiału ilustracyjnego | Computer processing of the illustrative material

Artur Kozioł – Agencja Reklamowa NOVUM, Kraków

Druk | Printed by

DjaF